

ISSN: 2147-0936

İNÖNÜ UNIVERSITY
İNİJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Volume 2 Number 2 Winter 2013 / Malatya-TÜRKİYE

İNÖNÜ UNIVERSITY
İNİJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Volume 2 Number 2 Winter 2013
Malatya-TÜRKİYE

4

Kapak Tasarımı / Cover Design by Bünyamin Bayram

Volume 2 Number 2 Winter 2013 / MALATYA-TÜRKİYE ISSN: 2147-0936

Inönü University International Journal of Social Sciences

IT IS AN INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL PUBLISHED TWO TIMES A YEAR
ON INTERNET AND PRINTED AS WELL BY İNÖNÜ UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Inönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INONU UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
ISSN: 2147-0936

Yıl/Year: 2013

Cilt, sayı/ Volume, number: II, 2

Genel sayı/ General issue: 4

Yayın ve Yönetim Yeri / Editorial Office: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

(Elazığ Yolu 15. km.) Kat: 1, 44280, Malatya-TÜRKİYE,

tel. 90 422- 377 30 00, fax. 90422-3410047

e-mail: inonusobilder@gmail.com,

web : www.inijoss.com

Sahibi/ Owner

Dr. Mehmet KARAGÖZ

Genel Yayın Yönetmeni /Managing Editor

Dr. Mehmet ÖNAL

Yayın Yönetmenleri / Editors

Dr. Abdullah KORKMAZ

Dr. Mehmet TİKİCİ

Dr. Turan SAĞER

Dr. Hulusi ARSLAN

Yayın Kurulu/ Board of Editors

Dr. Mehmet KARAGÖZ

Dr. Mehmet ÖNAL

Dr. Muzaffer DEMİRBAŞ

Dr. A. Faruk SİNANOĞLU

Dr. Neslihan DURAK

Dr. H. Serdar KUTLU

Editörler/Editors

Dr. Mehmet ÖNAL

Lec. Mustafa YILDIRIM

Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

İngilizce Editörleri /Editors of English

Fatih ÖZTÜRK

Musa AZAK

Osman Gazi BİRGÜL

Yazı İşleri /Editorial Secretary

Fadime Erdoğan

WEB Sorumlusu / WEB Master

Özgür Aydın

Basım Yeri/ Publisher

İnönü Üniversitesi Matbaası

Uluslararası Hakemli Dergi / An International Journal with Referees

Altı ayda bir yayımlanır (Haziran ve Aralık) / Published six-monthly (June and December)

DANIŞMANLAR/ ADVISORY BOARD

Dr. Abdullah Korkmaz	Inonu University
Dr. Abdülkadir Baharçiçek	Inonu University
Dr. Ahmet İncekara	Istanbul University
Dr. Ahmet Karadağ	Inonu University
Dr. Alhagi Drammeh	Al-Maktoum College of Higher Education-Scotland/UK
Dr. Ali Kaya	Erciyes University
Dr. Ali Şen	Inonu University
Dr. Amjad Hussain	Trinity Saint David, Wales/UK
Dr. Bülent Güloğlu	Pamukkale University
Dr. Cafer Mum	Inonu University
Dr. Durmuş Acar	Suleyman Demirel University
Dr. Ejaz Ahmed	Windsor University/Canada
Dr. Hakan Erkuş	Inonu University
Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylul University
Dr. Hasan Ağan Karaduman	Yildiz Technical University
Dr. Hasan İbicioğlu	Suleyman Demirel University
Dr. Hasan Kaval	Gazi University
Dr. Hüseyin Subhi Erdem	Inonu University
Dr. Işıl Akgül	Marmara University
Dr. Kemal Yıldırım	Anadolu University
Dr. Levent Gökdemir	Inonu University
Dr. Mahmut Atay	Firat University
Dr. Mavil Izzi Dien	University of Wales-Lampeter, Wales/UK
Dr. Mehmet Balcılar	Eastern Mediterranean University
Dr. Mehmet Güngör	Inonu University
Dr. Mehmet Karagöz	Inonu University
Dr. Mehmet Tikici	Inonu University
Dr. Mezahir Avşar	Selcuk University
Dr. Murat Karagöz	Fatih University
Dr. Mustafa Arslan	Inonu University
Dr. Mustafa Koç	Ryerson University
Dr. Mustafa Özer	Anadolu University
Dr. Namık Kemal Öztürk	Mugla University
Dr. Nevzat Şimşek	Dokuz Eylul University
Dr. Nihat Akbıyık	Inonu University
Dr. Osman Zekai Orhan	Marmara University
Dr. Ömer Eroğlu	Suleyman Demirel University
Dr. Özlem Göktaş	Istanbul University
Dr. Philip Wilson	University of East Anglia/UK
Dr. Ramazan Korkmaz	FiratUniversity
Dr. Recep Güneş	Inonu University
Dr. Salim Çöhce	Inonu University
Dr. Selma Karatepe	Inonu University
Dr. Serap Buyurgan	Gazi University
Dr. Şaban Nazlıoğlu	Pamukkale University
Dr. Taner Akçacı	Kilis 7 Aralık University
Dr. Veli Kayhan	Erciyes University
Dr. Veysel Bozkurt	Istanbul University
Dr. Zehra Çobanlı	Anadolu University
Dr. Zekai Özdemir	Istanbul University

BU SAYININ HAKEMLERİ/ REFEREES OF THIS ISSUE

Dr. Ahmet AKSIN, Fırat University

Dr. Ahmet TİRYAKİ, Anadolu University

Dr. Betül KARAGÖZ, Inonu University

Dr. Ekrem GÜL, Sakarya University

Dr. F.Gül KOÇSOY, FıratUniversity

Dr. Fatih ÖZKAFKA, Selçuk University

Dr. Hatice ESEDOVA, Azerbaijan National Museum of Fine Arts

Dr. Mehmet DÖNMEZ, Inonu University

Dr. Mehmet ÖNAL, Inonu University

Dr. Mesut YAŞAR, Inonu University

Dr. Mevlüt ALBAYRAK, Suleyman Demirel University

Dr. Mustafa TALAS, Nigde University

Dr. Philip WILSON, University of East Anglia

Dr. Sema ETİKAN, Suleyman Demirel University

Dr. Şahin EFİL, Inonu University

Dr. Taner CAN, Ankara University

Dr. Taner TATAR, Inonu University

Dr. Ünal İMİK, Inonu University

Dr. Zeki UMay, Mersin University

Dr. Zennure KÖSEMEN, Inonu University

Dr. Orhan YAZICI, Inonu University

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

Malatya'nın XVII.- XVIII. Asırlarda Ticarî Hayatı The Mercantile Life of "Malatya City in XVII. - XVIII. Century Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ	1-28
Türklerde İskân Siyaseti /The Policy of Settlement in Turks Yrd. Doç. Dr. Arif ÇİÇEK	29-46
İsmet Özel'in Savunması: Sokrates ve İsmet Özel Bağlamında Felsefe- Edebiyat İlişkisi İsmet Özel's Apology: The Relationship between Philosophy and Literature in the Context of Socrates And İsmet Özel Okt. Fatih ÖZTÜRK	47-60
The Amalgamation of Poetry, Philosophy, and Christian Faith: A Study of Henry Vaughan and His "The Retreat" And "The World" Şiir, Felsefe Ve Hristiyan İnancının Karışımı: Henry Vaughan'ın "The Retreat" ve "The World" Şiirleri Üzerine Bir İnceleme Yrd. Doç. Dr. Berkan ULU	61-76
Arguments for the Existence of God/ Tanrının Varlığının Delilleri John HİCK (Çev. Yrd. Doç. Dr. Şahin EFİL)	77-94
Türkiye'de Tekstil Sanatı ve Kadın Sanatçılar/ Turkish Textile Art and Women Artists Doç. Dr. Filiz Nurhan ÖLMEZ, Canan ÇOTAOĞLU.....	95-112
Kolonyalizm ve Estetik Eşitlik/ Colonialism and Aesthetic Equality Öğr. Gör. Necmi KARKIN	113-122
Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki 358 Nolu Mesnevi-i Şerif'in Tezini Açıdan İncelenmesi/ The Evaluation of the "Mathnawi Sharif" With The Registry Number of 358 In The Public Library of Tavşanlı Zeytinoglu in Terms of the Ornamental Perspectives Arş. Gör. Esra HAS, Doç. Dr. Sema ETİKAN.....	123-140
Tekirdağ Bölgesi Çingenelerin Kendi Müziklerinde Kullandıkları Ezgi Yapılarının İncelenmesi The Investigation of the Melodic Structures of Tekirdag Gypsies' Used in Their Own Music Style Prof. Dr. Turan SAĞER, Arş. Gör. Ozan EROY	141-156
Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin "VAR" Tekniği ile Analizi The Relationship between Current Account Deficit and Unemployment In Turkish Economy by Using "VAR" Method Yrd. Doç. Dr. Necati ÇİFTÇİ, Rıdvan ÇAPKIN	157-182
Jesus and Socrates/ İsa Ve Sokrates William F. BOSTİCK (Çev. Doç. Dr. Mehmet ÖNAL)	183-190
Yazım Kuralları.....	191-204
Amaç ve İlkeler.....	205-206

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 1-28.
www.inijoss.com

MALATYA'NIN XVII.- XVIII. ASIRLARDA TİCARİ HAYATI*

Mehmet KARAGÖZ

İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, 44280, Malatya/Türkiye
mehmet.karagoz@inonu.edu.tr

“Marifet iltifata tabidir
Alicısı olmayan meta zayıdır”.

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı şehrinin idarî yapısında “nefs-i şehir” denilen ve o şehrin üst yöneticilerinin bulunduğu merkez olarak, “Malatya Kazası”nın “ticarî hayatı” esas alınmıştır. Malatya sancağına bağlı; kazalar, nahiyeler ve köylerin ticarî hayatı ile ilgili bilgiler, belgelerin el verdiği kadarıyla ve gerektiği zaman konuya dâhil edilmiştir. Yine bu çalışmada; Malatya ile alakalı; arşiv vesikaları, 1 ve 2 numaralı Malatya şer’iye sicili öncelikli kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Malatya, ticaret, şehir*

THE MERCANTILE LIFE OF MALATYA CITY IN XVIII CENTURY

Abstract

The main subject of this study is the “mercantile life” of “Malatya City” as the center where the high ranking authorities resided; and as a city, which is called as “nefs-i şehir” (the city of Shehr) in the structure of the urban

*Bu çalışma, 16-25 Eylül 2006 tarihlerinde Malatya'da yapılan “II. Uluslararası Katılımlı Melita’dan Battalgazi’ye Tarih-Arkeoloji-Kültür Sanat Günleri Battalgazi/Malatya” sempozyumunda sunulan “Malatya’nın XVII. Asırdaki Ticarî İmkânları” başlıklı tebliğ esas alınarak ve birçok yeni ilaveler yapılarak hazırlanmıştır.

Mehmet Karagöz

administration of Ottomans. The information about the mercantile life of the villages, small towns, towns which are administered by Malatya is included when required and as possible as the documents suffice. And in the study, the archive documents related to Malatya and jurisdictional records number 1 and number 2 have been employed as the primary sources.

Keywords: *Malatya, commerce, city*

I. GİRİŞ

Çalışmayla ilgili bir hususu öncelikle belirtmek gerekmektedir ki, çalışmanın eksikleri bulunmaktadır. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, konunun bütünüyle ortaya konulmasında belgelerin yeterli olmamasıdır. İkincisi ise Osmanlı şehirlerinin ticarî hayatı ile ilgili doğrudan çalışmaların hâlihazırda çok az olmasıdır. Bu sebeplerden mütevellit, çalışmanın konusu olan Malatya'nın iki asırlık ticarî hayatının bütünü tam olarak tespit edilemediği gibi, diğer Osmanlı şehirleri ile mukayese etmek de mümkün olmamaktadır.

Çalışmanın konusu olan Malatya'nın iki asırlık ticarî hayatının iyi anlaşılabilmesi için, Osmanlı Devleti'nin umumî ticaret siyasetini bir kaç cümleyle de olsa ifade etmek yerinde olur kanaatindeyiz. Osmanlı'nın tarihî coğrafyası, Doğu-Batı ve Güney-Kuzey arasındaki ticarî yolların üzerinde olduğundan tarih boyunca bu coğrafyada kurulan devletler gibi Osmanlılar da ticaret hayatına önem vermişlerdir. Ticareti canlı tutmak için; derbent teşkilatı ile yolları korumuşlar, yollarda bulunan kervansarayları ve hanların bakımına dikkat etmişler veya yeni hanlar inşa etmişlerdir. Ticareti teşvik etmişler, aldıkları tedbirlerle Osmanlı ülkesinde yaşayan; Müslüman, zımmî ve müste'minleri¹, rahat ve huzur içerisinde ticaret yapmalarını kolaylaştırmışlardır. Osmanlı ülkesinde yaşayan herkes, devletin genel iktisadî siyasetine uymak şartıyla "*iç ve dış ticaret*" yapabilirlerdi. Müslümanların ticaret yapma hürriyeti her zaman bulunmakta iken, buna mukabil, Osmanlı ülkesinde ticaret imtiyazı elde eden gayrimüslimler, önceki zamanlarda, devletin tebaasından birinin kefaletiyle ticarî faaliyetlerini yürütebilirlerdi. Bunun yanında, XVIII. asrın ortasından itibaren özel imtiyazlar verilmiş, "*Hayriye Tüccarları*"² adı verilen tüccarlar da bulunmaktadır. Osmanlı dönemine Malatya'da yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin ticaret yapma imkân ve fırsatları belirttiğimiz genel durumdan farklı değildir kanaatindeyiz.

¹Müste'minler, Osmanlı ülkesinde oturmasına müsaade edilen yabancı devlet tebaasıdır.

²Bkz. Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Ankara 1983.

Malatya'nın XVII. – XVIII. Asırlarda Ticari Hayatı

Malatya'nın XVII.-XVIII. asırlardaki ticarî hayatı ile ilgili böyle bir çalışmaya bizi yönelten sebep, Osmanlı tarihi uzmanı olarak Suraiya Faroqhi'nin bir tespitidir. Faroqhi, bir makalesinde³, XVI. asırdaki Osmanlı şehirlerinin "*öne çıkan hususiyetleri*" hakkında bilgi verirken; Malatya'nın Kayseri ve Manisa gibi şehirlere benzer "*önemli ticaret yerleri*" olmasının tabii olduğunu belirtmekte, ancak yeterli verilerin bulunmadığı için Ankara, Tokat ve Sivas gibi Osmanlılar döneminde önemli ticaret şehirleriyle mukayese imkânının olmadığına işaret etmektedir.

Faroqhi'nin XVI. asırda Malatya için, öne çıkan özelliğinin "*önemli bir ticaret şehri*" tespitini, XVII. asrın ortasında, Malatya'yı gezen Evliya Çelebi de desteklemektedir. Evliya Çelebi, Malatya'dan bahsederken, "*hâsılı hepsi esnaf ve iş sahibidir*"⁴ demektedir. Bu bilgiler; Malatya'nın, XVI.- XVIII. asırlar arasında öne çıkan özelliğinin önemli bir ticaret şehri olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, yukarıda belirttiğimiz iddiaları kuvvetlendirecek başka bilgilerde bulunmaktadır. Öncelikle ticaret için önemli müesses yapı olan bir han⁵'in XVII. asrın ikinci çeyreğinde Malatya'da yaptırılmış olmasını da dikkate almak gerekmektedir. Pekala, Silahtar Mustafa Paşa'nın yaptırdığı "*önemli büyüklükte bir han*"⁶ in önceliği ticaret olmak üzere ihtiyaca binaen yaptırılmış olması da hesaba katılırsa en azından Faroqhi'nin, Malatya'nın XVI. asırda önemli ticaret şehirlerinden birisidir iddiasının, XVII. asırda da devam ettiğini kabul etmenin doğru olduğu düşünmekteyiz.

Yalnız burada bir görüşü hatırlatmakta fayda vardır. Bütün Osmanlı şehirlerinde görülen XVI. asırdaki ticarî canlılığının, tarihi ticaret yollarının Akdeniz'den, Afrika'nın güneyine kaymasından dolayı, XVII. asrın başından itibaren azaldığı hakkında iddiaların bulunmasıdır. Bu iddia yaygın bir kabul görmekle beraber, son zamanlarda konu ile ilgili yapılan çalışmalarda bu görüşün aksi tespitler yapılmaktadır. Yeni çalışmalardaki ortak görüş ise, "*İpek Yolu üzerinde ve Akdeniz havzasındaki ticaretin*", XVIII. asrın ilk çeyreğine kadar

³Faroqhi, Suraiya, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", **International Journal of Studies I**, (1979-1980), s. 30.

⁴Evliya Çelebi, **Seyahatname**, (Haz. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, 3-4, İstanbul 1988, s. 434

⁵Bozkurt, Ersoy, "Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri", **ESOJ IV** (2001), (M. Kiel, N. Landman & H. Theunissen (Eds.) Proceedings of the 11th International kongress of Turkish art Utrecht-The Nedherlands August 23-28 1999), No 16, 1-3.

⁶Göğünç, Nejat, "Silahtar Mustafa Paşa Hanına Ait Bir Vesika" **Tarih Dergisi**, S, 25, İstanbul 1971, s. 73-78; Nejat Göğünç, Erol Özbilgen, "Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Hanı ve Hanın Restitüsyonu Hakkında", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S 1, İstanbul 1970, s. 93-102.

Mehmet Karagöz

“Osmanlıların lehine” devam ettiği yönündedir⁷. Hatta son zamanlarda yapılan çalışmalar tamamıyla ikinci görüşü desteklemektedir. Nitekim bu çalışmanın sonuçları da iddialı olan bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Konu hakkında bir açıklamanın yerinde olduğu düşüncesiyle hemen belirtmek lazım gelir ki, girişte de belirttiğimiz gibi, o da Osmanlı şehirlerinin XVII. veya XVIII. asırda ticaret hayatı ile ilgili yapılan çalışmaların; ya şehirde ticaretten elde edilen gümrük gelirleri⁸ veya şehrin ticarî mekânları⁹ ile sınırlı kalmış olmasıdır. Bu durum, Faroqi'nin de belirttiği gibi, hala Osmanlı şehirlerinin ticarî hayatları hakkında çalışmaların azlığı ve mukayese yapabilecek "veriler" in yeterli olmadığıdır. Son zamanlarda Osmanlı şehir ve ticarî hayatı konularında birçok çalışma yapılmasına rağmen bu hususta Faroqi'nin belirttiği noktadan ileri gidilemediğini de vurgulamak gerekmektedir. Daha önce tarafımızdan yapılan aynı zaman diliminde ticaret hayatı ile ilgili bir diğer şehir¹⁰ çalışmasında da belirtildiği gibi, maalesef XVII. ve XVIII. asırlarda Malatya şehrinin ticarî hayatı hakkındaki yaptığımız bu çalışmada da verilerin yetersizliği sebebiyle mukayeseli değerlendirmelerin yapılamadığı için konunun eksik kalmasıdır.

Çalışmanın başından beri belirttiğimiz gibi, konu ile ilgili çalışmaların azlığı ve verilerin yetersizliği sebebiyle bu çalışmanın sınırlarının tespit edilmesi gerekir diye düşünüyorum. Kendimizi sınırlandırmak anlamına gelse de çalışmanın alana katkı sağlaması önceliğimiz olduğundan bu yaklaşımı tercih ettik. Böylece bu çalışmanın çerçevesini; zaman olarak XVII. ve XVIII. asırlar, mekân olarak da nefis-i şehir esas olmak kaydıyla Malatya Kazası olarak sınırlandırdık.

Bir şehrin ticaret hayatını tespit edebilmek için o yerleşim yerinin bazı hususiyetlerinin “öne çıkması” gerekir kanaatindeyiz. Bu hususiyetler, şehrin kurulduğu coğrafyanın; ticaret yolları üzerinde olması veya çok yakın olması ve şehrin ticarî faaliyetlere uygun müesseselerle inşa edilmesi gerekir diye

⁷Öz, Mehmet, “Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **Türkiye Günlüğü**, S, 58, Aralık 1999, ss. 48-53.

⁸Bkz. Bilgehan Pamuk, " İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt/Volume XXII, Sayı/Number 2, Aralık/December 2007, s. 125-143; Ensar Köse, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahillerinde Ticaret", **Cerdus I**, (2013), s. 298-328.

⁹Bkz. Osman Nuri Ergin, **Türkiye’de Hanlar, Kervansaraylar, Oteller ve Çeşitli Barınma Yerleri**, (Yay. Haz.: Müslim Yılmaz), Marmara Belediyeler Birliği Yayını, 2013.

¹⁰Bizim tarafımızdan daha önce Kayseri şehri ile ilgili bir çalışmada da bu husus tespit edilmiştir. Mehmet Karagöz, "XVII. ve XVIII. Asırlarda (1650-1750) Kayseri, İktisat Tarihinde Şehir İktisadiyatı Denemesi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XIX S. 1, Elazığ 2009, ss. 259-279.

düşünmekteyiz. Bu özellikleri esas alarak, bir şehrin ticarî özelliğinin öne çıkmasını teşkil eden sebepleri iki başlık altında izah etmek mümkündür diye düşünüyoruz: birincisi o şehrin coğrafi konumu ikincisi, o şehrin ticarî imkânları şeklinde izah edilebilir.

II. ŞEHRİN COĞRAFİ KONUMU

Şehrin ticarî hayatı izah edilirken yerleşim yeri olarak şehrin konumu göz ardı edilemez bir gerçektir. Bu bakımdan Malatya'nın yerleşim yeri veya coğrafi konumu hakkında birkaç cümleyle de olsa bahsetmek gerekmektedir. Ancak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu bahsi açmadan, kısa bir “şehir” tanımlaması yapılmasının uygun olduğunu düşünmekteyim.

Şehir nedir? konusunda çok sayıda tanım bulunmaktadır. Biz burada bir tarihçi olarak Toynbee'nin yaptığı şehir tarifini öne çıkarmayı tercih ettik. Çünkü Toynbee'nin tanımı; mana ve mahiyet olarak şehrin ekonomik önemini öne çıkarmaktadır. O'na göre; “Şehir, orada oturanların yaşamları için gerekli yiyecekleri sınırları içinde üretmedikleri bir iskân yeridir”¹¹. Toynbee'ye göre, şehrin özellikleri olarak;

“1-Korunmuş olması,

2-Bir pazaryeri, yani ticaret merkezi olması,

3-Orada bir sanayi, yani gıda dışında bir üretimin olması icap etmektedir”¹².

Burada, şehrin özelliklerinden iki unsurunun “iktisadî/ticarî mahiyet” taşıması dikkat çekmektedir.

Türkiye’de şehir tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Ergenç de şehir tarihi çalışmalarının teorik temellendirilmesi hakkındaki görüşünde; “Şehircilik konusunun geçmişini ve bugününü inceleyenler başlıca;

a)-Kır ile şehir arasındaki ilişkiler,

b)-Şehirlerin birbirleriyle aralarındaki ilişkileri,

¹¹ Baykara, Tuncer, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara 1985, s. 18. (Biz konunun daha iyi izahı için bir tarihçinin tanımını tercih ettik. Şehir tanımları için daha ziyade sosyologlar ve coğrafyacılar öne çıkmaktadır. Bkz. Ayla Yörükan, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara 1968; İhsan Sezal, **Şehirleşme**, İstanbul 1992; Korkut Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bir Deneme**, İstanbul 1987; Necdet Tuncdilek, **Türkiye’de Yerleşimin Evrimi**, İstanbul 1986)

¹² Baykara, a.g.e., s. 19

Mehmet Karagöz

c)-Çevresindeki daha geniş ekonomik, sosyal ve siyasal yapılar içerisindeki durumlarını açıklamaya çalışmakla yükümlüdürler” düşüncesini belirtmektedir¹³ ki, birbirini tamamlayan bu görüşlerden de anlaşıldığı gibi, şehirlerin tarih içerisinde öne çıkmalarında beşerî/kültürel özellikleri kadar, iktisadî/ticarî özellikleri de dikkat çekmektedir. Yine tarih içerisinde iktisadî/ticarî özelliği öne çıkan şehirlerde iktisadî/ticarî önemleri “esas güç” durumundadır. Bu çerçevede şehirlerin yerleşim yerlerinin ve kuruldukları coğrafyanın seçilmesi ve o şehrin inşa edilmesi süreci, şehir halkının; siyasî, iktisadî, sosyal hayatının şekillenmesinde son derecede önemli yer tutmaktadır.

Yukarıdaki görüşlerden hareketle, insanların yerleşme yerlerini tesadüfen olmayıp, dikkatli ve ihtiyaç olarak kabul ettikleri şartları gerçekleştirmek üzere tercih etmekte olduklarını ve yerleşim yerlerini de kendi elleri ile yapıp şekillendirdikleri¹⁴ gerçeğini kabul etmek durumundayız. Hatta bu görüşleri tam olarak desteklemesi bakımından, Paleolitik devirden beri Anadolu’daki yerleşme yerlerinin çok dakik ve coğrafi hesaplamalara dayandırılarak kurulmuş “Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik” açılardan çok zengin değerlerin bulunduğu yerler¹⁵ olduğu tespitini hatırlatmak gerekir.

Türkiye coğrafyasında Doğu-Batı, Kuzey-Güney istikametindeki ticaret yollarının bulunduğu birçok yerleşim merkezi bulunmaktadır. Bu hususiyeti dolayısıyla, Türkiye şehirlerinin bir kısmı ticarî özelliği ile öne çıkmaktadırlar. Şehirlerin ticarî önemleri ise, zaman içerisinde azalan-artan farklılıklar göstermektedir. Bu durumun tarih içerisinde çok farklı sebeplerinin bulunduğu bilinmektedir. Bizim konu ettiğimiz asırlardaki durum ise daha ziyade “dünya ticaret yollarının yön değiştirmesi” veya “iktisadî stratejik üstünlük siyasetlerinin” neticesi mecburî şartların ortaya çıkardığı bir durum olarak genel kabul görmektedir. Türkiye’nin bu özelliği, coğrafyasının bir parçası olan Malatya için de tabii olarak geçerlidir.

Malatya, Mezopotamya’yı Karadeniz’e bağlayan eski zamanlardan beri önemli yol güzergâhındadır. Bu yol; Akçadağ, Darende ve Gürün üzerinden Kayseri’ye, Adıyaman üzerinden bir yolla Antep’e ve bir yolla da Urfa’ya ulaşır.

¹³ Ergenç, Özer “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, **Belleten**, LII, S. 203, (Ağustos 1988), s. 670

¹⁴ Necdet Tuncdilek, **Türkiye’de Yerleşimin Evrimi**, İstanbul 1986, s. I-49

¹⁵ Bkz. Füzuan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1991, s. 1-8; Tahsin Özgüç, “Ön Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu’nun Mukayeseli Stratigrafisi”, **DTCF IV**, S. 3, (Ankara 1946), ss. 251-253

Böylece, Anadolu'nun dört bir tarafından akan ticaret yollarının kavşağındadır¹⁶. Malatya, kadim zamanlardan beri, zaman içerisinde önemi azalıp yükselse de Anadolu'da bugün bile önemini koruyan bir şehir olarak varlığını devam ettirmektedir. Ramsay, “*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*” şeklinde Türkçeye çevrilen eserinde, “*Küçük Asya*”nın ticaret tarihinin temeli, ancak elimizdeki eseri takip ve tamamlanması icap eden bir “*mahallî tarih üstüne kurulabilir*” demektedir¹⁷. Bu bilgiden hareketle, Türkiye'nin ticarî imkânları ve ticaret tarihi konusunda bilgilerin çok eksik olduğu ve bu eksikliğin giderilmesi için yapılacak çalışmaların usul olarak “*mahallî tarihler*” biçiminde yapılması gerektiğini işaret etmektedir. Bu hususu tespit eden ve Osmanlı dönemi Anadolu şehirlerini konu edinen Faroqi'nin de benzeri düşüncesini girişte belirtmiştik. Ramsay, yine aynı eserinde, Türklerin, Anadolu'ya hâkim olduktan sonra Türkiye coğrafyasındaki “*Büyük Ticaret Yolu*” sistemine büyük hassasiyet göstermiş olduklarını da belirtmektedir¹⁸. Türkler, Anadolu'nun coğrafi imkânlarından istifade etmek hususunda, bu coğrafyada daha önce kurulan devletlerden geri kalmamışlar hatta yukarıdaki tespitle daha ileri seviyede başarılı olmuşlardır. Selçukluların kervansaraylar ve panayırlarla kurdukları ticaret ağını¹⁹, Osmanlılar devam ettirmişlerdir²⁰. Osmanlılar, bu ticaret yolu üzerindeki yerleşim yerlerini kadim zamanlardan beri yapıldığı şekliyle, muhafaza etmeye azami dikkat göstermiş ve ticaret merkezleri olarak gelişmelerine de katkıda bulunmuşlardır. Devletin kuruluş senelerinden itibaren ticaret siyasetine uygun olarak, kendi iç şartları ve dünya gerçeklerini esas alarak ticarî faaliyetler başlatılmış ve sürekli gelişen bir çizgide devam ettirilmiştir. XIV. ve XV. asırlarda; komşu Bizans tefurlarıyla başlayan ticarî münasebetler, Akdeniz'in tüccar ülkeleri Venedikli ve Cenevizlilerle yapılan ticarî antlaşmalarla artırılarak süreklilik kazandırılmaya çalışılmıştır. XVI. asırdan itibaren Osmanlı Devleti doğu ve batıyla yaptığı ticarî münasebetlerinden dolayı üç önemli meseleyle karşı karşıya kalmıştır.

¹⁶ Arık, Remzi Oğuz, **Türk Sanatı**, İstanbul 1975, s. 144

¹⁷ Ramsay, Willam M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş) İstanbul 1960, s. 59

¹⁸ Ramsay, a.g.e., s. 84.

¹⁹ Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1980, s.358-376.

²⁰ Bkz., Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul 1967; Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, (der. Salih Özbaran) İzmir 1984.

Mehmet Karagöz

1-Doğudan (İran, Hint, Rusya) ülkeye giren ticaret mallarının fazlalığı sebebiyle altın ve gümüşün o tarafa gitmesine sebep olduğundan madenler hususunda darlığa düşülmüştür.

2-Avrupa'lı tüccarların Türkiye'den devamlı hammadde çekmeleri yerli sanayicilerin gücünü zayıflatmıştır.

3-Sahillerde yüksek fiyatlarla tahıl satın alan tüccarlar yiyecek darlığına sebep olmuşlardır²¹. XVI. asrın sonlarından itibaren Akdeniz ticareti yerini Atlantik ticaretine bırakmıştır²². XVII. asırda Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılarla ticaret devam etmişse de artık ticarî gelişmeler Osmanlı Devleti'nin aleyhine değişmeye başlamıştır. XVII. asrın sonunda ve XVIII. asrın başlarındaki savaşlar, ticaretin duraklaması ve ticaret politikalarının değişmesine yol açmıştır²³. Osmanlı idarecileri değişen ticarî politikalarından devletin ve toplumun olumsuz etkilenmemeleri için bir dizi tedbir almışlardır²⁴. Alınan bu tedbirlerle, XVIII. asrın ikinci çeyreğine kadar Doğu-Batı ve Kuzey-Güney istikametindeki yollarda yapılan ticaretin daha önceki asırlara göre azalsa bile Osmanlıların lehine devam etmesi temin edilmiştir.

XVIII. asrın başından itibaren bu ticaret yollarının eski önemini yitirdiği kabul edilmekle beraber, Doğu-Batı arasında hâlâ mühim ticarî faaliyetleri İpek ve Baharat yolları üzerinden yapıldığı kabul edilmektedir. Nitekim 1680-1730 seneleri arasında Osmanlı ticareti hakkında mühim bilgiler veren Marsigli, bu senelerde “*ticaret hadleri Türkiye lehinedir*”. Bu görüş, Braudel²⁵, Faroqhi²⁶ ve Tabak²⁷ tarafından da desteklenmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti, transit ticaret bölgesi olmaya büyük önem verdiği için gümrük gelirlerini % 3-5 gibi düşük bir

²¹Tabakoğlu, A., a.g.e., s. 236.

²²Akdağ, Mustafa, “Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti”, **Bulleten XIII/LI**, (Ankara 1949), s. 513.

²³Tabakoğlu, , a.g.e., s. 391.

²⁴Bkz., Mehmet Genç, **Osmanlıda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2013.

²⁵Braudel, Ferdinand, **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar**, III, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1993, s. 410-416.

²⁶Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699” **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 2, İstanbul 2004, s. 601-655.

²⁷Tabak, Faruk Yaşar, **Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul 2000.

Malatya'nın XVII. – XVIII. Asırlarda Ticari Hayatı

seviyede tutmaktadır²⁸. Bu durum, transit ticaret yapan Avrupalı tüccarların, Osmanlı topraklarını tercih etmelerine sebep olmuştur. Ancak bu durumdan da yine en çok batılı devletler istifade edecekler, Osmanlı şehirlerinde konsolosluklar açarak ticarî gelişmeleri kendi lehlerine geliştireceklerdir²⁹. Bu arada, 18. asra gelindiğinde şartlar Osmanlının aleyhine gelişmekle beraber³⁰ ticarî konsolosluklar sadece kıyı şehirlerde değil Anadolu'nun orta kısımlarında yer alan; Ankara, Kütahya ve Kayseri gibi Malatya'nın hemen yanı başındaki şehirlere kadar ulaşmıştı. ³¹ Bu yüzden iç ticaretle meşgul yerli tüccarların da bu durumdan faydalanarak ticarî faaliyetlerini ve kazançlarını "*artırmaya*" çalıştığı kabul edilmektedir.

Nitekim Akdeniz ticareti hakkında kapsamlı bir çalışma yapan Faruk Tabak, bu asırda Osmanlıların, Fransızlarla anlaşmalarının Akdeniz ticareti canlandırdığını ve bu canlı ticarî faaliyetlerin sadece Akdeniz kıyılarını etkilemediğini tarım alanlarının iç kısımlara kadar genişlediğini belirtmekte ve ticarî emtianın çeşitlendiğini iddia etmektedir. Yine, XVIII. asırda Osmanlının Akdeniz kıyısındaki şehirlerin ticarî durumları ile ilgili çalışmalarda da³² benzeri görüşler tespit edilmiştir.

Burada bir hususa daha dikkat çekmek gerekmektedir, XVI. asır ticaret hayatında önemli gelişmeler yaşanırken, başta Suriye ihtilalının mimarı olan Emir Fahrettin (1583- 1635) ile Beni Hartuş, Beni Mansur, Baalbek ve Bika emirleri yerli halkın yakınlığını kazandılar. Bu aşiretler, aynı zamanda Ümit Burnu ticaret yolunun açılmasına rağmen Hindistan ticaret yolunun korunmasında önemli roller oynamışlardır³³. Bu da Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Malatya'nın ticaret hayatının XVI. ve XVII. asırlarda canlı olmasına sebeplerden biri olabilir kanaatindeyiz. Çünkü XVI. ve XVII. asırlarda Malatyalı tüccarların en fazla ticaret yaptıkları şehirler arasında Halep, Şam gibi şehirleri bulunmaktadır. Bu

²⁸Tabakoğlu, , a.g.e., s. 388.

²⁹Yalçın, Aydın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara 1979, s. 299-300.

³⁰Mantran, Robert, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, III, (İstanbul 1987), s. 159-172.

³¹Özkaya, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara 1985, s. 312.

³²Bkz. Ensar Köse, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahilleri'nde Ticaret", **Cerdus I**, (2013), s. 298-328.

³³İnalçık, Halil, "Türkler" (XVI. Yüzyıl Osmanlılar), **İA**, XII/II, s. 308.

Mehmet Karagöz

şehirler, Çin ve Hindistan'dan gelip batıya giden İpek ve Baharat yollarının depo olarak kullandığı ve oradan Akdeniz ve Anadolu'ya dağıtımların yapıldığı yolların üzerindedirler. Bağdat ve Basra'dan gelen mallar Halep ve Şam pazarlarında Anadolu ve Mısır'dan gelen tüccarlar tarafından kendi memleketlerinden getirdikleri malların karşılığı veya tek taraflı olarak alınarak ülkelerine götürülürdü. XVIII. asrın başından itibaren dış ticarete bu gelişmeler devam ederken Osmanlı Devleti'nin iç ticareti de bu durumdan etkilenmiş, sadece toptancılıkla uğraşan yabancılara karşılık kuvvetli pazarlık gücü olan esnaf da artık gücünü yitirmeye başlamıştır³⁴.

Yukarıdan beri kısaca izah etmeye çalıştığımız durum, XVI.- XVIII. asırlarda genel olarak Osmanlı coğrafyasındaki ticarî faaliyetlerin durumunu tespit etmektir. Bütün bu bilgiler, XVIII. asrın ikinci yarısına kadar Doğu-Batı arasındaki ticaretin, zaman içerisinde azalıp artmasına rağmen, canlı bir şekilde sürmekte ve ticaret yollarından elde edilen gelirlerin Osmanlı lehine olduğu kanaati güçlenmektedir.

Tarihin her döneminde ticaret yollarının kesişme yerinde kurulduğu için Malatya, zaman içinde önemi azalsa da, XVII. ve XVIII. asırlarda önemli bir ticaret şehridir. Malatya, Basra'dan gelen ve Sivas ve Tokat'tan Samsun'a kadar uzanan ve Malatya'dan ayrılarak Darende, Gürün üzerinden Kayseri'ye ve oradan batıya doğru uzanan yolların kesiştiği yerdedir. Ayrıca, Kafkaslardan veya Karadeniz'den gelip Mısır'a giden yollar da Malatya'ya uğramaktadır. Malatya'yı çevresindeki yerleşim yerlerine bağlayan yollar³⁵ üzerindeki kervansaray ve hanlar ağı Selçuklulardan, Osmanlılara şehrin ticarî öneminin şahitleri olan ve Malatya'nın tarih içerisindeki ticarî imkânlarına şahitlik yapan ticaret mekânlarıdır.

Bu başlığı şöyle nihayetlendirebiliriz. Malatya'nın XVII. ve XVIII. asırda ticarî hayatı tespit edilirken coğrafi konumunun şehre kazandırdığı ticarî fırsat ve imkânları, Malatya'nın yerleşim yerinin ve coğrafi konumunun bu yolların³⁶ kesiştiği yerlerden birinde kurulmuş olmasından kaynaklandığını kesin olarak belirtmek gerekmektedir.

³⁴ Tabakoğlu, a.g.e., s. 391.

³⁵ Malatya'yı çevresine bağlayan yollar ve bu yollarla ilgili çok önemli çalışmalardan birisi Katip Çelebi'nin Cihân-nümâsı'dır. Malatya hakkında az da olsa kıymetli bilgiler bulunmaktadır.

³⁶ Faruqî, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s. 16, 77.

III. ŞEHRİN TİCARİ İMKÂN LARI

Bir şehrin ticarî imkânı ile kastedilen; ticarî olmak maksadıyla üretici-esnaf-sanatkâr ve üretilen mal-metadan, üretilen malın tüketiciye ulaştırılması sürecindeki bütün faaliyetlerdir. Bu faaliyetleri; iş gücü, mal, pazaryeri, ulaşım vasıtaları ve ulaşım şartları alt başlıkları şeklinde sıralamak mümkündür. Buradan hareketle bir şehrin ticarî imkânlarını iki ana bölümde inceleyebiliriz. Birincisi, şehrin iş adamı ve iş gücü-müteşebbis; sanatkâr, üretici, tüccar-dür. İkincisi ise, şehirde bulunan ticarî faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlardır.

1. İş Adamı Ve İş Gücü-Sanatkâr-Müteşebbis-Sermayedar

Şehrin çarşısı³⁷ da denilen; zanaat ve ticaret mekânlarında, üretim ve pazarlama yapan insanlar ve onların emeği O, şehrin ticaret imkânlarının esas unsurlarındandır. Osmanlı şehrinde; sanatkârlar ve tüccar-esnaf sınıfını meydana getirenlere “*ehl-i hîrfet veya hîrfet ehli*”³⁸ denilmektedir. Hîrfet ehlinin yaptıkları iş taksiminde faaliyetlerini: a-“*üretici-satıcı-sanatkâr*”, b-“*üretici için ticarî faaliyette bulunan-alım ve satım yapan tüccar*”, c-“*tekrar satan-tüccarlar*” olarak yürütmektedirler³⁹. Şehrin çarşısında faaliyetlerini yürüten bu kesim insanlar aynı zamanda şehrin ticarî gücünün de çekip-çevirenidirler. Bir Osmanlı şehri olan Malatya'daki umumi iş adamı ve iş gücü durumunu da yukarıdaki esasları verilen bir “*İslâm şehri örneği*” esas alınarak ortaya koymak mümkündür.

2. Üretici-Satıcı-Sanatkâr Veya Hîrfet Ehli

Şehir iktisâdiyatının esasını küçük tüccar da diyebileceğimiz “*üretici-satıcı olan sanat erbabı*” meydana getirir. Bir başka ifadeyle sanatkâr-üretici-satıcı olan esnaf toplulukları “*şehir iktisâdiyatı*”nın kendisidir⁴⁰. Osmanlı şehrinde sanayi ve ticaret hayatının kadrolarını meydana getiren bu “*hîrfet ehli*” de denilen sanatkârlar, cemiyetler halinde hiyerarşik bir biçimde teşkilatlanmışlardır. Osmanlı esnaf cemiyetleri iş ve faaliyetlerini; “*serbest rekabet*” düsturu yerine, karşılıklı “*kontrol*”, “*yardım*” ve “*imtiyaz*” esasıyla yürütmektedirler. Şehrin

³⁷ Bkz., R. B. Serjeant, **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Topçugil) İstanbul 1997, Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, II, (Ankara 11-15 Ekim 1976) İstanbul 1979, s. 1265-1274.

³⁸ Hîrfet, lügatte; san'at, meslek manasına gelir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1992, s. 444.

³⁹ Chalmeta, Pedro, “Pazarlar” **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Toçugil), İstanbul 1997, s. 132.

⁴⁰ Ülgener, Sabri Fahri, **İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul 1991, s. 33.

üretim ve ticarî hayatının önemli ve vazgeçilmez unsuru olan “*esnaf cemiyetleri*” gelenek halinde belli sayılarda “*zümreler*” teşkil ederek hayatını devam ettirmektedirler. Bu zümrelerden birisine katılmak isteyen Osmanlı insanı; belli bir hiyerarşi içerisinde “*çırak-usta usulü*”nde sanatın sırlarını, cemiyet geleneklerini ve ahlakî esasları öğrenirler ve “*gedik*” sistemine uygun olarak üretim hayatına katılırlardı⁴¹. Bir şehrin önemli insan nüfusu esnaf cemiyetlerinin bünyesinde bulunurlardı ve böylece esnaf cemiyetleri de idarî teşkilatın sıhhatli yürütülmesinde mühim görevler üstlenirlerdi. Çünkü Osmanlı Devleti, esnaf cemiyetlerinin meselelerinde esnaf yöneticileriyle muhatap olmaktadır. Malatya, XVII. ve XVIII. asırlarda, girişte de belirttiğimiz gibi Anadolu’nun kendi ölçeğinde önemli bir sanayi ve ticaret şehridir. Şehir nüfusunun önemli bir kısmı da esnaf ve tüccardır. Nitekim 1654’de Malatya’yı gezen ve bize önemli bilgiler veren Evliya Çelebi “*hâsılı hepsi esnaf ve iş sahibidir*”⁴² demektedir. Evliya Çelebinin bu bilgileri iddiaları da doğrulamaktadır. Malatya’daki esnaf cemiyetlerinin temelini “*dokumacılık ve debbağlık-dericilik*” zümreleri meydana getirmektedir. Özellikle dokumacılık iş kolları şehrin nüfusunun önemli kısmının sanat ve ticaret mesleğidir denilebilir. Pekâlâ, Evliya Çelebi bu hususta da; şehir halkının “*Bir kısmı da pamuk ipliği eğirirler. Bir kısmı dokumacı olup, beyaz pamuk bezi dokurlar*” demektedir⁴³. Belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla XVIII. asırda da durum az da olsa zayıflamakla beraber fazla bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir denilebilir. Evliya Çelebi’den elde edilen bu bilgiler Malatya’da dokumacılığın seviyesinin tespiti hususunda mühimdir diye düşünüyoruz. Ayrıca, Malatya’da önemli miktarda geliri bulunan bir bezistânın ve iplik pazarının bulunması da bu iddiamızı doğrulayan bilgilerdir. Yine kırışçılar, kasaplar, haffâflar ve saraçların dericilik sanatını icra edenler olarak ikinci önemli iş gücü ve iş hacmini meydana getirdiği de belgelerden tespit edilebilmektedir.

Belgelerin verdiği bilgiler doğrultusunda, XVII. ve XVIII. asırlarda Malatya’daki esnaf zümrelerinin tablodaki şekilde kabaca bir tasnif yapılabilir kanaatindeyiz.

⁴¹Osmanlıda esnaf cemiyetlerinin yapısı ve çalışma düzenleri hakkında bkz. Yücel Özkaya, “**XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları**”, IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Ankara 1986 s. 1041; Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul 1987, s. 41-42.

⁴²Evliya Çelebi, a.g.e., s. 434.

⁴³Evliya Çelebi, a.g.e., s. 434.

Tablo:1

Meslek Dalının Adı

Çûlâh	Attar	Dellâl	Sarrâç
Yapucu	Bezzâz	Hergeleci	Habbâz
Hallâc	Kasap	Taşçı	Bozacı
Haffâf	Dibekçi	Nalbant	Kaşıkçı
Berber	Tarakçı	Sabuncu	Çilingir

Yukarıda tabloda belirttiğimiz XVII. ve XVIII. asırlarda Malatya'daki esnaf zümrelerinin sayılarını tam olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır. Yalnız 1657 senesine ait Malatya şer'iyeye sicilinin 27. sayfasının sol üst köşesindeki bir derkenarda "150 aded hallâç"⁴⁴ kaydı bulunmaktadır. Bu bilgiden Malatya'da XVII. asırda ortalama 150 kişinin hallâçlık yaptığı tespit edilebilir ve bu sayının XVIII. asırda da yaklaşık sayı olarak kabul edersek çok yanıltıcı olmayız düşüncesindeyiz.

Bu bilgiden hareketle hallâçlık yapan 150 kişi var ise, diğer hizmet grupları; attar, dellâl-tellal, sabuncu, tarakçı, berber, yapucu, dibekçi, taşçı, kaşıkçı ve nalbantlar için de 50 ile 150 arasında esnafın adı geçen iş kollarında hizmet ettiği kabul edilebilir. Malatya kazasının XVII. ve XVIII. asırlarda tahmini nüfusunun 18.000-24.000 kişi olduğu düşünülürse⁴⁵ Evliya Çelebi'nin "hâsılı hepsi esnaf ve

⁴⁴MSS I, 27/1

⁴⁵(Malatya kazası; 1658'de 293avarız-hâne, (MSS I, 152/1), 1717'de 372 avarız-hânedir. (MSS II, sf. 55, Bel. 111). Her bir avarız-hâne tahmini 10 gerçek hâne üzerinden hesap edilebilir ve her hanede 5 kişinin varlığı kabul edilirse 293x10x5=14.650, 372x10x5=18.600 kişi eder ki, bu rakamlara idareciler ve gayrimüslimler de ilave edilmelidir. Bu hesaplama göre XVII. ve XVIII. asırlar için tahmini nüfus 18.000-24.000 arasındadır.) Hane sayılarının hesaplanmasında 5 rakamı umumi kabul görmektedir. Bkz. Nejat Göğünç, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi* 32 (1979), s. 331-348; Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti" *Türkiyat Mecmuası*, X (1951), s. 1-16.

Mehmet Karagöz

iş sahibidir” tespitinden hareketle esnaf zümrelerinin tahmini rakamları çok yanıltıcı olmaz kanaatindeyiz.

XVII. ve XVIII. asırlar için tetkik ettiğimiz belgelerden Malatya esnafı hakkında kısa bilgiler olarak şunları söylemek mümkündür. 27 Kasım 1657’de Malatya Muhtesibi Bektaş Ağa ibni Mehmet Çelebi ve Bevvâbı Halil Çelebi ibni el-Hâc Bayram⁴⁶. Yine 1658 senesindeki bir belgede, Pazarbaşı Uzunoğlu Ali, Kasapbaşı el-Hâc Mirza ve Mehmet Beşe’nin olduğu anlaşılmaktadır⁴⁷. Bir diğer belgede, 1 Temmuz 1718’de, Malatya’da Esnafın Şeyhi olan Sinan öldüğü için yerine Abdurrahman tayin edilmiştir⁴⁸.

3. Alım-Satım Yapan Ve Satan Tüccar-Ticarî Müesseseleri Ve Faaliyetleri

Şehir iktisadiyatının bir diğer unsuru üretici-satıcı-esnaftan sayı olarak daha az, ancak iş hacmi bakımından daha büyük olan kısmını alım-satım yapan ve satan *"tüccar"* diye adlandırılan kısım teşekkül ettirir. Bu insanlar meydana getirdikleri müesseselerle alım-satım yapmakta ve tamamıyla ticarî diyebileceğimiz faaliyetleri yürütmektedirler. XVII. ve XVIII. asırda Malatya’daki ticarî müesseseleri ve faaliyetlerini bütün yönleri ile takip etmek mümkün değildir. Bu dönem hakkında umumi ve hususi ticaret tarihi bilgileri, maalesef yok denecek kadar azdır. Konu ile alakalı, Malatya şer’iyye sicillerinde, vakıf kayıtlarında ve diğer kaynaklara müracaat ettiğimizde de yeterli belge ve bilgi bulmak da en azından şimdilik mümkün olmamaktadır. Malatya şer’iyye sicillerinde, başta *"tereke kayıtları"* olmak üzere çeşitli hüccet ve ilâmlarda ticaret hayatıyla ilgili belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerden; kişilerin meslekî durumları, tüketilen mal-meta ile üretilen ve ticarî kıymeti olan eşyalar hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.

Burada ticaret hayatı hakkında verilecek bilgilerin iyi anlaşılabilmesi için bir kavramın kısaca izahı gerekmektedir düşüncedeyiz. Bu kavram ticaret müessesesi olarak *"şirket"*⁴⁹ tir. Şirket; hukuk lisanında mevzu olarak *"ortaklık, bir adamın yapamayacağı şeyi meydana getirmek ve mütemeddi olmak için birden*

⁴⁶MŞS I, 27/1.

⁴⁷MŞS I, 111/3 (Bu belgede Haffâftan Muslu Çelebi, ekmekçilerden Mehmet Beşe ve Mansur Beşe adları da geçmektedir.).

⁴⁸MŞS II, 77/1.

⁴⁹Osmanlı’da Şirket Kültürü hakkında bkz. Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü**, İstanbul 1998

ziyade şahısların muhtelif suretlerle birleşmesidir”⁵⁰. Malatya’da bizim tetkik ettiğimiz belgelerde daha ziyade “*şirket-i akd*” şeklinde kurulan şirketler bulunmaktadır. Şirket-i akd; iki veya daha fazla kimsenin arasında bir akd; yani bir icab ve kabul ile husule gelen şirkettir ki, kazanılacak olan kâr şirketi kuranların arasında müşterek olarak paylaşılır. “*Şirket-i akd*”ler, “*şirket-i inân*”, “*şirket-i mufâveze*” ve “*şirket-i mudârebe*” gibi üç ayrı şekilde teşekkül ettirilmektedirler⁵¹. XVII. ve XVIII. asırlarda Malatya’da şirket-i akdin üç ayrı kuruluş şekilliyle de alakalı bilgiler bulunmaktadır. Örnek olarak; 1657 senesi Ekim ayı başlarına ait bir sicil kaydında; Emin Bey, Şen Hüseyin Beşe ve İsmail’in “*şirket-i inan*” kurdukları⁵², yine 1658 senesindeki bir belgede, Mustafa Beşe, anası, hanımı ve iki kızı Mahmut Beşe ile “*alâ tarîk-i mudârâbe*” bir şirket kurduklarını tespit ediyoruz⁵³. Malatya’da kurulan şirketlerin sayısının tam olarak tespit edebilmek imkânı olmadığından daha fazla sayıda şirketin olduğu kabulü yanlış bir tespit olmasa gerektir

Müessese olarak şirketlerin tespitinden sonra, bu şirketlerin sermayeleri kredi kaynakları hakkında da birkaç cümle ifade etmek gerekmektedir. Malatya’daki tüccarların kurdukları şirketlere; bizzat kendilerinin sermaye olarak meydana getirdikleri kaynakları olduğu gibi, “*müşteri*” ve “*makbuz*” karşılığı veya “*karz-ı şer’i*” ile ya da küçük sermayeler “*murâbâha*” karşılığı alınarak şirket sermayesi teşekkül ettirilmiştir. Bu arada önemli kredi kaynakları arasında, şehrin mahalle ve mahallelilerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla ayrılmış olan, nakit paralardır. Belgelerde, “*avârız ve nüzûluna mevkûf-ı nükûd*” şeklinde kaydedilmişlerdir. Mahalle “*mevkûf-ı nükûd mütevellileri*” paralarının kıymetini korumak veya gelirlerini arttırmak için “*murabaha*” ya vererek bu paraların “*nemâ*” larından istifade etmektedirler⁵⁴. Malatya’da XVII. ve XVIII. asırlarda ticarî faaliyetlerde bulunan şirketlerin sermayeleri küçümsenmeyecek rakamlardır. Tespit edebildiğimiz şirketlerin sermayeleri 350-400 kuruş arasında değişmektedir

Belgerde ticarî hayat için kurulan şirketlerin yaptıkları ticarî faaliyetleri “*ticaret maksadıyla diyâr-ı ahere gitmek*” veya “*diyâr-ı ahere kâr-ı kesb maksâdıyla*” gitmek gibi ifadelerle kaydedilmiştir. Ayrıca, şirket sahiplerinin

⁵⁰ Pakalın, Mehmet Zeki, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, İstanbul 1983, s. 357-358

⁵¹ Pakalın, a.g.e., III, s. 357-358.

⁵² MŞS I, 5/1.

⁵³ MŞS I, 55/1.

⁵⁴ Bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul 1999.

Mehmet Karagöz

çeşitli mukataa-işletmeleri iltizamla alıp satmaktadırlar. Malatya'daki ticarî faaliyetlere birde Malatya'dan gelip geçen tüccarların faaliyetlerini ilave etmek lazımdır. Bu durum belgelere “*tüccar mu'tad üzre gümrüklerin verüb diledikleri Mahalle revân etmekte*” şeklinde kaydedilmiştir⁵⁵. Ticaret Osmanlı şehirleri arasında veya komşu ülkelere şeklindedir. Örnek olarak vereceğimiz belgelerde: 1657 senesi Aralık ayı sonlarında, Atlandızâde Mehmet Beşe oğlu Ahmet ile Halep'e ticaret üzere kervan gönderdiğini⁵⁶, Temmuz 1658'de Erzurum'dan Malatya'ya mal getiren tüccarı⁵⁷ ve Temmuz 1719'da Erzurum'dan, Mustafa oğlu İbrahim'in, kervanının Malatya'dan geçip gittiğini tespit edebiliyoruz⁵⁸. Yine 1722 senesi Ekim ayının ortalarında, Acem-İran-diyarından Erzurum'a ve oradan devamla batıya doğru gelen “*tüccar mu'tad üzre gümrüklerin verüb diledikleri Mahalle revân etmekte*” olduğu kaydedilmiştir⁵⁹. Burada Malatya'ya gelen tüccarların Erzurum'dan geliyor olması dikkate değer ki, Malatya'nın ticarî mücavir alanında bulunan Erzurum'un bu asırlarda Anadolu'nun en önemli ticarî yol güzergâhındadır (Tebriz-Erzurum-Bursa)⁶⁰.

4. İmâlat Ve Ticâret Mekânları

Bütün esnaf ve tüccar zümreleri iş gücünü ve faaliyetlerini belli mekânlarda sürdürürler. Bu mekânlar umumiyetle şehrin merkezinde bulunmaktadırlar. Çarşı ve pazaryerleri olarak adlandırılan mekânlar alım-satım, üretim ve satım ve satmak için her türlü faaliyetlerin yürütüldüğü yerlerdir.

a-Çarşı

Bütün şehirlerde olduğu gibi Malatya'da da şehrin merkezinde bir çarşı bulunmaktadır. Belgelere; “*şehir çarşusu*”⁶¹ veya “*sûk-ı sultânî*”⁶² olarak

⁵⁵ BOA Mühimme 131, s. 48/3.

⁵⁶ MŞS I, 46/1, 53/3, 92/4.

⁵⁷ MŞS I, 148/2.

⁵⁸ MŞS II, bel., 56.

⁵⁹ BOA Mühimme 131, s. 48/3.

⁶⁰ Pamuk, Bilgehan, " İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXII, Sayı/Number 2, Aralık/December 2007, s. 125-143.

⁶¹ MŞS I, 137/2.

⁶² MŞS I, 80/1.

kaydedilen muhit her türlü sanat ve ticaret faaliyetlerinin yürütüldüğü yerdir. Belgelerden anlaşılabilirdiği kadarıyla Malatya çarşısı; birbirini kesen iki yol üzerinde kurulmuştur. Birinci yol, şehri boydan kesen ve belgelerde “*tarîk-i hâs*”⁶³ şeklinde yazılan ve bütün Anadolu şehirlerinde aynı şekilde ifade edilmektedir. İkinci yol ise, yine belgelerin dili ile “*tarîk-i Ahî*”⁶⁴ olarak kaydedilmektedir. Muhtemelen iç kalenin, mesken, sosyal ve idarî mekânlarının harici tamamı çarşı ve pazaryeridir. Evliya Çelebi, Malatya çarşısı için: “*bakımlı ve güzel sultanî çarşısı vardır. Fakat Şam ve Halep'teki gibi kârgir, kurşunlu dükkânlar değildir. Her çeşit kıymetli eşyalar bulunur*” demektedir⁶⁵.

b-Pazaryeri

Vesikalardan Malatya'da çarşısında; At pazarı, İplik pazarı adıyla iki meşhur pazaryeri bulunmaktadır. Şehrin Fizikî yapısında tespit edilebilen bu mekânlar önemli ticaret yerleridir.

1-İplik Pazarı

Malatya'da dokumacılığın gelişmiş bir iş kolu olarak sürdürüldüğünü yukarıda işaret etmiştik. Gerek Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler, gerekse arşiv vesikaları; XVII. ve XVIII. asırlarda iplik pazarının canlı ve hareketli bir ticaret mekânı olduğunu göstermektedir. 1697'de, dimos mukataasına kaydedilen iplik pazarının senelik 1200 akçelik geliri bulunmaktadır⁶⁶.

2-At Pazarı

XVII. ve XVIII. asırlarda Malatya'daki At Pazarı hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. At Pazarı'nın senelik geliri hakkında bilgilere ulaşılammıştır.

c-Bezistan-Bezzazistan

Çarşının en önemli diğeri bir mekânı Bedesten veya Bezzâzistândır. Selçuklu devri eseri olan Malatya bezistânı XVII. ve XVIII. asırda faaldir. Üstleri örtülü ve önleri saçlarla açık, hatta her bir esnaf topluluğuna taksim edilmiş çarşı manasına

⁶³ MŞS I, 37/4.

⁶⁴ MŞS I, 136/3 (Şer'iyye sicillerine kaydedilen çarşılardaki dükkân satışlarıyla ilgili belgelerden bu neticeye ulaşmak mümkündür.).

⁶⁵ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 422.

⁶⁶ BOA Mukataa Defteri, 1435, s. 2-6.

Mehmet Karagöz

gelen “*Arasta*” veya belgelerin ifadesiyle “*Arasta bazârı*”⁶⁷ da Malatya çarşısının önemli bir kısmını teşekkül ettirdiği anlaşılmaktadır. 1697 senesine ait bir belgeden “*mahsûl-ı bezzâzistân*” olarak kaydedilen 10.000 akçelik geliri bulunmaktadır⁶⁸. Malatya bezistanının “*bac-ı basmacıyan*” olarak kaydedilen geliri Padişah hassına dâhildir⁶⁹.

ç-Boyahaneler

Dokumacılığın önemli olduğu Malatya’da dokumacılıkta kullanılan ipliğin renklendirilmesinde önemli katkı maddesi olarak boya üretimi ve ticareti önemli bir iş koludur. 1658 ve 1701 senelerine ait belgelerde “*nefs-i şehirde*” ki boyahane gelirlerinin 18.000 akçe olduğunu tespit etmek mümkündür⁷⁰. Ancak Malatya’da boyahanelerin sadece merkezde bulunmadığı bağlı nahiyelerde de bulunduğu bilinmektedir⁷¹. Bir belgeden Malatya merkez ve nahiyelerinde “*yirmi*” adet boyahanenin bulunduğu anlaşılmaktadır⁷². 1560 tarihli Malatya tahrir defterinde senelik 35.000 akçe gelir kaydedilmiştir. Bu bilgi Malatya’da boyahane işletmelerinin sadece yarısı Malatya merkezinde üretilirken diğer yarısının da çevre kaza ve köylerinde olduğu dikkate değer. Buradan Malatya merkezinde üretilen boya gelirlerinin XVII. ve XVIII. asırlarda değişmediği hesap edilirse Malatya sancağında da bu miktarın azalmadığı kabul edilebilir.

d-Kirişhane

Silah yapımında ve hayvanların sinirleri ve bağırsaklarının değerlendirildiği yerler olan kirişhanenin XVII. asırdaki durumu hakkında çok az bilgi sahibi olmaktayız. , 27 Kasım 1657 tarihli belgede “*zümre-i kirişcilerden, kirişini ve bevvâbliğa mersûm senevî 580 akçe rûsûm*” toplatılmasını talep etmişlerdir⁷³. 1560 senesinde de 580 akçelik⁷⁴ geliri olduğundan hareketle XVII. asırdaki gelirin bir önceki asırdan aşağı olmadığı ve aynı canlılıkta çalıştığı tespitinden hareketle

⁶⁷ MŞS I, 136/2.

⁶⁸ BOA Mukataa Defteri 1435, s. 3.

⁶⁹ BOA Baş Muhâsebe Defteri 204, s. 2.

⁷⁰ BOA Kuyud-ı Berâvât ve Ahkâm-ı Şikâyât Defteri 3134, s. 145.

⁷¹ BOA Kuyud-ı Berâvât ve Ahkâm-ı Şikâyât Defteri 3134, s. 145.

⁷² BOA Kuyud-ı Berâvât ve Ahkâm-ı Şikâyât Defteri 3134, s. 407.

⁷³ MŞS I, 27/1

⁷⁴ Yınanç, Refet ve Mesut Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri* (1560), Ankara 1983, s. 16

XVIII. asırda da bu canlılığın sürdüğü kabul edilebilir. Malatya kırıhane gelirleri de Padişah hasları arasındadır.

Malatya'da esnaf cemiyetlerinin faal olmalarının sebepleri arasında Malatyalı tüccarların ticarî çabalarının önemli yeri olmalıdır. Çünkü Anadolu'nun birçok şehirleriyle ticarî münasebetlerde bulunan Malatyalı tüccarlar üretim ve tüketim mallarının ticaretini beraberce yapmaktadırlar. Bu durum Malatyalı esnafın mallarını rahat pazarlamasını temin ederken esnafın hammadde ihtiyaçlarını da kolayca temin etmesine sebep olmaktadır. Böylece Malatyalı esnafın üretim faaliyetleri canlanmakta ve üretim artmaktadır. XVII. ve XVIII. sırlarda Malatya'da üretimin ve ticaretin canlı olmasında bu zaman içerisinde Malatyalı tüccarların dönemin önemli ticaret merkezleri⁷⁵ ile ticaretini sürdürmeleri kabul edilmelidir

e-Hanlar

Malatya'da belgelerden adlarını tespit edebildiğimiz birçok han bulunmaktadır. Bu hanların XVII. ve XVIII. asırlardaki durumları hakkındaki bilgilerimiz yetersizdir. Selçuklu döneminden Çingene Hanı⁷⁶, Osmanlı dönemi; Yazı Han, Kesikköprü Han, Hekim Han, Küllü Han, Kötünün Hanı, Yarımca Han, Şişman Han, Pirot Han, Sarıhacı Han, Kara Han, Kızılca Han, Tepe Han ve Sevserek Han'larıdır. Bu Hanlar Malatya-Sivas⁷⁷, Malatya-Elazığ⁷⁸, Malatya-Adıyaman⁷⁹, Malatya-Elbistan⁸⁰ yol güzergâhlarına dizilmiş hanlardır. Bu hanların tamamına yakını XVII. ve XVIII. asırlarda mevcudiyetlerini devam ettirmektedir.

⁷⁵ MŞS I, 46/1, MŞS II, shf. 23 bel., 56, BOA Mühimme 131, s. 48/3.

⁷⁶ Eskici, Bekir, **Eski Malatya'da Türk-İslâm Eserleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1993, s. 131.

⁷⁷ Aytaç, İsmail, **Malatya ve Yöresinde Türk-İslâm Dönemi Yapıları**, (Basılmamış Doktora Tezi) Konya 1998, s. 42-52; İ. Aytaç, "Selçuklu Döneminde Malatya Kervanyolları ve Kervansarayları; Malatya-Divriği Güzergâhı", "II. Uluslararası Katılımlı Melita'dan Battalgazi'ye Tarih-Arkeoloji-Kültür Sanat Günleri 16-25 Eylül 2006 Battalgazi/Malatya" Sempozyumu, Malatya 2006, s.153-169.

⁷⁸ Aytaç, İsmail, "Malatya-Harpüt Kervanyolu Güzergâhı ve Kervansaraylar", **Dünü ve Bugünüyle Harpüt Sempozyumu Bildirileri**, (Elazığ, 22-27 Eylül 1988), Elazığ 1999, s. 225-247.

⁷⁹ Aytaç, İsmail, "Selçuklu Döneminde Malatya-Kahta Kervanyolu ve Kervansaraylar", **I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, (Konya, 11-13 Ekim 2000), Konya 2001, s. 49-60.

⁸⁰ Aytaç, İsmail, "Malatya-Elbistan Kervanyolu Güzergâhı ve Kurttepe Hanı", **VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, (Konya, 16-17 Mayıs 1996), Konya 1997, s. 35-48.

1-Silâhtar Mustafa Paşa hanı

XVII. asırda Malatya'nın ticarî imkânlarını izah ederken üzerinde dikkatle durmamız gereken bir husus, herhalde Silâhtar Mustafa Paşa Hanı'dır. Hanın yapılışı için seçilen yer ve zamanın iktisadî şartları özellikle tetkik ve tahlil edilmelidir diye düşünüyoruz. Bu çerçevede şunları ifade etmek gerekmektedir. Hanla alakalı şu ana kadar yapılan çalışmalarda hanın inşa yeri hakkındaki bilgilerde sadece "Alacakapı mahallesinde, bugün Alaca-kapı câmii denilen Şah Ali Bey mescidinin batısındadır"⁸¹ veya "Eski Malatya hisarının Alacakapı girişindedir"⁸² şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Malatya şer'iyeye sicilindeki belgelerde "hân-ı cedîd" olarak kaydedilen Silâhtar Mustafa Paşa hanının inşa edilmesi yeri ile ilgili yeni bir bilginin tespitini yapmak mümkün olmaktadır. Malatya şer'iyeye sicilinde, Çerkin⁸³ Mahallesi'ndeki bazı evlerin kime ait olduğu hakkındaki anlaşmazlık hakkında keşif yapılırken "mahalle-i merkûmede vaki' bir tarafı hân-ı cedîde muttasıl"⁸⁴ şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıt bize hanın yerini tespit hususunda ilave bir bilgiye ulaştırmıştır.

XVII. asırda Malatya'nın ticarî imkânları izah edilirken hanlar bahsinde üzerinde durulması gereken önemli husus 1637 senesinde Silahtar Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış olan handır. XVII. asrın ilk çeyreğinden sonra böyle bir hanın Malatya'ya yapılması ile ilgili Nejat Göğünç, "hanın yeri olarak bu mahallin seçilmesinde, o devirdeki Osmanlı-İran münasebetleri önemli bir rol oynamıştır"⁸⁵ demektedir. Burada ima edilen hanın daha ziyade askerî maksatla yapılmış olduğudur. Hanların ticarî olduğu kadar askerî maksatlarla inşa edildiği doğrudur. Ancak burada bu kanaatin eksik olduğunu düşünüyoruz ve iki hususa dikkat çekmek istiyorum: Birincisi, hanın 68.5m ile 75.5m ebatlarında 170 odalı

⁸¹Nejat, Göğünç, "Eski Malatya'da Silâhtar Mustafa Paşa Hanı", **Tarih Enstitüsü Dergisi** I, (İstanbul 1970), s.67, (N. Göğünç, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 12/1006 ve Hüseyin Çolak'ın esrindeki bilgilerin doğruluğunu da teyit etmektedir.).

⁸²Özbilgen, Erol, "Eski Malatya'da Silâhtar Mustafa Paşa Hanı'nın Restitüsyonu Hakkında", **Tarih Enstitüsü Dergisi** I, (İstanbul 1970), s. 93-102.

⁸³XVI. asır belgelerinde mahallenin adı "Çerkit" olarak okunmuştur. Bkz. Doç. Dr. Refet Yınanç-Yrd. Doç. Dr. Mesut Elibüyük, a.g.e., s. 17. Halbuki XVII. asır belgelerinde kelimenin sonundaki harf "te ت" değil "nun ن" olarak yazılmıştır ve ancak Çerkin veya Çirkin olarak okunabilir. Bir önceki asırda okunuşa sadık kalırsa birinci "çim" harfi üstünlü okunursa ve son harf "nun" olursa "Çerkin" okunabilir.

⁸⁴MŞS I, 18/2, MŞS I, 41/2.

⁸⁵Göğünç, a.g.m., s. 84.

dikdörtgen biçiminde ve mimarî fonksiyonuna uygun olmak üzere inşa edilmiş⁸⁶ büyük bir han olmasıdır. İkincisi ise, hanı yaptıran Silâhtar Mustafa Paşa'nın kimliğindeki ve şahsiyetindeki bazı bilgilerdir. Hayatı hakkındaki bilgiler arasında; 1609'da Saraybosna'da doğmuş olduğu, babası “*el-Hâc Sinan Ağa'nın Venedik'te ticaretle meşgul olduğu ve kendisine Bazirgan-zâde*” denildiği bulunmaktadır. Gayet zeki olan ve “*henüz yirmi altı yaşını ikmal etmemiş olduğu halde*” vezirliğe yükselmiş⁸⁷ olduğu düşünülür ise bu kişinin inşa ettirmiş olduğu hanın yeri ve maksadı konusunda karar verirken tesadüfî bir durumun olduğu düşünülmemelidir. Buradan hareketle han için Malatya'nın seçilmiş olmasının N. Göğünç'ün o sıralarda İran'la olan münasebetlere dikkat çekerek askerî maksatlarla inşa ettirdiği iddiası kadar Silâhtar'ın kimliğindeki bilgilerinde dikkate sunulmasıdır. Zira Malatya'nın coğrafi yerinin İran'la münasebetlerde askerî-stratejik olarak Van ve Diyarbakır ve Halep'e göre çok zayıf olduğudur. Ayrıca belgelerde, XVII. ve XVIII. asırlarda İranlı tüccarların Malatya üzerinden Halep'e ticaretleri devam etmekte⁸⁸ olduğu düşünülürse, bu durum, 170 dükkânlı büyük bir han olarak Malatya'da inşa edilmesinin sebebi Osmanlı-İran ticarî münasebetlerine daha ziyade katkı sağladığı kabul edilmelidir.

Hanın inşa edilmesinden kısa bir zaman sonra Malatya'yı gezen Evliya Çelebi, Silâhtar Mustafa Paşa Hanı için şunları söylemektedir; “*En güzeli Sultan Murad Han'ın makbûl vezîri Silâhtar Mustafa Paşa hanıdır. Yüz yetmiş odalı ve demir kapılıdır. Kubbelere örtülmüş olup eşsiz bir handır. Kapısının üstündeki tarihinin son mısraı şöyledir:*

“*oldu bu hân-ı cedîd âramgâh-ı bî bedel*”⁸⁹.

2-Kapan hanı

Malatya çarşısının önemli bir eseri de, her türlü temel ihtiyaç maddelerinin satıldığı kapan hanıdır. XVII. asırda kapan hanının durumu hakkında bir arşiv belgesinden dolaylı bilgi sahibi olabilmekteyiz⁹⁰. 1560 senesinde senelik geliri

⁸⁶Özbilgen, a.g.m., s. 93-102.

⁸⁷Göğünç, a.g.m., s.69 dnt., 26.

⁸⁸BOA Mühimme 131, s. 48/3.

⁸⁹Evliya Çelebi, a.g.e., s.422 (Evliya Çelebi'nin bu veciz sözü şöyle çevrilebilir. Bu yeni han emsalsiz bir dinlenme yeri oldu.).

⁹⁰BOA Ahkâm Defteri , 9838, s. 50.

Mehmet Karagöz

10.000 akçe⁹¹ olan Kapan Han'ın XVII. ve XVIII. asırlardaki geliri hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır. Tahmini olarak XVI. Asra ait tahrir kaydındaki gelirin yaklaşık olarak devam ettiği ifade edilebilir.

Şehrin çarşısının bakım ve tamiri önemli hizmetler arasındadır. 1657 senesi Ekim ayının sonlarına doğru Malatya şer'iyye siciline kaydedilmiş olan bir belgede, şehir çarşısında İplik pazarındaki esnafın dükkânlarının atık sularının cülâhların bulunduğu tarafa aktığı ve atık suyun dükkânlara zarar verdiği mahkemede şikâyet konusu olmuştur. Mahkeme de atık suyun daha uygun bir şekilde yeni bir akış şekli verilmesi gerektiğine karar vermiştir⁹². Karar her iki esnaf zümresini de razı etmiştir.

Şehrin ticaret hayatına etki eden unsurlar olarak coğrafi konumu ve ticarî mekânları hakkında bilgiler verdikten sonra, bu imkân ve şartlarda cereyan eden XVII. ve XVIII. Asırda Malatya'da ticarî hayatı, çalışmanın umumi başlığına da uygun olarak iki başlık altında değerlendirmek mümkündür: iç ticaret, dış ticaret;

İç ticareti, şehrin kendi ürettiği ve şehrin kendi içinde alım-satımla yürüttüğü faaliyetler kabul edebiliriz. Bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Malatya'nın da iç ticareti ilgili belgeler ve bilgiler çok azdır. Bunun sebebi daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı idarecilerinin, sadece ticaretin malî sonuçlarıyla ilgilendiklerinden pazarlarla ilgili veriler; miktar ve kapsam bakımından eksik ve kesin bilgi değildir⁹³. Bu çerçevede Malatya'nın mal üretimi, iç ticaret hacmi ve sattığı ticarî malların cinsi hakkında tespitler mümkün olmamaktadır.

Dış ticareti ise, şehrin dışından gelip, şehirde satmak veya trampa etmek olarak belirtebiliriz. Bu hususla ilgili belgeler, yeterli olmamakla beraber iç ticaretle ilgili olanlardan daha fazladır. Dolayısıyla çalışmalar daha ziyade dış ticaretle ilgili olanlar üzerinden yapılmıştır. Bu bilgi eksikliklerine rağmen, Malatya'nın XVII. ve XVIII. asırlarda ticaret hayatı bazı sebeplerden dolayı canlı bir şekilde devam etmektedir. Bu durum şöyle izah edilebilir.

⁹¹Yınanç ve Elibüyük, a.g.e., s. 18 (Şehre satılmak için kapana gelen meta'dan yük başına birer para alınır. Satılmayub elip giden nesnelere alınmaz.).

⁹²MŞS I, 80/1.

⁹³Gowan, Bruce MC., "Ayanlar çağı, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi II**, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), İstanbul 2004, s. 759-867.

Malatya'nın XVII. – XVIII. Asırlarda Ticari Hayatı

İran'dan gelip, Osmanlı topraklarına giren tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan, Erzurum Gümrüğünün XVII. asırdaki gelirinin Merkezi Hazine'nin % 1-2 sini teşkil ettiği⁹⁴ düşünülürse, Malatya'nın İpek Yolu üzerindeki bu ticaret canlılığından etkilendiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim, konu ile alakalı belgelerde İranlı tüccarların Erzurum'dan gelerek Malatya üzerinden Halep'e gittiklerini tespit etmekteyiz⁹⁵. Diğer taraftan Malatya'nın bir başka mücavir ticarî sahasında da Kayseri bulunmaktadır. Erzurum gibi Kayseri'nin⁹⁶ de XVII. ve XVIII. asırlarda ticaret faaliyetlerinin canlı ve faal olduğu Malatya'nın ticarî hayatının canlılığının ispatına delil olarak sunulabilir. Ayrıca XVII. ve XVIII. asırda Malatya'nın ticarî hayatına tesir eden ve canlı bir ticarî hayatın devam ettiği bölge de Halep'tir. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda aynı zaman diliminde Halep'in de içinde bulunduğu Basra'dan gelip Halep üzerinden Doğu Akdeniz'e ulaşan ve buradan Avrupa'ya uzanan ticaretin canlı olduğu⁹⁷ da ortaya konulmuştur.

Şu halde Malatya'nın Kuzeyden İran'dan gelip, Erzurum üzerinden Bursa ve İzmir'e ulaşan ticaret yolu ile Uzakdoğu'dan gelip Basra-Halep üzerinden Doğu Akdeniz'e ulaşan ticaret yolunun arasında bulunması ticari hayatının canlılığına etki eden en önemli unsurlardır. Yukarıda belgelerle de izaha çalıştığımız gibi XVII. ve XVIII. asırda Malatya'ya gelen tüccarlar; ya Erzurum üzerinden Halep'e gitmekte veya Halep'ten Malatya'ya gelmektedirler. Böylece Malatya, XVII. ve XVIII. asırda milletlerarası ticaretin uğrak yerlerinden bir olduğu gibi, iç ve dış ticaretinde Anadolu'da önemli şehirlerinden biri olmaya devam etmektedir. Yukarıda belirttiğimiz bir bilgiyi tekrarlırsak, ticarî hayat olarak Anadolu şehirleri arasında mukayeseli bilgiler yapılamamakta ise de ulaşabildiğimiz ipuçları tespitlerimizi güçlendirmektedir. Bu arada kısa bir bilgi hatırlatması daha yapabiliriz ki, bu zaman diliminde milletlerarası ticaretin en önemli şehirlerinden birinin Halep olduğu hatırlanmalıdır⁹⁸. Ayrıca bu ticaretin XVII. ve XVIII. asırlarda canlanması için yukarıda belirttiğimiz tedbirler de dikkate alınırsa ticarî

⁹⁴ B. Pamuk, a.g.m., s.135.

⁹⁵ BOA Mühimme 131, s. 48/3.

⁹⁶ M. Karagöz, a.g.m., s 259-279.

⁹⁷ Köse, Ensar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahilleri'nde Ticaret", *Cerdus I*, (2013), s. 298-328.

⁹⁸ Faroqhi, "Kırızlar ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert) II, İstanbul 2004, s. 543-758.

Mehmet Karagöz

faaliyetlerdeki artışları ve ticarî hareketliliği tabii görmek gerekir diye düşünüyoruz.

Yukarıda izah etmeğe çalıştığımız, XVII. ve XVIII. asırda Tebriz-Erzurum-Malatya-Halep ve Malatya'nın civarındaki şehirlerle yaptığı dış ticarete de ticaret hacmini ve malların cinsini tespit etmek mümkün olmamakla beraber, bu malların başta; pamuk, ipek çeşitleri olmasını tahmin etmek güç değildir. Ayrıca, bunu destekleyen bir belge⁹⁹ de bulunmaktadır. Diğer taraftan Malatya boyahanelerinin gelirleri düşünülürse bu boyahanelerin sadece Malatya'da tüketilen ipliklerin boyandığı yerler olmaktan daha ziyade olması gerekir diye düşünmekteyiz.

Netice itibariyle, ticaret yollarının XVI. asırda yön değiştirmesine rağmen alınan tedbirlerle Anadolu'daki ticaret yollarının XVII. asrın sonu ve XVIII. asrın başlarında da hâlâ canlılığını korumakta oldukları şeklinde, Marsigli¹⁰⁰, Braudel¹⁰¹ ve Faroqi'nin¹⁰² tezleri bu yaptığımız çalışmada bir defa daha doğrulanmaktadır.

III. SONUÇ

Yaptığımız çalışmada vardığımız sonuç itibariyle şunları söylemek mümkündür kanaatindeyiz. Her şeyden evvel, Malatya'nın yerleşim yeri itibariyle Küçük Asya da denilen Anadolu'nun önemli yolların kesiştiği kavşaklardan birinde bulunması coğrafi konumunu güçlendirmiştir. Anadolu'daki yollar tarihin eski çağlarından beri hem askerî hem de ticarî olarak kullanılmıştır. Malatya, bu yollar vasıtasıyla Doğu-Batı ve Güney-Kuzey istikametindeki de bölgelerle kolay ulaşım imkânı ve fırsatı sağladığından tüccarlar tarafından tercih edilmişlerdir. Diğer taraftan bu yolların güvenli olması da önemli bir sebeptir. Yolların aynı zamanda askerî yollar olması yol güvenliğini temin etmiştir. Güvenli yollar uzun olsalar bile tüccarların tercihinin sebep olmuştur. Diğer taraftan bu yollar; Karadeniz, Akdeniz, İran, Suriye, Mısır ve Mezopotamya gibi tarih boyunca mal mübadelelerinin çok fazla miktarda yapıldığı coğrafyalar arasında bulunduğundan ticarî faaliyetler farklı sebeplerle azalsa bile her zaman canlı olmuş veya canlı olması için hakim siyasî güçler tarafından tedbirler alınmıştır. Yine yukarıda

⁹⁹(Bir belgede “**elvân ipeği**” taşıdığı anlaşılmaktadır. **MŞS II**, bel., 56)

¹⁰⁰Marsigli, XVII. asrın sonu ve XVIII. asrın başlarında ticaretin hala Anadolu'nun lehine olduğu iddiasındadır. Ahmet Tabakoğlu, , **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1986, s. 388

¹⁰¹Braudel, a.g.e., s. 410-416.

¹⁰²Faroqi, “Krizler ve Değişim 1590-1699” **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 2, İstanbul 2004, s. 601-655.

belirttiğimiz coğrafyalar; ürettikleri ve tükettikleri ürünler bakımından da birbirlerini tamamlamaktadırlar. Osmanlılar, Anadolu'nun coğrafi konumundan ticarî imkânlar olarak istifade etmekte kendilerinden önce bu coğrafyaya hakim devletlerden geride kalmamışlar hatta onlardan daha ileriye gitmişlerdir. Bunun için gerekli askerî, siyasî ve iktisadî her türlü tedbiri yerinde ve zamanında almakta tereddüt etmemişler ve aldıkları tedbirleri de ısrarla tatbik etmişlerdir. Bir Anadolu şehri olarak Malatya, bütün Anadolu şehirleri gibi olup bitenlerden aynı şekilde etkilenmiş diğer Anadolu şehirlerinin aynı kaderini paylaşmış ve yaşamıştır.

Osmanlı Devlet idarecilerinin gösterdiği çaba ve gayrete Malatyalılar da kendi imkânları nispetinde katılmışlar ve şehrin coğrafi konumundan kaynaklanan ticarî imkânlarını ticarî fırsata çevirmişlerdir. Malatya'da inşa edilen ticarî mekânlar; pazaryerleri, çarşılar, bezistanlar ve hanlarla ticarî hayat için olmazsa olmazlardır. Şehir halkı; esnafları ve tüccarlarıyla ticarî hayata katılmışlar ve şehre gelip geçen tüccarların mallarını rahat ve huzur içerisinde satmasına ve mukabili mal almasına veya buradan geçerek diğer ticaret şehirlerine ulaşmalarına katkıda bulunmuşlardır.

Malatya'da ticarî hayat, XVII. asrın başlarından XVII. asrın son çeyreğine kadar canlı bir şekilde devam etmiştir. XVII. asrın son çeyreğinde ticarî canlılık azalmaya başlamışsa da bu durum, XVIII. asrın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Daha sonraki zaman diliminde diğer Anadolu şehirleri gibi Ticarî anlamda olup bitenlerden aynı şekilde etkilenmişlerdir denilebilir.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa “Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti”, **Bellekten** XIII/ LI, (Ankara 1949).

ARIK, Remzi Oğuz, **Türk Sanatı**: İstanbul, 1975.

AYTAÇ, İsmail “Malatya-Harput Kervanyolu Güzergâhı ve Kervansaraylar”, **Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Bildirileri**, ss. 225-247, (Elazığ, 22-27 Eylül 1988): Elazığ 1999.

AYTAÇ, İsmail, “Malatya-Elbistan Kervanyolu Güzergâhı ve Kurttepe Hanı”, **VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 16-17 Mayıs 1996, s. 35-48: Konya, 1997.

AYTAÇ, İsmail, **Malatya ve Yöresinde Türk-İslâm Dönemi Yapıları**, (Basılmamış Doktora Tezi: Konya, 1998).

Mehmet Karagöz

AYTAÇ, İsmail. “Selçuklu Döneminde Malatya Kervanyolları ve Kervansarayları; Malatya-Divriği Güzergâhı”, “II. Uluslararası Katılımlı Melita’dan Battalgazi’ye Tarih-Arkeoloji-Kültür Sanat Günleri, 16-25 Eylül 2006, Battalgazi/Malatya Sempozyumu, (ss.153-169): Malatya 2006.

BAĞIŞ, Ali İhsan, **Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler**: Ankara, 1983.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti”, **Türkiyat Mecmuası**, S. X, s. 1-16: 1951.

BAYKARA, Tuncer, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**: Ankara, 1985.

BOA Baş Muhâsebe Defteri 204, s. 2.

BOA Kuyud-ı Berâvât ve Ahkâm-ı Şikâyât Defteri 3134, s. 145.

BOA Mukataa Defteri 1435, s. 3.

BOZKURT, Ersoy, "Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri", **ESOJ IV** (2001), (M. Kiel, N. Landman & H. Theunissen (Eds.) Proceedings of the 11th International Kongress of Turkish art Utrecht-The Nedherlands August 23-28 1999), No 16, 1-3.

BRAUDEL, Ferdinand, **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar**, III, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay): Ankara, 1993.

CHALMETA, Pedro, “Pazarlar” **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Toçugil): İstanbul 1997.

ÇELEBİ, Evliya, **Seyahatname** 3-4 (Haz. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat: İstanbul, 1988.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**: Ankara 1992.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II**, ss. 1265-1274, Ankara 11-15 Ekim 1976: İstanbul 1979.

ERGENÇ, Özer, “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, **Bellekten**, c. LII, S. 203, Ağustos 1988.

ERGİN, Osman Nuri, **Türkiye’de Hanlar, Kervansaraylar, Oteller ve Çeşitli Barınma Yerleri**, (Yay. Haz.: Müslim Yılmaz), Marmara Belediyeler Birliği Yayını, 2013.

ESKİCİ, Bekir, **Eski Malatya’da Türk-İslâm Eserleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi): Ankara, 1993.

FAROQHİ, Suraiya, “Krizler ve Değişim 1590-1699” **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 2, s. 601-655: İstanbul, 2004.

- FAROQHİ, Suraiya, “Krizler ve Değişim”, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi II**, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert) II, s. 543-758: İstanbul, 2004.
- FAROQHİ, Suraiya, “Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia”, **International Journal of Studies I**, 1979-1980.
- FARUQHI, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993.
- GENÇ, Mehmet, **Osmanlıda Devlet ve Ekonomi**: İstanbul, 2013.
- GÖĞÜNÇ, Nejat ve Erol Özbilgen, “Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Hanı ve Hanın Restitüsyonu Hakkında”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 1, s. 93-102: İstanbul 1970.
- GÖĞÜNÇ, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, **Tarih Dergisi**, S. 32, ss. 331-348: 1979.
- GÖĞÜNÇ, Nejat, “Silahtar Mustafa Paşa Hanına Ait Bir Vesika” **Tarih Dergisi**, S, 25, ss. 73-78: İstanbul, 1971.
- İNALCIK, Halil, “Türkler” (XVI. Yüzyıl Osmanlılar), **İA**, XII/II.
- KARAGÖZ, Mehmet "XVII. ve XVIII. Asırlarda (1650-1750) Kayseri, İktisat Tarihinde Şehir İktisadiyatı Denemesi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.19, S.1, ss. 259-279: Elazığ 2009
- KAZICI, Ziya, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**: İstanbul, 1987.
- KINAL, Füzulan, **Eski Anadolu Tarihi**: Ankara, 1991,
- KÖSE, Ensar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahillerinde Ticaret", **Cerdus I**, ss. 298-328: 2013.
- MANTRAN, Robert, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. III, ss. 159-172: İstanbul, 1987.
- MCGOWAN, Bruce, “Ayanlar çağı, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi II**, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), ss. 759-867: İstanbul, 2004.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul 1967; Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, (der. Salih Özbaran): İzmir 1984.
- ÖZ, Mehmet “Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **Türkiye Günlüğü**, S, 58, ss. 48-53: Aralık, 1999.
- ÖZBİLGİN, Erol, “Eski Malatya'da Silâhdar Mustafa Paşa Hanı'nın Restitüsyonu Hakkında”, **Tarih Enstitüsü Dergisi I**, s. 93-102: İstanbul, 1970.

Mehmet Karagöz

ÖZGÜÇ, Tahsin, "Ön Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu'nun Mukayeseli Stratigrafisi", **DTCF C.IV, S. 3, ss. 251-253**: Ankara, 1946.

ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, Ankara 21-25 Eylül, 1981: Ankara, 1986.

ÖZKAYA, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**: Ankara, 1985.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, ss. 357-358: İstanbul, 1983.

PAMUK, Bilgehan " İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXII, S. 2, ss. 125-143: Aralık, 2007.

PAMUK, Sevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**: İstanbul, 1999.

RAMSAY, Willam M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş): İstanbul 1960.

SERJEANT, R. B., **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Topçugil): İstanbul 1997.

SEZAL, İhsan, **Şehirleşme**, Ağaç Yayıncılık: İstanbul, 1992.

TABAK, Faruk, Yaşar **Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, (Çev. Nurettin Elhüseyni): İstanbul 2000.

TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**: İstanbul 1986.

TUNA, Korkut, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bir Deneme**: İstanbul 1987.

TUNCDILEK, Necdet, **Türkiye'de Yerleşimin Evrimi**: İstanbul 1986.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti Tarihi**: İstanbul 1980.

ÜLGENER, Sabri Fahri, **İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**: İstanbul 1991.

YALÇIN, Aydın, **Türkiye İktisat Tarihi**: Ankara 1979.

YINANÇ, Refet ve Mesut Elibüyük, **Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)**: Ankara 1983.

YÖRÜKAN, Ayla, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**: Ankara 1968.

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 29-46.
www.inijoss.com

TÜRKLERDE İSKÂN SİYASETİ

Arif ÇİÇEK

İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 44280, Malatya/Türkiye
arificicek61@gmail.com

Özet

Tarih boyunca Türk topluluklarının eski dünya coğrafyasında, çeşitli sebeplerden kaynaklandığı anlaşılan göç hareketlerine rastlanmaktadır. Türk göçleri belirli gayelerden yoksun ve sonu meçhul birer macera girişiminden uzak görünmektedir. Onu, bir macera olmaktan kurtarıp, başarılı bir şekilde hedeflerine ulaştıran başlıca sebep, bütün göçlerin Türk hükümdarları ve devletleri tarafından sıkı bir disiplin altında sevk ve idare edilmesidir. Öyle ki, ulaşılan coğrafyada yerleşim keyfi ve başıboşluktan uzaktır. Belirli bir plana bağlı olarak yürütülen iskân siyaseti, Türk topluluklarının çeşitli coğrafyalarda yurt tutmalarını mümkün kılmıştır. Bu çalışmada, günümüzde bile hala farklı şekillerde devam eden iskân siyasetinin sosyolojik analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İskân, İskân Siyaseti, Türkler'de İskân Siyaseti*

POLICY OF SETTLEMENT IN TURKS

Abstract

Through history, we encounter migration movements which are born by various reasons at ancient world geography of Turkish communities. Turkish migrations are seen far from certain specific purpose and an adventure venture of which end is unknown. The main reason that rescued it from being an adventure, also let it have aims successfully done, is that all migrations are dispatched and controlled under a strict discipline. Habitation in the reached geography is far from arbitrary and lack of discipline. The Policy of settlement which is performed according to a definite plan made Turkish communities

Arif Çiçek

keep their homelands throughout many geographies. At this study, We will analyze sociological side of the politics of settlement which even today is still ongoing in different ways.

Key Words: *Settlement, Policy of Settlement, Policy of Settlement in Turks*

GİRİŞ

Her toplumun, yaşadığı coğrafyanın potansiyel imkânlarını değerlendirmek suretiyle geliştirdikleri bir hayat tarzına sahip olduğu bilinmektedir. Günümüzde üç kıtada kültür ve uygarlık izlerini sürülebilen Türk milleti, aşağı yukarı dört bin yılı bilinen kadim bir geçmişe sahiptir. Asya'nın ortalarından, etrafa yaptıkları sürekli göç hareketleri, Türklerin aynı zamanda nüfusça kalabalık olduğunu da gösterir. Dünyanın üç büyük kıtasında görülen geniş Türk yayılmalarının ciddi sebeplere dayanması gerekir. Araştırmalar, hiçbir kavmin kendiliğinden ve zevk için yer değiştirmedini, oturlan topraktan ebediyen ayrılmanın bir insan için çok güç olduğunu ve göçlerin bir takım zaruretlerden doğduğunu anlaşılabilir. Büyük ölçüde kuraklık, nüfus yoğunluğu ve otlak darlığı Türkleri göçe mecbur etmiştir. Unutulmaması gereken konu yerleşik kavimler tarafından gerçekleştirilmeyen bu durumun, bozkır kültür hayatı yaşayan Türkler için mümkün olmasıdır.¹

Göçebe ve yarı göçebelerin toprağa yerleştirilmesi, tehcir ve muhacirlerin uygun bölgelere iskânı, toplumsal, iktisadi, milli ve dini bakımlardan bütün devletleri sürekli olarak meşgul etmiş, görev ve sorumlulukları kapsamına girmiştir. Toplumların sahip oldukları kültürleri, düşünce ve kanaatleri onların iskân politikalarını oluşturmuştur.²

İskân kelimesi terim olarak aslı Arapça “sükûn” kelimesinden gelmekte ve sözlüklerde “sakin kılma, oturtma, ev sahibi etme, yerleştirme”³ manaları yanında, “yurtlandırma, yerleştirme, yurtlanma, yerleşme”⁴ şeklinde de geçmektedir. Arapça kavramın yukarıdaki manaları fiili-gönüllü bir mevcudiyeti şart koştadır. Tarih boyunca milletlerin iskân siyasetine hayat üslubunun kontrolünde, toprağa yerleşme bakımından mecburiyet ve gönüllük gibi iki unsurun yön verdiği de tarihi sosyal bir realitedir.

¹Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s.53

²Eröz, Mehmet, Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.22

³Develioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitap evi Yayınları, İstanbul, 1996, s.270

⁴Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.718

1. İSLÂM ÖNCESİ TÜRKLERDE GÖÇEBELİK MESELESİ VE İSKÂN

İslâm öncesi Türk sosyal hayatını değerlendiren bir kısım tarihçiler, Çin kaynaklarının tesirinde kalarak ve üstünkörü bir incelemeyle göçebelik meselesini bu süreç içerisinde temellendirmeye çalışırlar. Fakat Çin'liler o dönemde yerleşik bir medeniyet teşekkül etmiş oldukları için kendilerine nazaran Türklerin göçebe görüntüsü vermiş olması gayet tabiidir. Ayrıca Çin kaynaklarında ezeli hasımları Türk'lere karşı bugünkü ilmî anlayışın şart koştuğu yaklaşım ve hassasiyeti beklemek de doğru bir metot olmasa gerektir.

Göçebelik, Türkistan benzeri coğrafi bölge ve iklimlerde çoban kültürü şeklinde billurlaşır ve kesinlikle ziraat ve şehir hayatının dışındadır. Fakat arkeolojik kazıların bugün açıkça ortaya koymuş olmasına rağmen Çin kaynakları “ her ne kadar göçebe iseler de her kabilenin kendine mahsus bir arazisi vardı”⁵ diyerek İslâm öncesi Türk sosyal hayatı içerisinde ziraatın varlığına dikkati çekmişlerdir.

İslâm öncesi Türk kültürü içinde ziraatın yanı sıra vatan düşüncesinin gelişmişliği de göçebeliliğin olmadığına delil teşkil eden bir başka husustur.⁶ Bu hususu daha iyi izah etmek açısından Hun imparatoru Mete hakkındaki şu efsane dikkate şayandır:⁷

“Büyük Hun imparatoru Mete'nin gençliğinde güçlü komşuları olan Tunguzlar, Mete'den günde 60 mil koşabilen ünlü atı ile güzel karısını istemişlerdi. Mete biraz vakit kazanıp hazırlıklarını tamamlayabilmesi için hem atını hem de güzel karısını Tunguzlar'a vermişti. Mete'nin gittikçe kuvvetlendiğini gören Tunguzlar, ondan sınırdaki çorak ve işe yaramaz bir küçük toprak parçasını isteyerek düşmanlığı sona erdirmeyi düşünmüşlerdi. Fakat Tunguzlar'ın elçisi gelip de Mete'den bu çorak yeri isteyince, Mete etrafındakilere sordu ve devletin ileri gelenleri şöyle cevap verdiler. Atı ve hatunu verdikten sonra bir çorak toprak parçası zaten işe yaramaz bir yerdir. Onu da verelim. Mete bu sözleri duyunca çok kızmış ve toprak parçasını verelim diyen beylerin başlarını hemen orada kestirmişti. Bundan sonra da etrafındakilere şöyle bağırırmıştır, “At ile hatun kendi şahsi malımdı bu sebeple onları verdim. Toprak ise devletin

⁵Türkdoğan, Orhan, Türk Tarihinin Sosyolojisi, TuranYayımları, İstanbul, 1996, s.270

⁶Niyazi, Mehmet, Türk Devlet Felsefesi, ÖtükenYayımları, (2.Baskı), İstanbul, 1995, s.34

⁷Türkdoğan, Orhan, a.g.e, s.47-48

Arif Çiçek

malıdır. Devletin malını başkasına kim verebilir?”. Görülüyor ki İslâm öncesi Türklerin göçebe olmadıklarını göstermesi bakımından vatan telakkisi öne çıkmaktadır. Zira göçebe bir toplumun böyle bir vatan telakkisiyle hareket etmesi mümkün görülmemektedir.

İslâm öncesi Türklerde “ev, bark” gibi kelimelerin varlığı da yerleşik bir hayatın mevcudiyetine işaret eder.⁸ Ancak yerleşik toplumlarda bu gibi kelimelerin fonksiyonel varlığından bahsedilebilir.

Bu meselede bir başka örnek de toprağın üstün tutulduğu tam yerleşik kültürler nazaran Türk bozkır kültüründe devlet anlayışının ön plana çıkmış olmasıdır.⁹ Böylece Türkler devlet anlayışlarını öne çıkarmakla tam yerleşik olmamakla beraber tam göçebe olmadıklarını da ortaya koymuşlardır. Zira bu şekilde bir devlet anlayışı ancak asgari yarı göçebe bir toplum için söz konusu edilebilir.

Netice itibariyle Türklerin İslâmiyet öncesi hayatı tam göçebe olarak değerlendirilemez. Aksine İslâm öncesi Türkler tarihinin pek erken devirlerinde yerleşmiş, belli köyü, belli şehri, belli bir yurdu, yuvası ve vatanı olan bir millettir. Ancak asırlarca belli bir yerde oturmuş milletler medeniyet seviyesine yükselebilmştir. Medeniyetin unsurları sadece at sırtında olmakla değil “toprak üstünde ve ocak başında” olmakla gelişir.¹⁰ Bu husus da asgari yarı-göçebe bir hayat üslubunu gerektirir.

İslâm öncesi Türk sosyal hayatı için ortaya konmuş olan kavramlar içinde belki de en uygunu “konar-göçer” kavramında ifadesini bulmuş olan bir hayat üslubunun varlığıdır. Zira bu hayat üslubu sebebiyle İslam öncesi Türklerin yaylak ve kışlak hayatı sürdürdükleri göze çarpar. Buna bağlı olarak Türk hükümdarlarının da biri yaylaklarda öteki vadilerde, su kıyılarında olmak üzere iki merkezleri mevcuttu ve ikincisi evlerden kurulu iskân yerleri şeklinde idi.¹¹ Bu gelenek Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması sürecinde ve sonrasında da mevcudiyetini devam ettirmiştir. Fakat Anadolu’da çadırlarda yaşayan Türkmenler, Yörükler ismiyle karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’ya göçen Türkler’den bir kısmı zaman geçtikçe aşiret ananelerini boy, aşiret, oymak

⁸Ögel, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, C.III, Kültür Bakanlığı Yayınları, (3.Baskı), İstanbul, 1991, s. 1-6.

⁹Niyazi, a.g.e., s. 30.

¹⁰Ünal, Tahsin, Türk’ün Sosyo-Ekonomik Tarihi, Milli Ülkü Yayınları, Konya, 1975, s. 134-135.

¹¹Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınevi, (5.baskı), İstanbul, 1988, s. 309.

isimlerini unutmuşlardır. Konargöçer Sünni ve Alevi Türkmenler bu ismi muhafaza etmişler, yarı göçebe hayata devam edenler de Türkmenlerden kendilerini ayırt etmek için “Yörük” adını almışlardır. “Yörük”, “yörümek” fiilinden türetilmiş olup, “Türkmen”in eski manasının yerini almıştır. Türkmen ise, boy, şube ismi olmaktan başka, iktisaden ve sosyal olarak bir hayat üslubuna âlem oluşunu da ispatlıyor.¹² Konargöçerler ve yerleştikleri Türk tarihi içinde zaman zaman hayat üslubu bakımından değişmeler göstermektedir. Özellikle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde konargöçerler toprağa yerleşik hayat üslubuna geçiş yaptıkları gibi, daha önce örneğin Göktürkler zamanında ziraatçılar da tedricen yerleşik hayattan göçebelige geçmişlerdir.¹³ Ancak verilen misaldeki bu değişimin Göktürk devletinin son zamanlarına rastlamış olup, yerleşiklerin var olan karışıklıktan kaynaklanan rahatsızlığından hâsıl olduğu kanaatindeyiz.

Türkistan’da kışlaklar ve hayvanlar ferdi mülkiyet, meralar, yaylalar ve misafir çadırı müşterek mülkiyet konusudur. Bu müştereklik töreden gelme bir şekildir. Feodal beylikler ve serflikten söz edilemez. Meralarda ve kışlaklarda herkes kendi malının sahibi olup, kara budun ile beğler arasındaki münasebetlerde törece düzenlenmiştir.¹⁴ Böylece konargöçerler de iaşelerini daha çok hayvancılıktan sağlıyorlardı. Umumiyetle at, inek, öküz, deve, eşek, katır ve mutlaka koyun yetiştiriliyordu. Bu hayvanların ticareti de daha çok Çin sınırı başta olmak üzere sınır boylarında yapılıyordu.¹⁵ Şu halde konargöçerler hem ziraat, hem ticaret hem de hayvancılıkla uğraşıyorlardı. İktisadiyat da töre çerçevesinde bu uğraşların ışığında belirleniyordu.

Daha evvel konargöçerlerin çadır ve evleri birlikte yaylak ve kışlak olarak kullandıkları ifade edilmişti. Konargöçerlerin çadırları vaktiyle keçeden imal edilmişti. Bu çadırlar türbe, kubbe biçiminde olup baklava dilimi şeklinde kafes ağaç parçalarından meydana gelen iskeletin üzerine ak keçe çekilmesiyle kurulurdu. Anadolu’da ise bu tarz çadırı özellikle Beklik aşiretinin kullandığı görülüyor. Diğer bir keçe çadır tren vagonu şeklindedir. Bunu da Bahşiş, Keşetli, Muradlı, Işıklı, Kösereli, Beyazıdı aşiretleri kullanıyordu. Diğer bütün aşiretler

¹²Eröz, Mehmet, “Türk Köy Sosyolojisi Meseleleri ve Yörük Türkmen Köyleri”, Sosyoloji Konferansları, 6.Kitap, İ.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul, 1965–1966, s.121–122.

¹³Ögel, Bahaeddin, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu, (4.Baskı), Ankara, 1991, s.165.

¹⁴Eröz, Mehmet, Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, Doğuş Yayınları, İstanbul, 1983, s.252.

¹⁵Arsal, S. Maksudi, Türk Tarihi ve Hukuk, İ.Ü. Hukuk Fak., İstanbul, 1947, s.221.

Anadolu'ya geldikten çok sonraları keçi beslemeye geçilmesiyle beraber kıl çadırları kullanır olmuştur.¹⁶ Böylece üç çeşit çadır mevcut olmuştur.

İslâm öncesi Türkler sadece çadır hayatı sürmemişlerdir. Bir iskân tarzı olarak şehirler de kurmuşlardır. Türkler, yılın belirli döneminde kullanıldığı için pek ehemmiyet vermemekle beraber, çoğu zaman çamur-toprak (kerpiç) veya ahşap evlerden müteşekkil kasaba mahiyetli şehirler inşa etmişlerdir. Türklerin idari bünyeleri derebeylik rejiminden uzak olduğu için “şato” tipi yapılara rastlanmadığı gibi nadiren surlu şehirler de inşa edilmiştir. İhtimaldir ki bu tür hisar şehirler güvenlik ihtiyacından hâsıl olmuştur. Yine yol güzergâhlarında ve ticari yönden faal merkezlerde ticarete dayalı şehirlerin inşası bir başka şehir tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷ Bütün bunlara rağmen İslâm öncesi Türk medeniyetini değerlendiren bazı yerli ve yabancı âlimler bir şehir medeniyetinin olmadığı kanaatindedirler. Ancak bunun sebebinin hem İslâm öncesi Türklerin tam göçebe hayat yaşadıkları gibi bir önyargı hem de şehir denildiği zaman bu âlimlerin şato veya siteleri anlıyor olmalarından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Fakat Türkler yukarıda bahis mevzu olan sebeplere dayalı olarak bir takım küçük şehirler yanında İsfahan, Semerkand, Horasan, Buhara gibi yerleşim merkezlerinde daha büyük çapta ve tarihe mal olmuş şehirlerin inşasını da gerçekleştirmişlerdir.

Netice itibariyle İslâm öncesi Türklerde konargöçer bir hayat üslubunun ortaya çıkardığı kısmen çadıra kısmen de şehirlere dayalı bir iskân tarzı görülmektedir. Fakat herhangi bir şekilde Selçuklu devletinin kuruluşuna ve Anadolu yarımadasının Türkleşmesi ve İslâmlaşması sürecinin başlarına kadar şuurlu bir iskân siyasetinin varlığından söz edilemez. Zira böyle bir siyaset gerçek anlamda bir devletin varlığına dayanır. Selçuklu devletinden önce kurulan Türk devletleri ise daha çok aşiretleri birleştirmeye çalışan ve bu sebeple konfederatif özellikler taşıyan müesseseler mahiyetinde idiler. Bu sebeple İslâm öncesi Türklerde neticeleri düşünülerek uygulanmış bir iskân siyasetinin varlığından ziyade konargöçer hayat üslubuna dayalı bir iskân tarzının varlığından bahsedilebilir. Ancak bunun yanında Türklerde “orun geleneği”, fütuhat ve intişarı (gelişigüzel yayılma) belirleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkler için bir yeri ele geçirmek önemli değildi, önemli olan o yeri elde tutmaktı. Bu da ancak belli miktarda nüfusun oraya yerleşmesiyle mümkündü. Bunu “kondurma” kelimesiyle ifade ederlerdi. Batı Türkistan'a kondurulan bir Göktürk boyu, beyin

¹⁶Eröz, Mehmet, “Türk Köy Sosyolojisi Meseleleri ve Yörük Türkmen Köyleri”, s.123–124.

¹⁷Kafesoğlu, a.g.e, s.309–312.

başkanlığında küçük bir devlet meydana getirirdi.¹⁸ Fakat bu geleneğin varlığı dahi şuurlu bir iskân siyasetinin olduğunu ortaya koymaz. Ancak bir siyaset olarak iskân, Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Zira bu süreçle beraber iskân maksadı ve metodu ileriye dönük olarak belirlenmiş bir mesele olarak göze çarpar.

2. BÜYÜK TÜRK GÖÇÜ VE TÜRKLERİN İSLAMLAŞMASI SÜRECİ

Türkler, anavatanları olan Türkistan'dan, çeşitli zamanlarda ve özel olarak da Hunlar ve Göktürkler zamanında Çin hudutlarından doğu ve orta Avrupa'ya, Balkanlara doğru dört yüzyıl zarfında devamlı ve sayısız göçler yapmışlardır. 10. ve 11. asırda meydana gelen büyük göç, bir yandan Hazar denizinin kuzeyinden başlayarak Avrupa'nın doğusunu, ortasını ve Balkanların içine almış öte yandan Müslüman Türkler, Harezmi, Horasan, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan ve özel olarak da Anadolu'yu Türk göçleri doldürmüştür.¹⁹ Böylece Türk nüfusu o dönemde bilinen dünya coğrafyasının birçok bölümüne yayılmışlardır. Fakat buna rağmen hiçbir yer Türkler tarafından Anadolu coğrafyası kadar vatan olmaya layık bulunmamıştır ve burası kadar özen gösterilmemiştir. Zira Türklerin o dönemde gidecekleri başka bir yer de yoktu.

M.S. Türk göçlerine katılan boylar ve zamanları hakkında ise açık bilgilere sahip değiliz. Hunlar Avrupa'ya (375 ve müteakip yıllarda) ve kuzey Hindistan'a (Ak Hunlar) Oğuzlar, Orhun bölgesinden Seyhun nehri kenarlarına (10.asır) ve sonra Maveraünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya (11.asır) gelmişlerdir. Avrupa Hunları Türkistan'dan orta Avrupa'ya (14.asır ortası) Bulgarlar İtil (Volga) nehri kıyılarına ve Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara (641'i takip eden yıllar da), Macarlarla birlikte bazı Türk boyları ise Kafkasların kuzeyinden orta Avrupa'ya (830'dan sonra) ulaşmışlardır. Ayrıca Sabarlar Aral'ın kuzeyinden Kafkaslara (5.asır ikinci yarısı), Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uzlar (Oğuzlardan bir kol) Hazar denizi kuzeyinden doğu Avrupa ve Balkanlara (9–11. asır) gelmişlerdir. Bunların dışında, Uygurlar, Orhun nehri bölgesinden iç Asya'ya (840'ı takip eden yıllarda) göç etmişlerdir. Bunlardan özellikle Hun ve Oğuzların göçleri, hem uzun mesafeli olmuş hem de bu göçlerin sonucunda önemli tarihi neticeler hâsıl olmuştur. Bu göçler hem bir fetih hareketi hem de sızma

¹⁸Niyazi, a.g.e, s.171, 172.

¹⁹Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, (3.Baskı), İstanbul, 1993, s.2, 3.

Arif Çiçek

diyebileceğimiz yollarla vuku bulmuştur.²⁰ Z. Velidi Togan da aynı göç hadisesinin fütuh ve intişar (gelişigüzel yayılma) şeklinde iki yoldan meydana geldiği görüşündedir.²¹ Bu şekilde gelişme gösteren Türk göçü hem kendi tarihine hem de dünya tarihine tesir edecek uzun bir süreci başlatmış oluyordu.

Türklerin büyük göçünün bir takım sebepleri de vardır. Biz bu sebeplerin sosyo politik ve sosyal psikolojik tesirler olarak ikiye ayrılabilceği kanaatindeyiz. Genellikle konuyla ilgili kaynaklarda sadece sosyo ekonomik sebeplerin ele alındığı dikkati çekmektedir. Türk göçünün sosyo ekonomik sebepleri şu şekilde sıralanmaktadır.²²

- 1- İklim değışiklikleri
- 2- Ekonomik sebepler
- 3- Siyasi çatışmalar
- 4- Nüfus artışı

Görüleceği gibi ifade edilen sebeplerin tamamı Türk göçünü sadece bir cephesiyle ortaya koymaktadır. Oysa bunların yanında Türk insanının genel bir takım özellikleri vardır ki göçün meydana gelmesinde mühim bir role sahip olduğu kanaatindeyiz. Türklerin fütuhatçılık ve devletçilik ananeleri olarak zikredebileceğimiz özellikler şunlardır.²³

- 1- Türkler, bir fatih cihangir kavmin bir memlekete bağlı olmakla beraber göçebe ve cevval olması icap ettiği fikrinde birleşmişlerdir.
- 2- Türk milletinin hâkim bir millet olarak yaratıldığına ve kendisine bazı insanüstü hususiyetler verildiğine inanmış olması ve komşularının da buna inandırılabilmesi keyfiyeti de mühim bir rol oynamıştır.
- 3- Türkler, cihanşumul devletin muayyen coğrafi hududa tahakkuk ettirilmesi icap ettiğine inanmışlardır.
- 4- Türklerin fütuhatta göttükleri gayelerin sadeliği de fütuhata ayrı bir hususiyet vermiştir.
- 5- Türk fütuhatı her vakit fatihleri tarafından “töre”ye dayandırılmıştır.

²⁰Kafesoğlu, İbrahim, “Türk Adı, Türk Soy, Türkler’in Anayurdu ve Yayılmaları”, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enst Yayınları, S.23, (2.Baskı), Ankara, 1992, s.109.

²¹Togan, A. Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitap evi, İzmir, 1996, s.1.

²²Ergöç, D.Recep, Ötügen’den Ankara’ya Türk Tarihi, Saray Kitap evi, İzmir, 1996, s.1.

²³Togan, A. Zeki Velidi, a.g.e, s.106–115.

6- Küçük fakat iyi bir nizama tabi kuvvetlere dayanarak süratli hareketler ile ihtiyati ve etraflıca hazırlanarak iş görmeyi bir arada cem edebilmek alışkanlığı gelmektedir.

Bütün bu sebepler Türk göçünün sosyal psikolojik cephesini teşkil etmektedir. Netice itibariyle de Türk göçü Türklerin büyük bir kısmının İslâmlaşması ve Anadolu yarımadasının fethedilmesine sebep olmuştur.

3. TÜRKLERİN İSLÂMLAŞMASI SÜRECİ VE ANADOLU'YA İLK GİRİŞLERİ

Ortaçağ denilen zaman dilimi esasen iki büyük dinin ortaya çıkarak yayılması ve dini mücadeleleri de içine almaktadır. VI. yüzyıla gelinceye kadar Hıristiyanlık ilk ortaya çıkışından itibaren önce Paganizm (Putperestlik) sonra Gnostizm gibi felsefi fikirlerle mücadeleye girişti.²⁴ Buna ilaveten inanç sistemlerinin mücadelesine Museviliğin de dâhil olduğunu ifade edebiliriz.

İnanç sistemlerinin bu dönemdeki mücadelesi esnasında İslamiyet bir din olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Hıristiyanlık koyu bir taassubun içine sürüklenmeye başlamıştır. Netice itibariyle halkın tüm hoşnutsuzluğuna rağmen Hıristiyanlık ve toplum, papazların hâkimiyeti altına girmiştir. İslam dini ise Hıristiyanlığın tersine insanları hoşnut kılan, sosyal bünyeyi bir düzene kavuşturan değerlerle doğuşunu gerçekleştirmişti. Böylece İslamiyet, Hıristiyanlığın ana akidelerini bozduğundan, teslis (üçleme) inancı ile putperestlik tesirlerinden kurtulamadığından hayat ve medeniyeti inkâr ederek beşeriyetin saadeti için zaruri olan madde-ruh dengesini bozduğundan bu inanç sistemini de ilga ediyordu. Ayrıca İslamiyet ilim ve din, akıl ve iman, madde ve ruh, hayat ve ahiret arasında tam bir denge kuruyor bu suretle insan tabiatına uygun esasları ile beşeriyete medeniyet ve saadet yollarını açıyordu.²⁵ Bu özelliklerinden dolayı İslamiyet o dönemde gerçekten hızlı bir yayılma ve fetih içerisine girmişti. Hatta bedevi Arapları da zaman içerisinde tek bir ideal etrafında birleştirmek suretiyle yeni bir medeniyetin Arap-İslam medeniyeti temelini atacaktı.

İslamiyet ile Türkler daha ilk zamanlarda münferit tanışmaya maruz kaldığı halde asıl karşılaşma 8. yüzyılda olacaktır. Bu esnada Arap İslam devleti

²⁴Barthold, W., İslam Medeniyeti Tarihi (Çev: Fuad Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, (5.Baskı), Ankara, Trhsz, s.9-11.

²⁵Turan, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, C.I, Boğaziçi Yayınları, (6.Baskı), İstanbul, 1993, s.133-134.

Atlas okyanusunun İspanya ve Fas kıyılarından Hindistan'a ve Sir-Deryaya kadar uzanmış bulunuyordu.²⁶ Osman Turan daha cahiliye devrinde şairlerin Türklerden bahsetmelerinin onların o dönemde Türklerle münasebette bulduklarının delili olduğunu ifade eder.²⁷ Hatta Taberi, Müslümanların Hendek muhaberesine hazırlandıkları sırada Hz. Peygamberin bir Türk çadırında (Kubbet el Türk) oturduğunu bildirmektedir. Müslüm ise Hz. Peygamberin bir Türk çadırında itikâfa çekildiğini rivayet etmektedir.²⁸ Türk-Arap münasebetleri bu şekilde münferit ve tedrici bir gelişme göstermek suretiyle başlamış fakat zaman zaman mukavemetler de olmuştur. Bu mukavemetler Türklerin islamiyeti öğrenmeye ve tanımaya başlaması neticesinde yumuşamıştır.

Göktürk devleti M.S. 6. Yüzyılda Sibiryadan Baykal gölüne kadar Asya'nın ortasında büyük bir hakanlık kurarak bir taraftan Çin devletini diğer taraftan Sasani hükümdarlarını şiddetle tehdide hatta Kısra Nuşirvan aleyhinde Bizans imparatorluğu ile müzakerelerde bulunmuşlardı, fakat veraset meseleleri bu imparatorluğun doğu ve batı diye ikiye ayrılmasına yol açtı. M.S 8. yüzyılda doğu Türkleri hemen hemen Türk birliğini iadeye muktedir olacak gibi göründüler ancak o sırada yeni bir din neşreden Arap orduları emir Kuteybe'nin kumandası altında Maverünnehir'e girmişlerdi. Gerek batı Göktürkler gerekse doğu Göktürkler İslam istilasına karşı uzun bir müddet mukavemet ettiler fakat yeni din bazen kan ve demirle bazen barışçı vasıtalarla gittikçe ilerliyor, sahasını doğuya doğru genişletiyordu.²⁹ Böylece ilerleyen İslam orduları başta Buhara olmak üzere Semerkand, Beykend, Şaş (Taşkent) gibi Türkler için mühim şehirleri ele geçirmiş ve oralarda ilk camileri inşa etmişti. Ancak bu ilerleyiş tam da Göktürk devletinin zayıflayıp yıkıldığı bir döneme rastlamıştır ki, Türkler başlangıçta kendilerini Çin'lililerin yardımına muhtaç hissetmişlerdir.

Bütün bu hadiseler esnasında Türklerin de kaderini etkileyecek bir takım gelişmeler olmuştu. Emevi devletinin yıkılarak Abbasilerin iktidara gelmesi Türkleri de etkilemişti. Zira Emeviler politikalarında aşiret asabiyeti bir anlamda da kavmiyetçilik gütmüşler, cebri vasıtaları kullanmışlardı. Abbasiler ise İslam'a yakışan bir hoşgörü ile tevhide ve aktif yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu

²⁶Rasonyi, Laszlo, Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, (Haz: Seferoğlu, Ş.K, Adnan Müderrisoğlu), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1983, s.53-54.

²⁷Turan, a.g.e, s.136.

²⁸Yıldız, H.Dursun, İslamiyet ve Türkler, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s.6.

²⁹Köprülü, M.Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, (7.Baskı), Ankara, 1991, s.12.

yaklaşımlar Türklerin İslamiyete kazandırılmalarında ve bu yeni dine karşı başlangıçtaki dirençlerinin kırılmasında ayrıca tesirli olmuştur.

751 yılında Müslümanların Türkistan'dan kovmak üzere gelen Çin ordusu ile İslam ordusu Talas'ta o yüzyılın en büyük savaşına tutuldular.³⁰ Çin ordusu savaşa başlarken Karluklar ansızın harekete geçerek İslam ordusuna destek çıktılar ve böylece iki ateş arasında kalan Çin ordusu tamamıyla imha edildi. İşte bu tarihten itibaren Türkistan'da Çin hâkimiyetini tasfiye eden Araplar ve Türkler birbirlerini daha iyi tanımaya ve anlamaya başlamışlardır. Bu tanıma esir etmek, satın almak veya Horasan ve Maverâünnehir valilerinin hediye olarak göndermeleri vesilesiyle gittikçe kuvvetlendi. Ancak burada vurgulanması gereken bir husus bu tanımaya vesile olan unsurların her hangi bir şekilde Türkleri rencide edercesine bugünkü manasıyla esaret, satın alma ve hediye gönderme olmadığıdır. Hürriyetlerine çok düşkün olan Türkler paralı işçiler olarak nitelendirebileceğimiz bir tarzda Arapları tanıma ve İslamileşme sürecine maruz kalmışlardır.

Daha ilk savaşlarından itibaren Türkleri tanıyan Araplar onların cesur, disiplinli, güzel görünüş ve gösterişli olduklarını görmüşlerdir. Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın 674'de Buhara'da yaptığı savaşta esir ettiği iki bin mahir Türk okçusunu maiyetine alması Türklerden hassa kıtası teşkiline dair ilk misaldir. Bu zamanla daha çok benimsendi.³¹ Böylece Türkler zaman içerisinde yavaş yavaş Arap-İslam devleti içerisinde ağırlığını da hissettirmeye başlamıştır.

İslamiyet halife Mutasım zamanında (833–842) buralarda o derece yerleşmişti ki dini kargaşalıktan kurtulan Maverâünnehir manevi bir birliğe kavuşmuş ve artık Türkler gayri Müslim kardeşlerine karşı da gazaya başlamışlardı. Abbasi devletinin kuruluşundan beri hilafet ordusuna giren Türk askerleri bu halife zamanında büyük artış kaydetmişti. Filhakika Abbasi devleti İranlıları hizmete almış ve onlara dayalı olarak bir yönetim kurmuş ise de annesi Türk olan halife Mutasım Türkleri de askeri ve siyasi meziyetleri dolayısıyla önemli görevlere getirmiştir.³² Ayrıca Türk askerlerinin ahlak ve seciyelerinin bozulmaması için onlara Bağdat'ın kuzeyinde Semerra şehrini kurmuş Türk askerlerini Türkistan'dan getirttiği Türk cariyelerle evlendirerek mensup oldukları boylara göre düzenlenmiş ve başlarına da kendi beğlerinden kumandanlar tayin

³⁰Köseoğlu, Nevzat, Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken Yayınları (2.Baskı), İstanbul, 1991, s.44.

³¹Köymen, M. Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.8.

³²Turan, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, s.143, 144.

etmiştir. Askeri ve siyasi önemli mevkilere gelen Türklerin yer yer halifeye bağlı müstakil devletler kurduğu görülür. Mısır ve Suriye'deki Tolunoğulları, İhdişoğulları ve Azerbaycan yöresindeki Sacoğulları bu tür devletlerdir.³³ Fakat burada dikkati çeken husus Arapların Türkleri bir anlamda özerk bir konumda kabul etmiş olmalarıdır. Bu da gösteriyor ki Araplar ve Türkler hem birbirlerine güvenmişler hem de iyi dostluklar kurmuşlardır.

Türklerin İslamlaşması sürecinde dikkati çeken bir başka husus da Arap İslam ordularında bu kadar önemli görevler almalarına İslam ile tanışmanın da ötesinde bir yakınlık kurmuş olmalarına rağmen her hangi bir şekilde İslami karakterli bir toplum görüntüsü çizmemiş olmalarıdır. O kadar ki ilk Müslüman Türk devleti bu bölgede değil İtil (Volga) boyunda yaşayan Türkler tarafından kurulan Bulgar devleti oldu.³⁴ Hatta Dede Korkut kitabında dahi İslam'ın derinliğine kabul edilmediğini gösteren emareler mevcuttur. Ancak Türkler İslamiyet'i kabul etmekle sosyal bünyenin muallâkta olan unsurlarını bir başka ifadeyle mevcut normatif yapıyı İslamiyet gibi bir din sayesinde felsefi temele oturmuşlardır. Bu sebeptendir ki İslamiyet de Türkler arasında yaygın bir kabul görmüştür.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri de yine Abbasiler devrine rastlar. Zira bu dönemde gazalara daha fazla önem verildiği görülür. "suğur" denilen ve Müslümanların elinde bulunan Anadolu topraklarına Horasan Maverâünnehir'den getirilen ve daha ziyade Türkler olmak üzere bir kısım İranlı yollandı. Böylece Türk birlikleri Tarsus, Misis, Anzarba, Adana, Maraş, Hades, Malatya, Amid (Diyarbakır), Sivas, Ahlat, Malazgirt, Erzurum, gibi sınır şehirlerinde yerleşmişler, aynı zamanda 9.yy ilk yarısında bu bölgelerde Müslüman-Türk nüfusu oldukça kabarık bir sayıya ulaşmıştı.³⁵ Ancak zamanla bu nüfus vasıta olmaktan çıkıp söz sahibi konumuna yükseldi. Zira o dönemde Arap-Bizans, Bizans-Pers mücadeleleri Anadolu'nun büyük bir kısmını demografik olarak seyrekletirmişti. Seyrek nüfusa sahip bu bölgeler kuzeyden İran üzerinden ve güneyden Anadolu'ya giren konargöçer Türkmenlerle dolacak ve Moğol istilasının önüne kattığı Türkmenler vasıtasıyla da beslenmeye devam edecektir. Türklerin Anadolu'da uyguladıkları iskân siyasetiyle bir fetih hareketine giriştikleri de gözden kaçmaz. Bu hususta özellikle aşiretlerin iskânı dikkat çekicidir.

³³Köseoğlu, a.g.e, s.44.

³⁴Güngör, Erol, Tarihte Türkler, Ötüken Yayınları (2.Baskı), İstanbul, 1989, s.63.

³⁵Şeker, Mehmet, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (3.Baskı), Ankara, 1991, s.15-16.

4. TÜRKLERDE İSKÂN SİYASETİNİN ÖNEMLİ BİR UNSURU OLARAK KOLONİZATÖR TÜRK DERVİŞLERİ

Türklerin Anadolu'ya girişlerinin iki koldan olduğu daha önce ifade edilmişti. Güneyden muharip gazi ağırlıklı Türkmenler giriş yaptığı gibi kuzeyden de dervişlerin önderliğinde gerçekleşen bir fütühat girişimi söz konusu olmuştur.

Bilindiği gibi Türk devlet geleneğinde âlim ve manevi makam sahibi kişilerin yeri hemen her zaman devletin idari mekanizmasında en önde gelenlerin hatta manen hakanın üstünde olmuştur. Devlet idarecilerinin hakka aykırı hareketlerinin denetimi ve engellenmesi görevi de etkin olarak takva sahibi âlimlere ait ola gelmiştir.³⁶ Gerçekten bazı ideallerin tarihin muayyen zamanlarında muhitlerinde bir seda aksi bırakabilmeleri ve kahramanlarını yaratarak kitleleri peşlerinden sürükleyebilmeleri içinde bir takım şartlar vardır. Her idealin kudret ve kıymeti halletmek mecburiyetinde bulunduğu meselelerin ve tarihi anın büyüklüğüne ve harekete getirdiği kuvvetlerin mahiyet ve ehemmiyetine göre belirir.³⁷ İşte Türklerin de ideali Türk-İslam davası olmuş, kahramanlarından bir kısmını da kolonizatör Türk dervişleri teşkil etmiştir.

Birçok kaynakta bu dervişler bir sınıflamaya tabi tutulmuş ve bunun için de Aşıkpaşazade tarihi kaynak gösterilmiştir. Buna göre bu dervişlerden bir kısmı Gazıyan-ı Rum veya Alpler ismiyle anılmıştır. Diğer bir kısmı Ahiyan-ı Rum yani Anadolu ahileri ile Horasan erenleri de denilen Abdalan-ı Rum yani “abdâl” ve “baba” ismini taşıyan harplere de bizzat iştirak etmiş dervişlerdir. Diğer bir kısmı da hakkında yeterli bilginin olmadığı Bacayan-ı Rum yani Anadolu kadınlarıdır.³⁸ Bu dervişler özellikle uç'larda görev almış olup askeri, dini ve mesleki teşekküller mahiyetindedirler.³⁹ Bu teşkilatlı dervişler fütühatı başarmak için Osmanlı ordularına yalnız teşkilatlı ve imanlı muharip temin etmekle kalmayıp aynı zamanda, dini ve sosyal fikirler propagandası ile de halk arasında bir maya gibi faaliyete geçerek o memleketlerin sosyal bünyesinde ve siyasi kuruluşunda büyük yenilikler yapmışlardır. Böylece bu dervişler toplumda müsait kaynaşmayı yaratmakta ve temsil ve fütühat işlerini kolaylaştırmakta amil olmuşlardır.

³⁶Bice, Hayati, İşaret Taşları, KölemYayınları, Ankara, 1992, s.33.

³⁷Barkan, Ö. Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İ.Ü.İ.F. Mecmuası, C:XI, S.1-4, 1949-1950, s.528.

³⁸Barkan, Ö. Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-1”, Vakıflar Dergisi, C.2, Vakıflar Umum Müd.Yayınları, Ankara, 1942, s.282.

³⁹Köprülü, M. Fuad, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ötüken Yayınları (2.Baskı), İstanbul, 1986, s.144.

Arif Çiçek

Anadolu'nun İslamlaşmasında bu misyoner derviş gruplarının oynadığı rol herhalde büyüktür.⁴⁰ Bu dervişler özellikle 12.yy'da Anadolu'da bozulan birliğin tekrar sağlanmasında çok mühim görevler üstlenmişlerdir.⁴¹ Ayrıca Türk nüfusunun mütemadiyen batıya doğru taşmasının o kadar tabii bir tezahürü olan bu teşekküller Anadolu içinde bu taşıp yayılmanın bütün merhalelerini tespit etmeğe hizmet edecek vaziyette adım adım ilerlemişlerdir. Böylece kendiliğinden bir kolonizasyon hareketini temsil eden bu zaviyelerin önderliği vazifesi yavaş yavaş devlet teşekkül ettikçe bir memuriyet şekline girmiş ve nihayet çok zaman sonra bu devlet müesseseleri de soysuzlaşarak bir nevi tufeyliliğe dönüşmüştür. O kadar ki son devirlerin dilenci dervişleri ve tembelhane haline inkılâp etmiş tekke ve türbelerle ifade ettiğimiz müesseseler arasında hiçbir münasebet kalmamıştır.⁴² Görülüyor ki dervişler başlangıçta Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında kendiliklerinden rol üstlenmişlerdir. Fakat zamanla faydaları görülünce devlet tarafından sevke tabi olmuşlardır. Bu dervişleri tekke ve gezgin olarak ikiye ayırmak da kabildir. Halk daha çok gezgin dervişlerin tesirinde kalmışlardır.

5. BİR İSKÂN METODU OLARAK SÜRGÜNLER VE AŞİRETLERİN İSKÂNİ

Osmanlı cemiyeti esasen ulema, esnaf v.b. gibi çeşitli grupları içinde toplayan eşraf, çiftçi yani köylü ve ehl-i örf denen ve devletin çiftçi üzerindeki salahiyetini fiilen kullanan memurlardan müteşekkil bir bütündü.⁴³ Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda teşkilatlı bir devlet idaresi ve vergi sistemi birçok zümreleri kendi meslek ve vazifesine bağlamış bulunuyordu. Toprak işçiliği, madencilik, tuzculuk, derbendcilik, yağcılık v.b. gibi meşguliyetler babadan oğula geçen bir mükellefiyet halinde devam edip gidiyordu. Bilhassa köylü için çiftini terk edip başka işlerle meşgul olmak yazılı olduğu yerden uzaklaşmak yasaktı. Bu gibi hallere cesaret edenler takip edilir ve on beş seneye kadar bir zaman süresi içinde yakalandıkları takdirde zorla yerlerine ve işleri başına sevk olunurdu veyahut "çift bozan resmi" veya "leventlik akçesi" adı altında bir tazminat ödemeğe mecbur tutulurdu.

⁴⁰Barkan, a.g.m., s.283.

⁴¹Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.I, Cem Yayınları, İstanbul, 1995, s.41.

⁴²Barkan, a.g.m., s.291-292.

⁴³Halaçoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.11-12.

Sonuna kadar seferber bir ordu gibi teşkilatlanmış olan geniş bir imparatorluk içinde en mühim gelir kaynaklarından birini teşkil eden toprak işçiliğinin ve diğer mühim askeri veya iktisadi vazifelerin organizasyonu meselesi birinci derecede mühim bir devlet işi halinde nizamlara tabi tutulmuştur.⁴⁴ Bu şekilde devletin hem düzenli bir gelir kaynağına kavuşması hem de her zaman göreve hazır bir ordu bulundurmak yanında sistemin bir bütün olarak muhafazası gayesi güdülmüştür.

Osmanlı imparatorluğu'nda sürgünler de farklı şekillerde teşekkül etmiştir. Gönüllü sürgünler yanında aşiretlerin cezalandırılması maksadı ile yapılan sürgünler ve güneyde asi Arap kabilelerine karşı bir set teşkili için yapılan sürgünler⁴⁵ olmak üzere üç grupta toplanabilecek bir sürgün metodu göze çarpar. Mecburi sürgünler hem sosyal bütünleşmeyi sağlamak ki buna aşiretlerin parçalanarak iskânı da dâhildir hem de sürgüne tabi ferdi topluma yeniden kazandırmak maksadını gütmüştür. Ancak zamanla sürgün halk için ağır bir mükellefiyet arz etmeye başlayınca sürgün hükmünün mana ve mahiyeti değişmiş ve adeta azgın ve kabahatlıların toplanıp cezalandırmak maksadı ile sürülmesi cemiyetin vücudu arzu edilmeyenlerin şerrinden kurtarılması, temizlenmesi gibi bir şekil almıştır.⁴⁶ Ancak Osmanlı imparatorluğunda konargöçer halk yalnız hükümet baskısı ile değil zaman içinde kendileri de yerleşik hayatın cazibesıyla yerleşmişlerdir.⁴⁷ Ancak konargöçer yeni fethedilmiş yerlere göçürülmesi fütuhata sağlamaştırmak ve konargöçer savaşçı özelliklerden istifade etmek amacı da güdülmüştür.⁴⁸ Böylece sürgün metodu Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve tehcir vasıtası olarak her zaman kullanılmıştır. Sürgün metodu daha evvel de ifade edildiği gibi sadece mecburi değil gönüllü olarak da gerçekleştirilmiştir. Özellikle Anadolu içindeki sürgünlerde aşiretlerin parçalanması ve boş arazi bırakılmayarak her yerin şenlendirilmesi suretiyle ekonomiye katılması amacı güdülmüştür. Fakat Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki fütuhat içerikli “dışa dönük iskân siyaseti” Osmanlı İmparatorluğunun 17.yy ve sonrası dönemleri için “içe dönük iskân siyaseti” şeklini almıştır.

⁴⁴Barkan, a.g.m., s.545.

⁴⁵Halaçoğlu, a.g.e, s.110–121.

⁴⁶Barkan, a.g.m., s.557.

⁴⁷Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yayınları, İstanbul,1987, s.35.

⁴⁸Barkan, Ö. Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İ.Ü.İ.F. Mecmuası, C. XIII, S.1–4, 1951–1952, s.66.

Burada bir iskân metodu olması bakımından derbentlere de değinmek gerekmektedir. Derbend kelimesinin Türkçe karşılığı geçit tutmaktır. Ayrıca bekçi, muhafız, nöbet bekleyen, karakol manalarına da gelmektedir.⁴⁹ Tabiidir ki Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet her noktada güvenliği sağlamak istemekle beraber bugün dahi kabil olması zor bir durumla karşı karşıyaydı. Zira soyguncuların ve diğer suçluların en kolay barınabilecekleri ve halka zararlı olacakları yerler dar geçitler ve ıssız bölgelerdi. Dolayısıyla buralarda sürekli muhafız bulundurulmasının güçlüğü karşısında Osmanlı devleti bu görevi yürütmek üzere derbend teşkilatını ihdas etmişti. Ancak zamanla derbend teşkilatı da bozulmuştur.

SONUÇ

Türk milleti pek çok boylardan, aşiretlerden oluşan büyük ve geniş bir millettir. Türklerin, zamanı, insanı ve çevreyi değerlendirmede özellikle de işlevsel kılmadaki hassasiyeti iskân siyasetini ortaya çıkarmıştır. Tarihteki Türk devletleri farklı boyların ve aşiretlerin iskânını, belirli esaslar çerçevesinde, zamanın ve mekânın şartlarında farklı usul ve yöntemlerle gerçekleştirmişlerdir. Bu iskân siyaseti içe dönük olduğu gibi dışa dönük olarak da uygulanmıştır.

Devlet, çoğalan boylar ve aşiretlerin hizmetlerinden yararlanmak için farklı iskân metotları kullanmış hatta onları nizama bağlamış ve kanunnameler koymuştur. Kuruluş devirlerinde aşiretler bir iskân unsuru olarak yeni ele geçen yerlerin Türkleştirilmesinde kullanılmıştır. Aşiretleri yerleştirmek için devletin takip ettiği bir yol da onları yaylak ve kışlaklarında yerleştirmektir. Hatta bazı aşiretlerin cezalandırılmak gayesiyle iskân edildiklerini kayıtlardan öğreniyoruz. Devletin, aşiretleri yeni fethedilen topraklarda yurt tutmak ve şenlendirmek için sık sık sürgün usulü ile buralarda iskân ettiğini görmekteyiz.

Devlet, genel olarak aşiretleri, konargöçer hayat tarzları dolayısıyla yerleşik halka zarar vermelerini önlemek, harap ve boş iskân merkezlerinin imar edilmesini sağlamak ve ekilemeyen toprakların işlenmesini temin etmek için iskâna tabi tutmuştu. Ayrıca, devlet tarafından kontrol edilmesi zor olan grupların denetim altına alınması ve dış müdahalelere karşı bir emniyet unsuru olarak set vazifesi görmeleri için de iskâna teşebbüs etmiştir. Bugünkü Türkiye'nin beşeri coğrafyası da, diğer faktörlerin yanı sıra, büyük ölçüde bu iskân siyaseti ile şekillenmiştir.

⁴⁹Orhonlu, a.g.e., s.9.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C.1, Cem Yayınları: İstanbul, 1995.
- ARSAL, S. Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İ.Ü. Hukuk Fak. Yayınları: İstanbul, 1947.
- BARKAN, Ö. Lütfi, “**Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-1**”, Vakıflar Dergisi, C.2, Vakıflar Umum Müd. Yayınları: Ankara, 1942.
- BARKAN, Ö. Lütfi, “**Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler**”, İ.Ü.İ.F. Mecmuası, C:XI, S.1-4: 1949-1950.
- BARTHOLD, W, **İslam Medeniyeti Tarihi**, (5.Baskı), (Çev: Fuad Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara, Tarih yok.
- BICE, Hayati, **İşaret Taşları**, Kölem Yayınları: Ankara, 1992.
- DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitap evi Yayınları: İstanbul, 1996.
- ERGÖÇ, D.Recep, **Ötüken'den Ankara'ya Türk Tarihi**, Saray Kitap evi: İzmir, 1996.
- ERÖZ, Mehmet, “**Türk Köy Sosyolojisi Meseleleri ve Yörük Türkmen Köyleri**”, Sosyoloji Konferansları, 6.Kitap, İ.Ü.İ.F. Yayınları: İstanbul, 1965-1966.
- ERÖZ, Mehmet, **Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz**, Doğuş Yayınları: İstanbul, 1983.
- ERÖZ, Mehmet, **Yörükler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları: İstanbul, 1991.
- GÜNGÖR, Erol, **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, (2.Baskı), İstanbul: 1989.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **XVIII. Yayınları'da Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 1991.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “**Türk Adı, Türk Soy, Türkler'in Anayurdu ve Yayılmaları**”, Türk Dünyası El Kitabı (2.Baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara, 1992.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü** (5.Baskı), Boğaziçi Yayınları: İstanbul, 1988.
- Köprülü, M. Fuad, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, (2.Baskı), Ötüken Yayınları: İstanbul, 1986.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar** (7.Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara, 1991.
- KÖSEOĞLU, Nevzat, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler** (2.Baskı), Ötüken Yayınları: İstanbul, 1991.

Arif Çiçek

KÖYMEN, M. Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 1989.

NIYAZI, Mehmet, **Türk Devlet Felsefesi** (2.Baskı), Ötüken Yayınları: İstanbul, 1995.

ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayınları: İstanbul, 1987.

ÖGEL, Bahaeddin, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi** (4.Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 1991.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş 3** (3. Baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları: İstanbul, 1991.

RASONYI, Laszlo, **Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler**, (Haz: Seferoğlu, Ş.K. ve Adnan Müderrisoğlu), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara, 1983.

ŞEKER, Mehmet, **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması** (3.Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara, 1991.

TOGAN, A.Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitap evi: İzmir, 1996.

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye** (3.Baskı), Boğaziçi Yayınları: İstanbul, 1993.

TURAN, Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi I** (6.Baskı), Boğaziçi Yayınları: İstanbul, 1993.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 1988.

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, Turan Yayınları: İstanbul, 1996.

ÜNAL, Tahsin, **Türk'ün Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Milli Ülkü Yayınları: Konya, 1975.

YILDIZ, H. Dursun, **İslamiyet ve Türkler**, Çağrı Yayınları: İstanbul, 1980.

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 47-60.
www.inijoss.com

İSMET ÖZEL'İN SAVUNMASI: SOKRATES VE İSMET ÖZEL BAĞLAMINDA FELSEFE- EDEBİYAT İLİŞKİSİ

Fatih ÖZTÜRK

İnönü Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, 44280, Malatya/Türkiye
fatihozturk148@gmail.com

Özet

Edebiyat ve felsefe çok uzun zamandan beri insanoğlunun düşün dünyasında iki temel uğraş halinde varlığını sürdürmüştür. Edebiyat, insanın zihinsel, duygusal ve estetik yönlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Felsefe ise bizzat bu zihinsel ve estetik faaliyet üzerine düşünmeyi öğretti olarak kabul eder. Sokrates yalnızca yaşadığı dönemde değil, günümüzde de seçkin bir karakter olarak birçok kişiye ilham vermeye devam etmektedir. İsmet Özel ise büyük bir şair olmasının yanı sıra düşünür kimliği ile de öne çıkmaktadır. Platon'un Sokrates'in Savunması ve İsmet Özel'in Celladına Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar adlı eserleri birçok bakımdan benzerlik göstermektedir. Bu benzerlikler, isnat edilen suçlar, ölüm ve adalet anlayışı ve Sofistlik algısı başlıkları altında toplanabilir. Sonuç olarak, Sokrates ile İsmet Özel'in yaşadıkları dönem arasında yaklaşık olarak iki buçuk milenyum vardır. Ancak düşünceleri, tabii tutuldukları muamele ve bu muameleyi karşılama biçimleri bakımından aralarındaki mesafe yok denecek azdır.

Anahtar Kelimeler: *Felsefe ve edebiyat ilişkisi, Sokrates, İsmet Özel, Ölüm, Adalet, Yasalara itaat.*

İSMET ÖZEL’İN APOLOJİSİ: FELSEFE VE EDİBİYAT İLİŞKİSİNİN SOKRATES VE İSMET ÖZEL KULLANIMINDA İZLENİMLERİ

Abstract

Literature and philosophy have existed in the intellectual world of human beings for a very long time. Literature emerges as a product of the mental, emotional and aesthetic aspects of a human being. Philosophy is the teaching which contemplates on these mental and aesthetic activities. Socrates continues to inspire many people today as a distinguished character as well as during his lifetime. İsmet Özel, as well as being a great poet, stands out with his thinker identity. Plato's Apology and İsmet Özel's Celladım Güümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar are similar in many ways. These similarities could be studied under the headings of the crimes alleged, understanding of death and justice, and the perception of Sophism. As a conclusion, there is approximately two and a half millennia between Socrates and İsmet Özel; however, there is almost no distance between them in terms of the treatment they underwent and welcoming it.

Key Words: *The relationship between philosophy and literature, Socrates, İsmet Özel, Death, Justice, Obedience to the law.*

GİRİŞ

Mevlana Celaleddin Rumi'ye filozofların Şu Şekilde imrendikleri rivayet edilir: “Siz bu kadar karmaşık meseleleri bu kadar basit bir Şekilde açıklamayı nasıl beceriyorsunuz? ”. Onun filozoflara verdiği cevap ise yine bir soru Őeklinindedir: “Siz peki bu kadar basit meseleleri bu kadar karmaşık meseleler haline getirmeyi nasıl beceriyorsunuz? ”. Filozoflara bu cevabı veren Mevlana'nın bir filozof olmadığı iddia edilebili mi? Veya büyük bir Şair? Elbette ki Mevlana hem büyük bir filozof hem büyük bir mutasavvıf hem de büyük bir Őairdir. Hint ve Batı felsefesi ile en azından tanışık hale gelmeden Hermann Hesse'nin tam manası ile anlaşılması mümkün müdür? Siddartha'nın deneyim tutkusu, *Boncuk Oyunu*'ndaki Joseph Knecht'in rasyonel dünya ile gerçek hayat arasında tercih yapmadaki çaresizliği felsefe bilmeden doğru analiz edilebilir mi? Felsefi bir bakış açısı kazanmadan, Peyami Safa'nın *Yalnızız* adlı eserinde kurduğu ve Simeranya diye adlandırdığı ütopik dünyasının bizatihi varlığının sebebi sezilebilir mi? İŞte felsefe birçok hakiki edebiyat eserinde yazarın veya Şairin mlahazalarını rerken baŐvurduĐu kurnası asla murdar olmayan ilk pınar gözüdür.

Edebiyat ve felsefe çok uzun zamandan beri insanoğlunun düşün dünyasında iki temel uğraş alanı halinde varlığını sürdürmektedir. Edebiyat, insanın zihinsel, duygusal ve estetik yönlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Felsefe ise bizzatihi bu zihinsel ve estetik faaliyet üzerine düşünmeyi öğretti olarak kabul eder. Felsefenin edebiyatta mündemiç halde olması, felsefenin ise temayüz ederken seçtiği yüz ve araç olarak edebiyatın sunduğu otağ, felsefe ile edebiyatın sıkı ilişkisini anlatır. Bir başka deyişle, felsefenin edebî, edebiyatın ise felsefî olması iki disiplin arasındaki kuvvetli irtibatın en temel göstergesidir.

Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı eserine şöyle der: “Olası bütün bilimsel sorularımız cevaplandırıldığında bile, hayata ilişkin sorunların hiç dokunulmadan kaldığını hissederiz” (Wittgenstein, 1961: 149). Bilimsel meseleler her ne kadar hayatın bir parçası olsa da hayat bilimin tek başına çözümleneceği bir alandan daha fazlasını ifade eder. Hayata dair sorularımıza cevap arayabileceğimiz müracaat noktalarımızın iki temel taşı felsefe ve edebiyattır. Yüzyıllar boyu filozoflar ve edebiyatçılar dünyayı, hayatı, duyguları, düşünceleri, alışkanlıkları, hırsları, beklentileri, varoluş meselelerini, metafizik gerçekliği kısacası hayata dair ne varsa onu incelemişlerdir. Oluşturdukları bu mülahazalarda bazı felsefeciler kimi zaman, fikirlerini açmak, ikna edici hale getirmek ve kimi zaman da somutlaştırmak için edebiyata ihtiyaç duymuş ve ona başvurmuşlardır. Bazı edebiyatçılar ise, estetik bir temelde eserlerine boyut, muhteva ve derinlik kazandırmak için felsefeyi dayanak noktası olarak kullanmışlardır.

Edebiyat ile felsefe arasındaki ilişki çok yönlü olup birden fazla alanı kapsar. Her şeyden önce, edebiyat ile felsefe arasındaki ilişki büyük ölçüde felsefecinin edebiyatı, edebiyatçının da felsefeyi nasıl gördüğü sorularına verilen cevaplar ile yakından ilgilidir. Bir felsefeci için edebiyat birçok anlamda faydalanabileceği bir araç konumundadır. Bu anlamda felsefeci edebiyatı, kendini nesnel hale getirmek, özneyi farklı bir yoldan ele almak, belirsiz duyguları edebiyat aracılığıyla daha net hale getirmek ve düşüncelerini edebileştirerek iletmek açılarından bir avantaj olarak kullanabilir (Shusterman, 2010: 11-12). Her iki alan da varoluş sorununu, metafizik gerçekliği ele alır. Felsefe varoluş meselesine bakarken tümel kavramlar üzerinden ilerler; edebiyat ise tikel karakterler oluşturarak tümele varır. Dil, her iki alanın paylaştığı bir ortak paydadır ve edebiyat da felsefe de dil aracılığıyla dilde var olurlar. Felsefenin edebiyatı kapsadığı düşüncesi de bazı bilim adamlarınca öne sürülmüştür. Bu bakış açısına göre, estetik felsefenin bir alanıdır, edebiyat bilimi ise estetiğin kapsamında yer alır (Aytaç, 2003: 70). Bu anlamda da edebiyat ile felsefe arasındaki ilişki bir aile bireyliği düzeyine kadar yaklaşmaktadır. Ayrıca, birçok edebiyat kuramı felsefî yaklaşımların edebî sahaya yorumlanması şeklindedir. Örneğin, ‘materyalist eleştiri’ Karl Marx’ın fikirleri ile temellendirilirken, Yeni Tarihselciliğin oluşumunda Michel Foucault, Jacques Derrida, Claude Lévi-Strauss ve Roland Barthes gibi düşünürlerin görüşleri etkili olmuştur. Edebiyat felsefesi şeklinde adlandırılan bu alan bu ilişkinin bir ürünüdür. Bu anlamda,

Fatih Öztürk

edebiyat felsefesinin ilk görevlerinden birisi onun edebiyatla felsefe arasındaki ilişkinin araştırılıp nasıl farklılaştıklarının ve hangi ortak noktalarda bulduklarının ortaya çıkarılmasıdır. Edebiyat felsefesi, aynı zamanda, edebiyattaki felsefeyi araştıran, edebî metinlerdeki felsefî düşünce ya da içeriklerin anlamlarını gün ışığına çıkaran bir felsefe türüdür (Cevizci, 2011: 146).

Edebiyat ve felsefe arasındaki bu sıkı ilişki kimi zaman bir filozofun düşüncelerini izah ederken edebiyata başvurmasıyla kimi zaman da bir edebiyatçının veya şairin eserinde felsefî bir altyapı üzerine düşüncelerini inşa etmesi şeklinde temayüz eder. Büyük Türk şairi İsmet Özel'in şiirleri de işte bu ilişkinin en göz alıcı örneklerinden biridir. Denilebilir ki onun hiçbir şiiri yoktur ki felsefî bir altyapısı olmasın. Bu çalışmamızda İsmet Özel'in başta *Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar* olmak üzere şiirleri Sokratik bakış açıları ihtiva etmeleri bakımından ele alınacak ve mezkûr şiir ile Sokrates'in Savunması arasındaki analogi incelenecektir. Sokrates ve İsmet Özel'in yaşamlarında ve düşün dünyalarındaki paralellik ortaya konacak ve bu anlamda felsefe ile edebiyat arasındaki yakın ilişki örneklerle açıklanacaktır.

Yer yer kendi hayatını Sokrates'in hayatı ile bir tutan Özel bütün filozoflar arasında Yunan filozofu Sokrates'e apayrı bir önem ve ihtişam atfeder. Sokrates'in en belirgin özelliklerinden biri düşüncelerini hayata geçirmesi yani filozofça yaşamasıdır. Bu anlamda, İsmet Özel de hayatı boyunca düşünceleri neyi gerektiriyorsa o şekilde hayatını idame ettirdiği kanısındadır. Sokrates'in çağdaşları ile olan uyumsuzluğu da İsmet Özel için geçerlidir. Özel, hangi düşünce çevresinde bulunmuşsa hep o çevrenin muhalifi olarak görülmüştür. Her ikisi de toplumun değerlerine titizlik gösterdikleri için saldırıya uğradıkları kanaatindedirler. Sokrates 70 yaşında yargılanmıştır, Özel ise kendi iddiasına göre 40 yaşında. Sokrates muhalifliğinin ve ahlaki değerlere gösterdiği mertebeye bakımından yüksek titizliğinin bedelini canı ile ödemiş yani madden de yargılanmış iken Özel yalnızca manen ve mecazi olarak yargılanmış ama bu yargılanmasının Sokrates gibi hiç de hak etmediği gerekçeler ve sonuçlarla gerçekleştiğini öne sürmüştür (Celladıma Gülümserken).

Sokrates ölümün kendisini korkutmadığını savunmasında ve Platon'un diğer birçok diyalogunda dile getirir. İki düşünür arasındaki benzerlik burada da söz konusudur. İsmet Özel de ölümden çekinmez; çekinmediği gibi celladına karşı gülümser. Ölümün bir nihayet olmadığı kabulü her iki düşünürde de herkes tarafından edinilmesi zor bir ferahlık ve cesaret gösterisi şeklindedir.

Sokrates hayatı boyunca hep Sofistleri eleştirmiş ve onlarla mücadele etmiştir. Ayrıca, onların para karşılığı yaptıkları işin erdemli bir iş olmadığını söylemiştir. Çünkü Sofistler Antik Yunan'da para karşılığı retorik, hukuk gibi dersler veriyorlardı. Doğrunun, iyinin, güzelin herkese göre değiştiğini iddia ederek tek bir doğrunun, iyinin veya güzelin olmadığını söylemiş oluyorlardı. Onların aksine Sokrates ise her zaman ve her yerde geçerli erdem peşinde idi. Sofistlerin retorik inceliklerini kullanarak iş kotarmalarını erdemli bir davranış

olarak görmüyor ve kendi mütalaalarının ve öğretilerinin böyle bir kullanışlılığının olmadığını düşünüyordu. Benzer bir şekilde İsmet Özel de kendisinin erdemini peşinde olduğunu, sözlerle veya sözleriyle kimseye bir fayda sağlamadığı inancındadır.

Özetleyecek olursak, edebiyat ile felsefe arasındaki irtibat iki disiplin arasındaki basit bir paslaşma veya yardımlaşma şeklinde değildir. Daha ziyade birbirine kaynaklık eden, birbirlerinde mündemiç olan bir irtibattır. Sokrates'ten çağlar sonra yaşayan İsmet Özel'in Sokrates'e şiirlerinde hayat vermesi, Sokratik bir erdem vurgusu yapması, çağdaşları ile ihtilafa düşmesi, manen yargılanması ve nihai olarak Sokratesçi savunmaya tutunması bu bağlantının gücüne önemli bir örnek olarak gösterilebilir.

I. İSNAT EDİLEN SUÇLAR

Sokrates M.Ö. 399 yılında, 'devletin tanıdığı Tanrıları tanımayıp, yeni Tanrılar üretmek ve gençleri yoldan çıkarmak' (Sokrates'in Savunması, 24b-c, Memorabilia 1.1.1, The Lives of Eminent Philosophers, 2.40) suçlamasıyla mahkemeye verilmiş ve ölüm cezasına mahkûm edilerek infazı gerçekleştirilmiştir. Ahmet Cevizci'nin bu gerekçeyi 'düzmece' olarak görmek gerektiği düşüncesini *Sokrates'in Yargılanması* kitabının yazarı Isidor Feinstein Stone da paylaşır. Ona göre Sokrates'in mahkemeye verilmesinin asıl nedeni mahkemede öne sürülen gerekçe değildir. Asıl problemlerin ilki Sokrates'in Yunan şehir devleti 'polis'in genel yapısına olan karşıtlığı idi. Bilindiği üzere, " 'polis' devletindeki bireyler hem hükmedilenler hem de hükümlerlendiler. Sokrates buna karşı çıkıyordu" (Stone, 2010: 23). Bir toplumda hüküm verenler ile kendileri hakkında hüküm verilenler aynı kişiler olamazdı. Çünkü her şeyden önce herkes aynı bilgi ve dolayısıyla erdem düzeyine sahip değildi. Bu anlamda, yöneticiler ile halk arasında bir ayrışmanın olması gerekiyordu. Ne var ki, 'polis' devletinin yapısı "sıradan insana saygınlık kazandırmıştı. Sokratik görüş ise aynı insanı küçük düşürmüştü. Bu uzlaştıramaz bir ayrışmaydı" (Stone, 2010: 62). Sıradan insanın kendisinin küçük düşürüldüğünü hissetmesi, başka bir deyişle ellerindeki hükmetme hakkının yanlış bir yaklaşım olduğunun Sokrates tarafından sürekli olarak gündeme getirilmesi sıradan insanı Sokrates'i mahkemeye verip ondan oç almaya kadar götürmüştür.

Erdem, Sokrates için vazgeçilmezdir. Her insan erdemli olamaz ve ancak erdemli insanlar diğer insanları yönetme yetkinliğine sahip olabilir ve olmalıdır. Erdemi bilgiye eşitleyen filozofa göre bu bilgiye herkes erişemeyeceği için, erişmiş olanlarla erişmemiş olanlar arasında pek tabii bir fark vardır. Bu fark, halkın kendi kendisini yönetemez bir kitle olduğunu gösterir (Stone, 2010: 61). Sıradan insan ile Sokrates arasındaki çatışma da işte burada yuvalanır çünkü bir tarafta düşünceleri uğruna her şeyi göze alan bir filozof diğer tarafta ise edinilmiş haklarını yitirmek istemeyen bir halk vardır. Bu uyuşmazlığın sonucunda da halk

Fatih Öztürk

Sokrates'in verdiği rahatsızlıktan kurtulmanın yolunu bu muhalif sesi kesmekte bulmuştur. Sokrates de savunmasında “ mahkûm olmamın nedeni sizin istediğiniz gibi davranmamış olmamdır” (Sokrates'in Savunması, 38d-e) diyerek müddeilerin gizli hareket noktalarının bu olduğunu ortaya koymaktadır. Ahmet Cevizci'nin yanı sıra birçok felsefecinin de ‘düzmece’ olarak adlandırdığı bu gerekçe gerçekten de aslında muhalif bir bireyin rahatsız edici bakış açılarından kurtulma gayretine bir maske olarak seçilmiş gözükmektedir.

İsnat edilen suçları değerlendirmesinde İsmet Özel de aslında gayet masum olduğunu dile getirir. Kendisinin işlediği öne sürülen suçlar hakikatte suç hüviyetinde değerlendirilebilecek hususlar değildir. Nitekim, *Celladıma Gülümserken* adlı şiirinde bunu;

*Bakın ben, birçok tuhaf
marifetimin yanısıra
ilginç ödeme yolları bulabilen biriyim
üstüme yoktur ödeme hususunda
sözün gelişi
üyesi olduğunuz dernek toplantısında
bir söyleve ne dersiniz?
Bir söylev: Büyük İnsanlık İdeali hakkında!
Yahut adınıza bir çekiliş düzenleyebilirim
kazanana vertigolar, nostaljiler
karasevdalar çıkar.*

*Yapılsın adil pazarlık
yapılsın yapılacaksa
işte koydum işlemeyi düşündüğüm suçları
sizin geçmiş hatalarınız karşısına. (Celladıma Gülümserken)*

şeklinde ortaya koymaktadır. Şair bütün insanlar günlük hayatlarında neler yapıyorlarsa kendisinin de aynı şeyleri yaptığı kanısındadır ve bu anlamda bir fevkaladelik yoktur durumunda. Müddeilerin iddiaları bu bakımdan yersiz, tutarsız ve sağlam bir temelden yoksundur. Bir başka deyişle cezayı gerektirmez. Bu noktadan hareketle İsmet Özel suçlayıcılarını şu alegoriler ile özetler:

*linç edilmem için artık bütün deliller elde
kazandım nefretini fahişelerin
lanet ediyor bana bakireler de. (Celladıma Gülümserken)*

Sokrates ise Savunmada geçtiği gibi kendisini suçlayanların çoğunu zaten tanımadığını, bu yüzden “gölgelerle savaşağını” (Sokrates'in Savunması, 18c-d), belirtir ve baş suçlayıcısı Meletos'a imalı bir şekilde “iyi ve vatansever Meletos” şeklinde hitap eder. Her iki düşünür için gerekçeler uydurma ve ceza

zarureti gerektirmeyen gerekçeler olmasının yanında suçlayıcıların da hakiki, dürüst ve doğruluk peşinde bireyler olmadığını söylemleri ile ifade etmektedirler.

II. ÖLÜM VE ADALET DÜŞÜNCESİ

Yukarıda bahsedildiği gibi bir gerekçe ile mahkemede duruşmaya götürülen Sokrates, karısının “Sokrates seni haksız olarak idama mahkûm ettiler” diye ağlamasına karşılık, “haklı olarak etselerdi daha mı iyi olurdu” (Arslan, 2010: 87) şeklinde cevap vermiştir. Demek ki o erdemli bir hayat sürmüş olmasının ölüme mahkûm edilmiş olmasına yol açtığını ve bunda da üzülecek bir durum olmadığını dile getirerek ölümü bile tebessüm ile karşılamıştır. Haklı yere idama mahkûm edilmiş olması ihtimali erdemsiz bir insan olduğu anlamına gelecekti.

İsmet Özel'in 1984 yılında yayımladığı şiirinin ismi şu şekildedir: *Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar*. Şiirin bu uzun serlevhası şiirin hem muhtevasını hem de bu muhtevayı ele alış tarzını tam olarak özetler niteliktedir. Şiir gerçekten de şairin kendi hayatının kendisi tarafından çekilen bir fotoğrafı şeklindedir. Aynı fotoğrafı yıllar önce Sokrates'in kendini savunması esnasında da görürüz. Nasıl ki Sokrates muhalif tutumu ve benimsediği değerleri taşıma noktasında gösterdiği titizlik sebebiyle mahkemeye verilmiş ve cezalandırılmış ve de bu cezayı tebessüm ile karşılamışsa, benzer şekilde İsmet Özel de kendisini suçlayanların yersiz iddialarına ve bu iddialarının sonucu oluşan mahkûmiyetini tebessüm ile karşılamaktadır.

1974 yılında İslami hayata ihtida etmeden önce İsmet Özel sosyalist bir paradigma çerçevesinde ve bu çevre için sanatını icra ediyordu. Fikirleri bu çevre içinde taraftar bulduğu kadar eleştiri de almıştır. 1974 yılındaki bu değişimden sonra İslami çevre içinde de benzer durumun da söz konusu olduğu görülmektedir. Yine muhalif bir düşünür olarak kabul edildi. Bir başka deyişle, İsmet Özel'de de hayatı boyunca değişmeyen şeylerin başında muhalif tutumu yer alır. Çünkü ona göre şiir toplum içinde bir başkaldırı ve başkaldıranların sesidir (Tüzer, 2008: 94). İşte bu muhaliflik özellikleri ve erdemi Sokrates ile Özel'i buluşturan paydaların en önemlilerinden birisidir ve bir tarafta ölümden korkmadığını söyleyen bir filozof diğer tarafta cellâdına gülümseyen bir şair vardır.

Onurlu bir ölümün onursuz bir hayattan daha değerli olduğu fikrinde olan Sokrates bu düşüncesini Akhilleos'un (Aşil'in) öleceğini bilmesine rağmen savaşa katılmasını örnek vererek pekiştirir. İsmet Özel ise ölüm noktasında bir partizan diriliği bekler:

*Ölürsem bir partizan gibi öleceğim
Azgın bir gebelik halinde (Partizan)*

Fatih Öztürk

Hayatları boyunca yaptıkları erdem vurgusu başlarına binbir türlü bela açsa da bu düşüncelerinden ne Sokrates ne de İsmet Özel vazgeçer. Çünkü hem Sokrates hem İsmet Özel ölümü ne bir son olarak görürler ne de doğal bir kötülük olarak. Sokrates'e göre "insan için zor olan ölümden kaçmak değil haksızlıktan kaçmaktır" Platon, Sokrates'in Savunması'nda ölümün bir hiçlik olmadığı aksine başka bir âleme göç olduğu düşüncesine sahip olduğunu belirtir. İsmet Özel de bir Müslüman olarak elbette bu düşüncededir. Bu bakımdan ölümü karşılarken insanın tereddüt etmesinin veya ondan korkmasının anlamı ve haklı bir tarafı yoktur. Mesela, Phaidon, diyalogunda Sokrates için ölüm iyi kişilerle buluşma umudunun başladığı noktadır (63b-c). Bu umuduna ek olarak, Savunma'da geçtiği gibi, hakiki ve adil yargılamanın da diğer dünyada mümkün olduğuna inanır. "Ölüm başka bir dünyaya yolculuksa ve herkesin dediği gibi, tüm ölenler o dünyada yaşıyorsa, söyleyin dostlarım ve hâkimlerim bana bundan daha büyük bir iyilik olabilir mi? Yerin altındaki dünyaya vardığında yolcu bu dünyadaki adalet dağıtıcılarından kurtulmuş olacak, orada, o dünyanın yargıçları olan gerçek hâkimleri bulacaktır." (Sokrates'in Savunması, 40e-41a) der. Savunmasının son bölümlerinde yer verdiği bu ümitlerinden hiçbir an şüphe etmez. Böylesi bir ümide sahip olan Sokrates ölümünden önce gayet huzurlu ve sakin. Phaidon adlı diyalogunda Sokrates ile konuşan Phaidon, Sokrates'in ölmeden önceki halini "Kendisine bağlı bulunduğum bir insanın ölmek üzere olduğu düşüncesi, bende bir acıma duygusu uyandırmadı; çünkü gözlerim önünde bulunan insan, mutlu bir insandı, Ekhekrates; hali, sözleri bunu gösteriyordu; ölüm karşısında öyle sakin, öyle asil bir hali vardı ki..." (58e) şeklinde ifadelendirmektedir. İsmet Özel'in umudu ise bir gün kendi hakkının teslim edileceği ve hakikatin tecelli edeceği yönündedir. Bunu da

*Yapılsın adil pazarlık
yapılsın yapılacaksa
işte koydum işlemeyi düşündüğüm suçları
sizin geçmiş hatalarınız karşısına.
Ne yapsam
döl saçan her rüzgarın
vebası bende kalacak
varsın bende biriksin
durgun suyun sayhası
yumuşatmayı bilen ateş
öğüt sahibi toprak
nasıl olsa geri verecek
benim kılıcımı. (Celladıma Gülümserken)*

mısraları ile ifadelendirir. Nasıl bir yol izlerse izlesin şairin nihayetinde suçlu addedileceğine dair ümitsizliği söz konusudur. Ancak bu ümitsizlik daha çok kabullenmişlik şeklindedir. Günün birinde haklı olduğunun anlaşılacağını

düşünür. Ancak şu an için ümitsizlik şairin dünyanın kendisinden rolünü oynayıp sahneyi kapatması minvalinde olduğu düşüncesi İsmet Özel'e hâkim gözüktür. Bunu hak etmediğini ise, Sokrates'in "beni öldürmekle ben değil siz kaybedeceksiniz" ve "beni mahkûm ettiğinizde sizi rahatsız edip hareketlendirecek bir 'at sineği bulamayacaksınız" ilavesinde bulunur. (Sokrates'in Savunması, 30e) derken, İsmet Özel de bu benzetmeye benzer bir şekilde kendisine 'haytalık' vasfını münasip görür: "haytanın biriyim ben, bunu bilsin insanlar" diyere benzer bir yakınma sergilemiştir:

*Ben oysa
herkes gibi
herkesin ortasında
burada, bu istasyonda, bu siyah
paltolu casusun eşliğinde
en okunaklı çehremle bekliyorum
oyundan çıkmıyorum
korkuyorum sıram geçer
biletim yanar diye
önümde bir yığın açalya
bir sürü çarkıfelek
gergin çenekli cesetleriyle
önümde binlerce çiçek
korkuyorum sıra sende
sen de başla ve bitir diyecek.
Yo, hayır
yapamaz bunu, yapmasın bana dünya
söyleyin
aynada iskeletini
görmeye kadar varan kaç
kaç kişi var şunun şurasında? (Celladıma Gülümserken)*

İnsanların faydalanabileceği ve her şeyin berrak bir şekilde var olduğu 'en okunaklı çehre'siyle bekleyen şair kendisine sen de 'başla ve bitir' denmesini hak etmediği inancındadır. Buna gerekçesi ise kendisi kadar kendisiyle hesaplaşmış, ruhuna özen göstermiş, özüne temas etmiş, samimi, iyi ve bilge kişilerin sayısının çok olmadığı yönündeki inancıdır. Sokrates de aynı düşüncüyü paylaşır ve kendisini yargılayanlara şu şekilde seslenir: "Biliniz ki, benim gibi bir adamı öldürmekle bana değil, kendinize zarar vereceksiniz. Meletos ve Anytus bana zarar veremezler. Kötünün iyiye zarar verdiği nerde görülmüş?" (Sokrates'in Savunması, 30e). İyi, kötüye zarar veremez. Zarar gibi gözüken şey yüzeyseldir. Bu, Sokrates ve İsmet Özel'in en önemli hareket noktalarından biridir. Asıl zararı

Fatih Öztürk

Sokrates ve İsmet Özel ortadan kaldırıldıktan sonra diğer insanların göreceği düşüncesi hem Sokrates'te hem de Özel'de hâkim gözükmektedir.

Platon'un *Kriton* diyalogu Sokrates idam cezasına mahkûm edildikten sonra cezasının infazına kadarki sürede kaldığı zindanda geçer. Bu diyalogda yine başkarakter Sokrates'tir. Kriton, Sokrates'i hapisten kaçırmak ister, bunun için Simmias ve Kebes gibi birçok arkadaşının gerekli bütün her şeyi yapacaklarının teminatını vererek onu ikna etmeye çalışır. Ancak Sokrates buna karşı çıkar. Haksız yere mahkûm edilmesine rağmen yasaları çiğnemenin yanlış olduğunu düşünür ve eğer hapisten kaçarsa insanlara inandığı doğruları artık neye dayanarak anlatacağını sorgular. Her ne olursa olsun yasaların çiğnenmemesi gerektiğine inanır. Kriton diyalogunda Platon hocası Sokrates'in ağzından şunları aktarır: "Cezamız ister hapis ister kamçı olsun, ceza sabırla karşılanmalı, ... kaçmamalı, geri çekilmemeli ve onun safını terk etmemeli, ister savaşta ister mahkemede, ya da başka bir yerde, kentinin ve ülkesinin ondan istediğini yapmalı" (51b-c). Sokrates gerçek adalet dağıtıcılarının bu dünyada olmadığını iddia eder ancak aynı zamanda yasaları ihlal etmeye de karşı gelir. Hatta haksız yere cezalandırıldığında bile yasalara 'boyun eğme'nin bir zaruret olduğu kanısındadır. Sokrates'in bu yaklaşımı İsmet Özel'in *Sebeb-i Telif* adlı şiirinde İsmet Özel'in eleştirel adalet anlayışı ile büyük ölçüde örtüşür.

İsmet Özel *Sebeb-i Telif* şiirini *Bir Yusuf Masalı* adlı şiir kitabında yayımlar. Bu şiir kitabını bir divan edasında yazar. Kitabın içindeki şiirler, münacaat, naat, sebeb-i telif gibi, bir divanda nasıl yer alırsa öyle yer alır. Bilindiği gibi divanın niçin yazıldığının açıklandığı bölüme ise sebeb-i telif denir.

Şair bu şiirinde, Kant'ın numen-fenomen anlayışını işler. Şiirin ikinci bölümünde ise Kant'ın mezar taşında yazan yazıya atıfta bulunarak eleştirel adalet anlayışını dile getirir. Nitekim şair şiirinde şöyle seslenir:

*Başkalarının aşkıyla başlıyor hayatımız
başkalarının düşünceleriyle değil.
"Üstümde yıldızlı gök" demişti Königsbergli
"içerimde ahlâk yasaı".
Yasa mı? Kimin için? Neyi berkitir yasa?
İster gözünü oğuştur, istersen tetiği çek
idam mangasındasın içinde yasa varsa.
Girmem, girmedim mangalara
Yer etmedi adalet duygusu
içimde benim
çünkü ben
ömürümce adle boyun eğdim. (Sebeb-i Telif)*

Adalet duygusunun içinde yer etmediği şair salt adalet duygusuna sahip olmadığı iddiasında değildir elbette. O bu dünyada adaletin doğru dağıtılmadığı düşüncesindedir. Sokrates ile bu noktada buluşan İsmet Özel “idam mangasındasın içinde yasa varsa” diyerek Sokrates’in yasaları çiğnememek adına cezasına razı olmasına atıfta bulunur. Yasaların ideal doğru veya iyiyi aramadığı açıktır şaire göre. Onun için “yasa mı? Kimin için?” diye sorar. Demek ki yasalar hep birileri içindir, doğru için değil. Her ne kadar yasalar kendi özünde doğru olsa bile uygulayıcıları tarafından yanlış tatbik edilebildiği için bu dünyada sağlanabilmesi muhtemel adalet duygusu iki düşünürde de pek itibar görmemiş gözüküyor. “Çünkü ben ömrümce adle boyun eğdim” mısraı ise şairin yasaları eleştirse de onların müeyyidelerine de hep boyun eğdiğini söyler.¹ Bu anlamda her iki düşünür zarar görseler de kendi doğrularından vazgeçmemiştir. Bu bağlamda, Sokrates ve Özel, yasaların yanlış olmasının başka bir şey ama ona sırf yasa olduğu için uymanın ise başka bir şey olduğunun ayırımına varmış ve hayatları boyunca ‘adle boyun eğme’ anlayışından asla vazgeçmemişlerdir. Konunun daha açık ve anlaşılabilir olması bakımından burada Sokratesin anti-Sofist tutumuna temas etmek yerinde olur.

III. ANTI-SOFİSTLİK

Hayatı boyunca sokaklarda gezerek, sıradan insanlara, onlardan hiçbir ücret talep etmeksizin, felsefe öğretmeye çalışmış olan Sokrates bir sokak filozofu olarak nitelendirilir. Onlarla birlikte, her zaman ve her yerde geçerli olan erdemli kavramların ne olduğunu aramaya ve onlara buldurmaya çalışmıştır. Asla kimseden daha bilgili olduğunu iddia etmemiş, karşısındakini sorularla yönlendirerek ve muhatabının söylediklerini başka sorularla çürüterek insanların ruhlarını doğurtma uğraşı vermiştir. Bütün bu uğraşları için hiçbir zaman ücret de talep etmemiştir. Sokrates kendisinden önceki doğa filozofları gibi doğa ile de ilgilenmemiştir. O, Sofistlerin yaptığı gibi insanla ilgilenmiştir. Ancak ne var ki Sofistlerle olan tek benzerliğinin de her iki yaklaşım türünün de insana odaklanmasıdır. Onun dışında Sokrates ile Sofistler derin düşünce ayrılıklarına sahiptirler.

Milattan önce beşinci yüzyılda ün kazanan Sofistler bir okula bağlı değillerdi ve aynı konuları öğretiyor da değillerdi. Ancak onların en temel ortak özellikleri, “tüm Yunanistan’ı belirli bir ücret karşılığında, genel konuşma gösterileri sunarak, retorik ve ‘politik yetkinlik’ öğreterek dolaşan birer hatip olmalarıydı” (Versényi, 2007: 12). Bu sayede birçoğunun büyük servetler elde ettikleri de bilinmektedir. Sofistlere göre, önder bir kişi yalnızca iyi yolun ne olduğunu bilmekle yetinmemeli aynı zamanda bu politikayı başkalarını ikna

¹ Bu mısra ile ilgili muhtemel bir başka yorum ise burada geçen “adle” boyun eğme sözündeki “adl” kelimesinin Allah’ın isimlerinden biri olması sebebiyle İsmet Özel’in kendisinin ancak ve ancak Allah’a ve onun adaletine boyun eğdiği yönünde yapılabilir.

Fatih Öztürk

edebilecek muktedirliğe sahip olmalıdır (Versényi, 2007: 13). M.Ö. 5.'inci yüzyılda yaşayan ve büyük bir Sofist olan Protagoras'ın rölativizmi Sofistlik açısından büyük bir öneme haizdir. Çünkü bu rölativizme göre "insan her şeyin ölçüsüdür" (Arslan, 2010: 28). Protagoras'a göre her şeyin ölçüsünün insan olması tek bir doğru yerine kişiye göre doğru, tek bir iyi yerine kişiye göre iyi yaklaşımını ortaya çıkarmıştır ki bu yaklaşım sonraki Sofistler tarafından da benimsenmiştir.

Retoriğin öğretilmesi ve kullanılması ise ilk Sofistlerde 'aydınlatma' görevini üstlenmişken gittikçe 'haz' ve insanın arzu ettiği şeyi gerçekleştirmesi için müracaat edebileceği bir metot şekline dönüşmüştür. Sokratik Hümanizm adlı eserin yazarı Lazslo Versényi bu dönüşümü şu şekilde açıklar: "Protagoras'ın Hesiodos ve Solon'u izleyerek, *logosun* eğitici işlevini tanıdığı ve insanı eğitmek ve iyileştirmek için, kaba kuvvete tamamen karşıt bir şey olarak, iknayı geliştirdiği yerde, Gorgias'ın sözün önemini ve gücünü vurgulayan *logos* anlayışı, kendisini, insanı aydınlatmak yerine onu hoşnut edeni ona haz ve içinde bulunduğu durumdan kaçma olanağı veren lirik ozanlara yaklaştırdı" (2007: 58). Protagoras, Gorgias ve Hippias gibi ilk ve büyük Sofistler tarafında keşfedilen retorik daha sonra gelen Sofistler tarafından yozlaştırıldı. Retorik gittikçe içi boş bir didişme ve aldatma halini almaya başladı. İnsanların farklı ortamlarda işlerine yarayacak bir retorik anlayışı gerçek diyalektikle demagoji ve rasyonel argümanla duygusal ikna arasındaki ayrımı yapmayan Sofistler tarafından parlatıldı (Versényi, 2007: 70). İşte böylesi bir yola sürüklenen Sofistlik yaklaşım Sokrates'in felsefi faaliyetini göstereceği alanın da temellerini hazırlamış oluyordu. Sokrates bunlarla mücadeleye girişecekti çünkü Sofistler eğitim yapıyorlardı ancak görelilik üzerinde de ısrar ediyorlardı. Bu yüzden genel-geçer tanımların ulaşılabılır olduğuna inanmıyorlardı ve genel tanımlar ortaya koyma noktasında hiç gönüllü değillerdi. Sokrates ise tümel olarak uygulanabilir formel tanımlar bulmanın kaçınılmazlığını vurguladı (Versényi, 2007: 78). Örneğin, Sokrates, 'genel olarak iyi nedir?, nitelikleri nelerdir?' gibi sorularla ilgileniyordu. Mahkemede başarılı olmak için iyi ve emin bir yol olarak kullanılan retorik Sokrates tarafından tasvip edilemezdi. Bu yüzden Sokrates sürekli Sofistlerle mücadele etmiş ve kendisinin asla bir Sofist olmadığını söylemiştir. İsmet Özel de *Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar* şiirinde anti-Sofist bir tavır takınır. Bilhassa kelimelerden hareketle kimseye bir fayda sağla(ya)mayacağını belirtir:

Sözlerim var köprüleri geçirmez

Kimseyi ateşten korumaz kelimelerim. (Celladıma Gülümserken)

Yukarıda da belirtildiği gibi Sofistler retorığı belirli bir işi halletmek için, mahkemede savunma yapma gibi, bir alet olarak kullanırlardı ve sonuç odaklı bir

bakış açıları vardı. Gayesi insanlara muvakkat bir başarı, rahatlık ve huzur sunmak olmayan İsmet Özel tıpkı Sokrates'te olduğu gibi kişiye göre fayda sağlayan tikel durumların veya doğruymuş gibi görünenin değil, gerçek doğrunun peşindedir.

SONUÇ

Felsefe ile edebiyat arasındaki ilişki herhangi iki disiplin arasındaki ilişki gibi değildir. Aralarındaki irtibat daha yoğun ve güçlüdür. Her şeyden önce her ikisinin de zihinsel bir faaliyet olması, belirli bir entelektüel altyapı ve bakış açısı gerektirmesi, edebî eserlerin bir ölçüde felsefi, felsefi eserlerin de bir ölçüde edebî olması her iki disiplini birbirinden beslenen ve çoğu zaman birleşerek aynı denize dökülen iki ırmak gibi olmalarını sağlar.

Sokrates insanlık tarihinin en büyük filozoflarından biri iken İsmet Özel de edebiyatta önemli bir mihenk taşıdır. Sokrates'in yüzyıllar önce sergilemiş olduğu cesaret, erdem ve bilgelik tutkusu onu çağlar boyu farklı kişilere bir ilham kaynağı haline getirmiştir. İsmet Özel'in şiirleri ve düzyazıları incelendiğinde bu esin kaynağına müracaat ettiği görülür. Sokrates'te olduğu gibi düşünceleri ile hayatı arasında bir tutarlılık olmasına özen gösteren şair, onursuz bir hayat yerine onun yaptığı gibi onurlu bir ölümü tercih ettiğini söyler. Çünkü ölüm her ikisi için de bir hiçlik veya yok oluş değil aksine huzur, adalet ve hakikat kapısı olarak belirir. Ruhuna özen gösterip erdemli olmanın her şeyin üstünde olduğu düşüncesi her iki düşünürde de mevcuttur. Kimseye geçici bir yarar sağlama peşinde olmayıp genelgeçer doğruların ve iyilerin arayışı içindedirler. Sokrates ile İsmet Özel'in yaşadıkları dönem arasında yaklaşık olarak iki buçuk milenyum olmasına rağmen düşünceleri, tabii tutuldukları muamele ve bu muameleyi karşılayış biçimleri bakımından aralarındaki mesafe yok denecek kadar azdır.

KAYNAKÇA

ARSLAN, Ahmet, İlkçağ Felsefe Tarihi 2: Sofistlerden Platon'a, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul 2010.

AYTAÇ, Gürsel, Genel Edebiyat Bilimi, Say Yayınları: İstanbul, 2003.

CEVİZCİ, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Say Yayınları, 2011.

CEVİZCİ, Ahmet, Felsefe Tarihi, Say Yayınları: İstanbul, 2011.

KSENOPHON (1994), *Sokrates'ten Anılar*, (çev. C. Şentuna), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Fatih Öztürk

LAERTIUS, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri*. (çev. C. Şentuna), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÖZEL, İsmet, “Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar”, İ. ÖZEL içinde, *Erbain Kırk Yılın Şiirleri* (s. 231-238), Şule Yayınları: İstanbul, 2009.

ÖZEL, İsmet, “Sebeb-i Telif”, *Bir Yusuf Masalı* (s. 14-16), Şule Yayınları: İstanbul, 2004.

ÖZEL, İsmet, “Partizan”, *Erbain Kırk Yılın Şiirleri* (s. 65-70), Şule Yayınları: İstanbul, 2009.

PLATON, Toplu Diyaloglar I, Yargı Yayınevi: Ankara, 2007.

SCHUSTERMAN, Richard, “Philosophy as Literature and More than Literature”. *A Companion to the Philosophy of Literature* (s. 7-21), Wiley & Blackwell Publishing: West Sussex, 2009.

STONE, Isidor Feinstein, *Sokrates'in Yargılanması*. (çev. M. Atalay), İz Yayıncılık: İstanbul, 2010.

TÜZER, İbrahim, İsmet Özel Şiire Damıtılmış Hayat, Dergah Yayınları: İstanbul, 2008.

VERSÉNYİ, Lazslo, Sokratik Hümanizm, (çev. A. Cevizci), Sentez Yayıncılık: İstanbul, 2007.

WITTGENSTEIN, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge & Kegan Paul: London, 1961.

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 61-76.
www.inijoss.com

THE AMALGAMATION OF POETRY, PHILOSOPHY, AND CHRISTIAN FAITH: A STUDY OF HENRY VAUGHAN AND HIS “THE RETREAT” AND “THE WORLD”

Berkan ULU

İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
44280, Malatya/Türkiye
berkanulu@gmail.com

*I cannot reach it; and my striving eye
Dazzles at it, as at eternity¹.*

Abstract

Vaughan may not be the greatest poet of his age but he is still included in the majority of noteworthy anthologies. He has often been regarded as a Metaphysical poet by many critics although, in tone and subject matter, his poetry is richer than many minor Metaphysical. This is because Vaughan’s poetry is a culmination of Christian teachings, Hermeneutics, and his special interest in Welsh history and mythology. Like his mentor, George Herbert, Vaughan is preoccupied with the state of human person in the world. But unlike Herbert, Vaughan is more philosophical in questioning the ways of God and the universe. The aim of this paper is to study “The Retreat” and “The World,” two such poems similar in nature as far as man’s place in the cosmos is concerned. While “The Retreat” offers going back to childhood, the pure, unspoiled state of human person, to escape from the sinful adult world that distract humans on the way to God, “The World” is a Hermeneutic contemplation on the cosmos encompassing all beings and all he creation that fills this cosmos.

Keywords: *Henry Vaughan, Christianity, Hermeneutics, Philosophy.*

¹ “Childhood” 1-2.

ŞİİR, FELSEFE VE HRİSTİYAN İNANCININ KARIŞIMI: HENRY VAUGHAN'IN "THE RETREAT" VE "THE WORLD" ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özet

Vaughan zamanının en büyük şairi olmayabilir ancak yine de önemli antolojilerin çoğunda kendisine yer bulabilmiştir. Çoğu eleştirmen tarafından genellikle Metafizik şair olarak değerlendirilen şairin şiirleri, kendi döneminin daha az bilinen Metafizik şairlerinden aslında daha zengindir. Bunun sebebi Vaughan'ın şiirinin Hristiyan öğretileri, Hermenötik felsefe, ve şairin Gal tarihi ve mitolojisine olan özel ilgisinin bir karışımı olmasıdır. Ustası George Herbert gibi Vaughan da insanın dünyadaki durumunu sorgular. Ancak Herbert'in aksine, Vaughan, Tanrı'nın işlerini ve evreni daha felsefi bir yaklaşımla irdeler. Bu çalışmanın amacı Vaughan'ın insanın evrendeki yerini sorgulaması açısından benzerlik gösteren "The Retreat" ve "The World" şiirlerini incelemektir. "The Retreat" insanı Tanrı yolundan alı koyan günahkar dünyadan bir kaçış olarak, saf ve bozulmamış çocukluğu önerirken, "The World" tüm canlıları kuşatan evreni ve evreni dolduran tüm varlıkları Hermenötik felsefesine dayandırarak ele alır.

Anahtar Kelimeler: *Henry Vaughan, Hristiyanlık, Hermenötik felsefe, felsefe.*

Vaughan the Metaphysical

What is *metaphysical*? Who is a *metaphysical poet*? Or, to put it more precisely, what makes a poet a *metaphysical poet*? If philosophy's task is to ask questions rather than finding answers to questions as Derrida puts it, this study may disappoint its readers for the simple fact that it does not strive to find answers to these questions (*Derrida*). Yet, it is true that such questions are very familiar, if not new, to those who have been reading or studying metaphysical poetry. The question of categorising certain poets reached such limits that critics started spelling the word with a capital "M" in order to mark a distinctly different historical/literary period in which certain poets in England had many things in common (Reid 2, 11). Therefore, the reactions to the "Who is a metaphysical (or *Metaphysical*) poet?" issue is varied today; the list of metaphysical poets goes on

and on while answers vary from critic to critic². Although John Donne and George Herbert's metaphysical qualities are usually observed to be out of the question, Andrew Marvell keeps changing sides from a metaphysical poet to a follower of Ben Jonson, or from a lyric pastoral poet to a political pamphleteer in almost every anthology – very much like he frequently changed sides during and after the Civil War. Cowley, as another example, has been credited as a Cavalier poet rather than metaphysical in many anthologies³.

Henry Vaughan (1621-1695), too, has been subject to a similar controversy. T.S. Eliot thinks that it is hard to place Vaughan (and Traherne, as well) among metaphysical poets (63). However, Eliot, whose retrospective essays have provided a great deal of valuable commentary on the metaphysical tradition, stands alone in his argument. With the exception of Eliot, all major critics agree on Vaughan's metaphysical nature. Indeed, Vaughan, combining different aspects of life, philosophising on the inner nature of things, contemplating divine matters that culminate in a Hermetic worldview, *is* a metaphysical poet in many ways.

Vaughan the Poet

Vaughan is the second of the two major metaphysical poets who are of Welsh origin, the first being George Herbert. His educational background is like that of Donne; like Donne, he was sent to Oxford only to leave the university after two years in 1640 with the intention of studying law in the famous Inns of London (Mulder 29). It was during these years when he was much influenced by his twin brother Thomas Vaughan, who, against the will of his father, turned out to be a well-known Hermetic thinker and alchemist. During the Civil War, Vaughan, like most of the Oxonians, had royalist tendencies in a Puritan environment and, along with Crashaw, he worked for the Royalist cause. After the war, he returned to his home town, Breconshire, and became a secretary while he also carried on his semi-alchemical medicinal studies that he had begun while he was with his brother.

²There are over thirty poets who have been labelled "metaphysical" at different times by several critics. Some of these poets are John Donne, Andrew Marvell, Robert Herrick, George Herbert, Thomas Carew, Abraham Cowley, Richard Crashaw, Henry King, John Suckling, Richard Lovelace, John Cleveland, Henry Vaughan, Edmund Waller, Thomas Traherne, Francis Quarles, Lord Herbert of Cherbury, John Willmot the Earl of Rochester, Edward Benlowers, Richard Fanshawe, Aurelian Townshend, William Habbington, James Shirley, Richard Corbett, John Hall, and Sidney Godolphin.

³Rosemond Tuve and David Reid argue that Cowley is far from being a Metaphysical poet whereas Hammond thinks that he is more Cavalier than metaphysical (44).

Berkan Ulu

His first publication, *Poems with the Tenth Satire of Juvenal Englished* (1646), a collection with translations of some of Juvenal's satirical poems, received little appreciation. In 1650, however, the first part of *Silex Scintillans*⁴, showed Vaughan's real capability. The collection, with its twenty-six poems, was basically religious. The volume was republished in 1655 along with the second part with eleven more poems. The second edition also contained a preface in which Vaughan expressed his indebtedness to his literary mentor George Herbert and his work *The Temple* with the following words: "the blessed man, whose wholly life and verse gained many pious converts of whom I am the least" [*sic*] (7). Vaughan's later works such as *Olor Iscanus* (1651) and *Thalia rediviva* (1678) never achieved *Silex Scintillans*'s literary accomplishment.

Understanding Vaughan the Poet

To understand Vaughan's poetic style and worldview, one would need four keywords. The first of these keywords is the adjective "Silurian". While reading Vaughan, it should be kept in mind that he called himself a Silurist, a member of the ancient Welsh tribe, the Silures, in Southern Wales. This detail is essential because every now and then it is possible to come across references to his Welsh origins in his poetry. Stylistically, too, Vaughan's use of the English language may be traced back to his Welsh origins with its music, harmony, and *locale*.

Vaughan's interest in the *ancient* is very much in line with his tendency towards Hermetic philosophy, our second key word. There is much debate on who he was, or whether he ever existed, but Hermes Trismegistus is usually regarded as the founder of the so-called Hermetic philosophy. Blending ancient Egyptian idea of universe with that of the Cabbala and a variety of religious and mystical practices such as alchemy, Hermeticism is an esoteric tradition as well as a prominent concept for Vaughan. Taking Thomas Vaughan's influence on the images Vaughan uses in his poetry into consideration, one may trace his idea of cosmos and "eternity" (a very frequent word in his poetry) to see how much Vaughan was under the influence of the seven Hermetic principles⁵. He thinks that everything in the universe is in a perpetual movement to be one with the

⁴"The Flashing Flint," "The Sparkling of the Flintstone," or "The Fiery Flint" (Grosart's translation).

⁵Mentalism (The All is Mind), Correspondence (As above, so below; as below, so above), Vibration (Nothing rests), Polarity (Everything is dual), Rhythm (Everything flows), Cause and Effect (Every cause has its effect; every effect has its cause), and Gender (Gender is in everything).

universe itself. The rhythm that comes out of this motion keeps the cosmic harmony intact.

Cosmos, the third key concept, usually refers to a synthesis of nature outside and inside in Vaughan's work. It is that of a *discordia concors*, which evokes musical synchronization on every level in the cosmos. Removed from the influentially pacifist millenarian views of his time, nature in his poetry is ever active; it crashes into fragments and reforms the one perfect unity. However, the state of being one with nature is best expressed in Vaughan's interest in childhood. At this point, Vaughan is often compared with Wordsworth because both poets share a nostalgic view for childhood. Nevertheless, unlike Wordsworth's secular view of childhood, Vaughan's thematic focus is on the divine purity and sinless past of infancy. Attributing Christian qualities to childhood, Vaughan regards childhood as a happy state that cannot be regained because man (to use Vaughan's term) is bound to grow sinful. In short, the degeneration of man, and the spiritual attempts to go back to the pure state of youth, both of which represent the conflicting nature of man, are common themes in Vaughan's works.

The focus on man as an ever-searching being in the universe completes the four pivotal concepts. Man, or the self, is at the centre of Vaughan's poetry. As man matures, he becomes worldlier, losing his pure state. Thus the search mentioned above becomes a struggle to shake off his sins. This journey to the self, which is also found in the Hermetic idea of the cosmos, is a quest that will end either in salvation or in damnation. In that sense, Vaughan's "tolerant and undogmatic strain in Anglicanism" and his views on the divine nature of man are different from those of Herbert, who has certain Arminian beliefs, and of Crashaw, who sticks to Catholic dogmatism (Matar 2).

Vaughan is usually likened to Herbert, to whom he gives direct references. Indeed, *The Temple*, by Herbert, seems to be a great source of inspiration for Vaughan. However Vaughan is far from being a mere copy of Herbert. In many respects, they hardly share any similarities. Unlike Herbert, overtly personal accounts of philosophical struggles, for instance, are infrequent in Vaughan's work. Instead, avoiding placing himself on the front stage, Vaughan is more of a man of universal generalities. Thus, putting emphasis on Vaughan's "spiritual quickening and the gift of gracious feeling" to solve the mysteries of the universe, Grosart states that Herbert was only the master who showed the way to Vaughan in his poetic quest (2).

Vaughan has a straightforward language. Vaughan's restrained tone, ingenious imagery, and avoidance of the extravagant figures of speech of his age form the basis of his simplistic language and fresh poetic expression. The uncomplicated language does not, however, mean that Vaughan's poetic diction is shallow by any means. Considering his Hermetic background mixed with Christian overtones, one can easily sense the conceptual complexity in his poetry. Indeed, it is typical of Vaughan to present witty, complicated, and argumentative ideas through such a pure diction. In that sense, he shares the quick wit, precision, and sudden contrasts of images of Donne and Herbert, the major qualities that make him a metaphysical poet. In Vaughan's works, themes like love of nature, joy, earnestness, grace, beauty, devotion, inwardness, and self-discovery are contrasted and intensely woven with themes of corruption, regret, degeneration, and loss of faith and of grace in order to represent the dualism in nature. In other words, Vaughan admires the works of God, especially man, though he is also critical about his deterioration. Consequently, unlike Herbert, who presents a vexed soul and its bitter experiences in life, or Donne, who wants to kill "Death" in order to achieve eternal life, Vaughan wants to kill life so as to go back to his pure state of childhood. Thus, Vaughan is after a backward move (See "The Retreat," 29-30), as opposed to Donne, in the Christian idea of human life:

False life! a foil and no more, when
 Wilt thou be gone?
Thou foul deception of all men,
That would not have the true come on!

("Quicknesse" 1-4)

On "The Retreat"⁶

Pointing out the differences between Vaughan and Herbert, Grosart claims that Herbert "never wrote anything so purely poetical as 'The Retreat'" (3). This may be the reason why the poem is one of the most quoted works of Vaughan. Both technically and thematically, the poem differs from mainstream metaphysical poems. Vaughan seem to have avoided structural complexities such as emblems and indented lines (typical of Vaughan's poems) to create a particular impression of the flow of the journey back to childhood. The poem deals with an issue that is scarcely found in metaphysical poetry. Unlike many of his

⁶A copy of the poem has been attached to the Appendix.

contemporaries, Vaughan touched upon another aspect of human life in which “contraries meet in one” (Donne 1).

The poem consists of two parts. In the first part, Vaughan presents the reminiscences of his childhood. He longs for the innocence of “angel-infancy” (2) and relates how he began his journey in life. Unconscious at first, he soon finds out that he is moving away from that “white, celestial thought” of infant purity. He looks back and sees himself as a child with a “bright face” (10). Then he returns to his present state and contemplates his sins. He states that as he grew older, he (and his “conscience”) became surrounded by misdeeds and “sinful sound[s]” (16). The second part opens with an exclamatory remark on the nostalgic idea of his childhood, a place of “shady City of palm-trees” (26). However, his sinful soul drags him back because it is “drunk, and staggers in the way” (28). The poem closes with a paradox that states the backward movement mentioned in the previous section:

Some men a forward motion love,
But I by backward steps would move;

(29-30)

Though criticising his state, he also distinguishes himself from others, for at least he has the courage and will to go back and not forward in time. However, conscious of its impossibility, he relieves himself by concluding that he will only return to that state when he dies.

The title of the poem is essential for the context of the poem. “Retreat” is a military term and indicates a drawing back due to an inability to deal with the enemy. Throughout the poem, Vaughan regards life in this world as a “race” (4) and a war in which he is wounded by the sins (14-16). He knows that this is not the first time he is undergoing this race because, Vaughan implies, the journey actually began in Heaven, when man was enjoying the beauties and the “happy those early days” in the garden of Eden, which are also regarded as his “first love” (8). The very last word of the poem, “return”, changes the tone of the poem. Now, rather than a retreat, his journey back to his self and his infancy becomes a homecoming.

With its simplicity and honesty, “The Retreat” is a remarkable poem that gives important clues about Vaughan’s idea of poetry. The wish to go back to infancy is a recurrent theme in his poetry. Although this attitude has been regarded as an escapist attempt, Vaughan’s journey back is merely wishful

Berkan Ulu

thinking. Vaughan finds the relief not in the tumultuous Stuart era, Puritanism, Presbyterian principles, or in the Catholic faith. His idea of religion and faith is more minimalist than that of Crashaw, for example. It seems that Vaughan had passed the steps of religious enlightening such as curiosity, doubting, and questioning, and looks as if he had found the answers he was looking for in the naïve state of childhood and the Hermetic philosophy:

And looking back—at that short space—
Could see a glimpse of His bright face;
When on some gilded cloud, or flow'r,
My gazing soul would dwell an hour,
And in those weaker glories spy
Some shadows of eternity.

(9-14)

The lines above reflect the Hermetic idea of oneness and rhythm, which in turn suggest that everything in the cosmos was formed up to make *the one body*, usually depicted as light or God himself. Vaughan can observe this light (the “bright face” of his childhood) in “some gilded cloud, or flow’r”. The idea of correspondence, which is also dominant in the poem, similarly indicates that everything has a reflection in eternity as in the principle “as above, so below; as below, so above.” The “some gilded cloud, or flow’r” line, with its reference to the cloud (above) and the flower (below) provides readers with yet another code of Hermetic thinking. For Vaughan, all these objects are in a perfect harmony and rhythm, which he finds in the “shadows of eternity.” No matter how shadowy *his* eternity gets due to his sins, he still reflects its music and synchronisation:

But felt through all this fleshly dress
Bright shoots of everlastingness.

(19-20)

On “The World”⁷

“The World” first appeared in the 1650 publication of *Silex Scintillans*. Containing Vaughan’s characteristic notion of eternity and faith, it received much critical appreciation. The poem was written as a response to the New Testament

⁷A copy of the poem has been attached in the Appendix.

warnings against unfaithfulness of Saint John (1 John 2:16-17). The section Vaughan refers to has actually been made a part of the body of the poem in verse form and constitutes the conclusion:

All that is in the world, the lust of the flesh, the
lust of the eyes, and the pride of life, is not of the
Father, but is of the world.

And the world passeth away, and the lusts thereof ;
but he that doeth the will of God abideth for ever.

(51-5)

The poem is composed of five sections, including the Biblical reference above. Each part moves from one theme to another and, at the end, comes to a conclusion with the image (“ring”) which also found in the first stanza. In order to see this circular, *ring-like* movement, therefore, it is a good idea to study the stanzas one by one.

The poem opens with a personal experience on the oneness of the eternity and on its brightness, a typical Hermetic idea:

I saw Eternity the other night,
Like a great ring of pure and endless light,
All calm, as it was bright;
And round beneath it, Time in hours, days, years
Driv'n by the spheres
Like a vast shadow mov'd ; in which the world
And all her train were hurl'd.

(1-7).

This scene, described in a single sentence, calms the poet although the hurling elements of the universe contrast with the calmness and brightness in the first three lines (3). It is typical of Vaughan to move from general to specific and throughout the poem he narrows down from a big universal picture to a single object; he begins with the whole of eternity and then concentrates on “a flow'r” (15). Vaughan’s zoom-in does not only work on the image level though; on the way down to the flower, he touches upon the confusion and the discord of the universe with references to the chaotic atmosphere of the Civil War England. Thus the first part of the poem, including the flower image, which is singled out to represent the perplexities of his time, is full of references, which will be followed

by yet others in the following stanzas, to the Cavalier tradition (“the dotting lover in his quaintest strain / Did there complain”) (8-9), Hermes Trismegistus (“near him, his lute, his fancy, and his flights”⁸) (10), and to the socio-political and religious turmoil of the mid-seventeenth century England. Although the world is “driv’n by the spheres” (5) and filled with “gloves, and knots, the silly snares of pleasure” (12), Vaughan still finds the universe harmonious.

After the first stanza, which serves as a prelude, the second part presents several shifts by pinpointing more particular subjects. The tone becomes critical in which Vaughan criticises those who are selfish and ignorant of the eternal beauties, principles, and faith. The so-called ambiguous “darksome statesman” is at the centre of the stanza (16). There is no direct reference to any specific person or place, but the anonymous statesman could be regarded as Cromwell, whom Vaughan thought to be responsible for the chaotic atmosphere in England. Another interpretation would be to assume that Vaughan merely refers to man in general, likening him to a statesman of his own heavenly state i.e. his body and soul, a very frequent Renaissance metaphor. Whoever the statesman is, he is trapped in all sides and surrounded by a chaotic atmosphere both politically (16-8, 25-8) and religiously (27-30). The lines “Churches and altars fed him; / perjuries were gnats and flies...”, for example, can be read as a reference to the religious strife between Catholicism and Anglicanism, while they may also be regarded as a criticism of the Catholic Church’s use of images, which opposes Vaughan’s simpler and less demanding Hermetic world view (27-8). The persona in this stanza, however, is still ignorant. Sinful as he is, he is depicted in great confusion and utterly bewildered: “It rain’d about him blood and tears, but he / Drank them as free” (29-30).

The third part continues to depict the ignorance and blindness of those who prefer to live in misery. As a compliment to the second stanza, which deals with the spiritual dryness of man, this section focuses on man’s tendency towards worldly values and the exchange of material gain for bliss. This time the stanza opens with a “fearful miser” who keeps counting his money. This powerful image, with “heap of rust” (30), “spinning all his life there, did scarce trust / His own hands” (31-2), and “in fear of thieves” (35) depicts a sick man who is obsessed with the idea of earning money. Vaughan states that the number of such men, who “[hugs] each one his pelf [coin, money]” (36-7), is surprisingly great. Calling them “the weaker sort” (42), he likens them to slaves of money. Towards the end,

⁸Lute, knowledge, and fancy were regarded as symbols representing the messenger god Hermes (and Thoth in Middle Eastern mythology), and in turn, Hermes Trismegistus himself.

the portrayal of the money-lover gets more allegorical and, contrasted with "...[the] poor, despised Truth sate counting by / Their victory," more powerful (44-5).

The last original stanza, before the Biblical quotation that forms the last section, gathers in the pieces and concludes the poem. Seeing all their vices, Vaughan calls such men "fools" because they prefer darkness to the light of wisdom, truth, and faith (49). But all is not lost for Vaughan and there is a way out of this seemingly unsolvable dilemma. Vaughan's solution is "the way" which leads to salvation. It is a way of light that may win man the divine brightness and purity. The end of the poem reminds us of Herbert's poems. The interior monologue that has been dominating the poem is now broken with an alien voice. As he contemplates the vices and the wrongdoings, he hears a man whisper: "This ring the Bridegroom did for none provide, / But for His bride" (54-55). The whispering man is content that the "ring", the symbol of the beauties in nature and of God, cannot be attained, because God had made all for himself. Thus the tone shifts again to a more thoughtful and gloomy idea. The poet who was suggesting salvation as the only possible escape a moment ago becomes a man who accepts the chaos of his age and shows no effort to get himself out of this futility. Resigning himself to failure, Vaughan seems convinced that man is created unable to see the truth and to enjoy the true faith of God. Unlike the divine interventions that put man to the right path in Herbert, Vaughan, readily accepting to live in worldly turmoil, is highly pessimistic.

"The World," thus, focuses on the ignorance of man and shows that man may not be saved no matter how hard he struggles to reach the salvation of God. Vaughan agrees that the whole universe experiences an everlasting chaos but man should seek for the hidden harmony behind this chaotic atmosphere. Although Vaughan is rather critical of the mentality of his age to take everything (every fault, every vice, and sin) for granted from the beginning and end the poem without leaving any space for hope, many of his other poems, as this poem also occasionally hints, express the idea that there is hope for man but only through "the way . . . [which] leads up to God" (49).

CONCLUSION

Both “the Retreat” and “the World” are Vaughan’s noteworthy poems and show characteristic qualities of his poetry as well as of metaphysical poetry. The straightforward poetic diction Vaughan employs is rarely vapid on an ideational level. As one can see from the brief analysis of the two poems, Vaughan is a poet who successfully brings together philosophical ideas with anti-dogmatic religious beliefs.

WORKS CITED

- Derrida*. Dir. Kirby Dick and Amy Ziering Kofman. Zietgeist, 2002 (Film).
- DONNE, John. “Holy Sonnet XIX.” *The Complete Poetry and Selected Prose of John Donne*, Ed. Charles Monroe Coffin, Random House: Toronto, 1952.
- ELIOT, Thomas Sterns. “The Metaphysical Poets” *Selected Prose of T. S. Eliot*, ed. Frank Kermode, vol. II (59-67) Faber: London, 1975.
- GROSART, Alexander B., “Essay on the Life and Writings of Henry Vaughan, Silurist.” *The Works in Verse and Prose Complete of Henry Vaughan, Silurist*, ed. Alexander B. Grosart Vol. II. Blackburn: London: 1871. (ix-ci. Rpt. *Literature Criticism from 1400 to 1800*, Vol. 27).
- HAMMOND, Gerald, ed. *The Metaphysical Poets*. Ed. A. E. Dyson. Casebook Series. London: Macmillan, 1986.
- MATAR, Nabil I. “George Herbert, Henry Vaughan, and the Conversion of the Jews” *Studies in English Literature*, Winter 90, Vol. 30-1 (79- 87) Rice: New York, 1990.
- MULDER, John R. *The Temple of the Mind: Education and Literary Taste in Seventeenth-Century England*, Pegasus (Background in English Literature Series): New York, 1969.
- REID, David, *The Metaphysical Poets*, Longman: Essex, 2000.
- TUVE, Rosemond, *Elizabethan and Metaphysical Imagery*, Chicago UP: Chicago, 1965.
- VAUGHAN, Henry, “The Poems of Henry Vaughan” *Silurist*, vol I & II, ed. E. K. Chambers, Lawrence & Bullen Ltd: London, 1896 (Rpt. 1965).

APPENDICES

THE RETREAT

HAPPY those early days, when I
Shin'd in my angel-infancy !
Before I understood this place
Appointed for my second race,
Or taught my soul to fancy ought
But a white, celestial thought ;
When yet I had not walk'd above
A mile or two from my first love,
And looking back—at that short space—
Could see a glimpse of His bright face ;
When on some gilded cloud, or flow'r,
My gazing soul would dwell an hour,
And in those weaker glories spy
Some shadows of eternity ;
Before I taught my tongue to wound
My conscience with a sinful sound,
Or had the black art to dispense
A sev'ral sin to ev'ry sense,
But felt through all this fleshly dress
Bright shoots of everlastingness.

O how I long to travel back,
And tread again that ancient track !
That I might once more reach that plain,
Where first I left my glorious train ;
From whence th' enlighten'd spirit sees
That shady City of palm-trees.
But ah ! my soul with too much stay
Is drunk, and staggers in the way !
Some men a forward motion love,
But I by backward steps would move ;
And when this dust falls to the urn,
In that state I came, return.

Berkan Ulu

THE WORLD

1

I SAW Eternity the other night,
Like a great ring of pure and endless light,
 All calm, as it was bright ;
And round beneath it, Time in hours, days, years
 Driv'n by the spheres
Like a vast shadow mov'd ; in which the world
 And all her train were hurl'd.
The doting lover in his quaintest strain
 Did there complain ;
Near him, his lute, his fancy, and his flights,
 Wit's sour delights ;
With gloves, and knots, the silly snares of pleasure,
 Yet his dear treasure,
All scatter'd lay, while he his eyes did pour
 Upon a flow'r.

2.

The darksome statesman, hung with weights and woe,
Like a thick midnight-fog, mov'd there so slow,
 He did nor stay, nor go ;
Condemning thoughts—like sad eclipses—scowl
 Upon his soul,
And clouds of crying witnesses without
 Pursued him with one shout.
Yet digg'd the mole, and lest his ways be found,
 Work'd under ground,
Where he did clutch his prey ; but one did see
 That policy :
Churches and altars fed him ; perjuries
 Were gnats and flies ;
It rain'd about him blood and tears, but he
 Drank them as free.

3.

The fearful miser on a heap of rust
Sate pining all his life there, did scarce trust
 His own hands with the dust,
Yet would not place one piece above, but lives
 In fear of thieves.
Thousands there were as frantic as himself,
 And hugg'd each one his pelf ;*
The downright epicure plac'd heav'n in sense,
 And scorn'd pretence ;
While others, slipp'd into a wide excess
 Said little less ;
The weaker sort slight, trivial wares enslave,
 Who think them brave ;
And poor, despisèd Truth sate counting by
 Their victory.

4.

Yet some, who all this while did weep and sing,
And sing, and weep, soar'd up into the ring ;
 But most would use no wing.
O fools—said I—thus to prefer dark night
 Before true light !
To live in grotts and caves, and hate the day
 Because it shows the way ;
The way, which from this dead and dark abode
 Leads up to God ;
A way where you might tread the sun, and be
 More bright than he !
But as I did their madness so discuss,
 One whisper'd thus,
“This ring the Bridegroom did for none provide,
 But for His bride.”

Berkan Ulu

JOHN, CAP. 2. VER. 16, 17.

All that is in the world, the lust of the flesh, the lust of the eyes, and the pride of life, is not of the Father, but is of the world.

And the world passeth away, and the lusts thereof ; but he that doeth the will of God abideth for ever.

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 77-94.
www.inijoss.com

TANRININ VARLIĞININ DELİLLERİ*

(ARGUMENTS FOR THE EXISTENCE OF GOD)

John Hick

Çev. Şahin EFİL

İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, 44280, Malatya/Türkiye
sahin.efil@inonu.edu.tr

Bu bölümde, Tanrının gerçekliğine olan inancı savunmak için öne sürülen felsefi delillerin en önemlisini inceleyeceğiz. Bu geleneksel “teistik deliller”e, büyük bir felsefi ilgi duyulmaktadır ve bu deliller, son yıllarda hem seküler, hem de dini alanda yazıp çizen düşünürlerden daha çok ilgi görmektedir.

ONTOLOJİK DELİL

Tanrının varlığına ilişkin ontolojik delil, ilk defa Hıristiyan Kilisesinin en özgün düşünürlerinden, Canterbury’nin başpiskoposluğunu yapan ve gelmiş geçmiş en büyük teoloğu olan Anselm (1033–1109) tarafından geliştirilmiştir.¹

*Çeviride esas alınan bu metin, John Hick’in *The Philosophy of Religion* (New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Fourth Edition, 1990) adlı eserinin “Arguments for the Existence of God” başlıklı ikinci bölümünün (ss. 15–29) çevirisidir. Bu çeviri, daha önce Aydın Topaloğlu tarafından da yapılmıştır. (“Tanrı İnancının Temelleri”, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 32, 2007/1) Ancak Topaloğlu’nun yaptığı çeviride, ilgili eserin 3. baskısı esas alınırken, bizim yaptığımız çeviri de ise bu eserin 4. baskısı esas alınmıştır. John Hick’in 3. baskı ile karşılaştırıldığında bu baskıda, hem esere bir bütün olarak yeni bölümler ve yeni bilgiler eklediği, hem de bazı bilgileri çıkardığı görülmektedir. Aynı şeyler, ikinci bölüm için de geçerlidir. Hatta Hick, bu bölümün ana başlığını bile değiştirme cihetine gitmiştir. (Topaloğlu’nun çevirdiği bölümün başlığı *Grounds for Belief in God* adını taşıırken, bizim çevirdiğimiz aynı bölümün başlığı ise *Arguments for the Existence of God* şeklindedir). Dolayısıyla bizim esas aldığımız metin, Hick’in güncelleyerek zenginleştirdiği muhtemelen en son baskıdır. Bu yüzden, yaptığımız çeviri, Hick’in ortaya koyduğu şekliyle Tanrının varlığının delillerine ilişkin yeni bilgi ve bulguları açığa çıkarma amacı gütmektedir.

**Yrd. Doç., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Felsefe Bölümü, Malatya/ TÜRKİYE;

sahin.efil@inonu.edu.tr

¹Ontolojik delil, Anselm’in *Proslogion* adlı eserinin 2–4. Bölümler’inde yer almaktadır. Onun İngilizce çevirileri arasında en iyi olanı, M. J. Charlesworth tarafından yapılan *St. Anselm's Proslogion* (Oxford: Clarendon Press, 1965, ve University of Notre Dame Press) adlı çeviridir. Bu eserdeki alıntılar, şu eserden

Anselm, monoteistik Tanrı kavramını, “kendisinden daha büyüğü tasavvur edilemeyen bir varlık” şeklinde formüle etmiştir. Anselm’in “daha büyük” ifadesiyle mekân itibariyle daha büyüğü² değil, daha mükemmeli kastettiği açıktır. Tasavvur edilebilecek en mükemmel varlık düşüncesinin var olan en mükemmel varlık düşüncesinden farklı bir düşünce olduğunu fark etmek önemlidir. Ontolojik delil, en mükemmel varlığın var olduğu tanımı ile doğrulanmış olmasına rağmen, bu sonraki kavramda bulunamaz; bu varlığın Anselm’in Tanrı kavramıyla kastettiği şey olup olmadığının hiçbir garantisi yoktur. Sonuçta, Tanrıyı var olan en mükemmel varlık olarak tanımlamak yerine, Anselm, O’nu kendisinden daha mükemmeli tasavvur bile edilemeyen bir varlık olarak tanımlamaktadır.

Delilin Birinci Şekli

Anselm, delilinin sonraki ve en önemli aşamasında sadece zihinde var olan x ile onun gerçekte de var olması arasında bir ayrıma gider. Eğer tasavvur edilebilir en mükemmel varlık, sadece zihinde mevcut ise, o zaman, daha da mükemmel bir varlığı tasavvur etmemiz mümkündür; bu durum bizi bir çelişkiyle karşı karşıya getirir; yani bu, gerçekte var olan varlık ile zihinde var olanın aynı varlık olmasına ilişkin çelişkidir. Dolayısıyla tasavvur edilebilir en mükemmel varlığın hem zihinde hem de gerçekte var olması gerekir. Felsefi akıl yürütmenin bu klasik örneğine ilişkin Anselm’in kendi formülasyonu, *Proslogion*’ın ikinci bölümünde yer almaktadır:

Eğer kendisinden daha mükemmeli tasavvur edilemeyen varlık sadece zihinde varsa, kendisinden daha mükemmeli tasavvur *edilemeyen* söz konusu bu varlık, kendisinden daha mükemmeli tasavvur *edilebilen* bir varlıktır. Fakat bu açıkça mümkün değildir. Bu sebeple, kendisinden daha mükemmeli tasavvur edilemeyen bir şeyin [varlığın] hem zihinde hem de gerçekte var olduğu hakkında kesinlikle şüphe yoktur.

Delilin İkinci Şekli

Anselm, üçüncü bölümde sadece Tanrının varlığını değil, aynı zamanda O’nun yegâne zorunlu varlık olduğunu da ifade ederek söz konusu delili, yeniden

alınmıştır: Arthur C. McGill’in *The Many-Faced Argument*, eds. J. H. Hick and A. C. McGill (New York: The Macmillan Company, 1967, ve London: Macmillan & Company Ltd., 1968).

²Anselm, bazen (örneğin *Proslogion*’ın 14. ve 18. bölümünde) “daha büyük” ifadesi yerine “daha iyi” (melius) ifadesini kullanmaktadır.

ele almaktadır. Tanrı, öyle bir şekilde tanımlanmıştır ki, O'nun var olmadığını düşünmek imkânsızdır. Bu zorunlu varlık kavramının özü, kendi başına var olmaktır. (Kendiliğinden meydana gelen, meydana gelmek için başka varlıklara muhtaç olmayan varlıktır)³. Çünkü sonsuz mükemmel bir varlık olarak Tanrı, ne zamanın içindedir ne de zamana tabidir; O'nun var olması ve varlığının son bulması ihtimalleri hesaba katılmamış ve O'nun yokluğu imkânsız olarak görülmüştür. Delilin ikinci şekli şu şekildedir:

Var olduğu düşünülebilen bir şeyin yokluğu düşünülemez. Bu yüzden, eğer kendisinden daha mükemmeli tasavvur edilemeyen bir şeyin var olmadığı düşünülürse; o zaman kendisinden daha mükemmeli tasavvur edilemeyen şey, kendisinden daha mükemmeli tasavvur edilemeyen bir şey ile aynı değildir. Aynı olursa, bu saçmadır. Kendisinden daha mükemmeli tasavvur edilemeyen bir şey, gerçekte öyle bir vardır ki, onun var olmadığı kesinlikle düşünülemez.

Delile Yöneltilen Eleştiriler

Anselm, ontolojik delile girişte kalbinde 'Tanrı yoktur' diyen ve Zebur'da bahsedilen "aptal"a gönderme yapar.⁴ Hatta o, böyle bir kimsenin bile, en mükemmeli tasavvur edilebilen varlık olarak Tanrı fikrine sahip olduğunu söyler ve bu fikrin içeriğini incelediğimizde böyle bir varlığın gerçekten var olması gerektiğini anlarız. Bu delilin ilk önemli eleştirmeni, Anselm'in çağdaşı olan ve Fransa'nın Marmoutier şehrinde rahiplik yapan Gaunilon'dur; bu doğrultuda o, ilgili delile yönelik eleştirilerini *In Behalf of the Fool* (Aptal Adına) adlı eserinde ortaya koymuş ve eseri bu şekilde isimlendirmiştir. O, Anselm'in ispatının diğer alanlara uygulanmasında saçma sonuçlara yol açacağını ve en mükemmel ada hakkında benzer bir ontolojik delil ileri sürdüğünü iddia eder. Gaunilon, tasavvur edilebilir en mükemmel adadan ziyade (yapması gerektiği gibi) en mükemmel adalardan bahsetmiştir; ancak onun delili, önceki fikir açısından yeniden ifade edilebilir. Böyle bir ada fikri dikkate alındığında, Anselm'in prensibini kullanarak söz konusu ada gerçekte var olmadıkça, tasavvur edilebilir en mükemmel adanın olamayacağını tartışabiliriz.

Ontolojik delilin Tanrı fikrine başvurduğunu gösteren ve bu fikrin eşsiz olduğunu vurgulayan Anselm'in cevabı, sadece delilin ikinci şekline dayanmaktadır. En mükemmel ada fikrinde olmayan ve Tanrı fikrinde bulunan

³Bkz. s. 8.

⁴*Mezmurlar* 14: 1 ve 53: 1.

ana unsur, *zorunlu* varlıktır. Tanım gereği herhangi bir ada (veya herhangi bir maddi nesne), rastlantısal dünyanın bir parçasıdır. En mükemmel ada, gerçekten bir ada olduğu sürece “etrafı suyla çevrilmiş bir kara parçası”dır. Dolayısıyla fiziksel dünyanın bir parçası, doğası gereği bağımlı bir realitedir; öyle ki, onun var olmadığını düşünmek bizi çelişkiye düşürmez. Bu yüzden, Anselm’in ilkesi fiziksel dünyaya başvuramaz. Bu ilke, sadece sonsuz ve bağımsız bir (yani, zorunlu) varlık olarak tanımlanan, tasavvur edilebilecek en mükemmel varlığa başvurur. O halde, ontolojik delilin ikinci şekli, buraya kadar eleştiriye karşı koyabilecek gibi görünmektedir.

Bununla birlikte, Anselm’in delilinin ilk şekli, Gaunilon’un eleştirisine karşı savunulabilir mi? Bu, tasavvur edilebilecek en mükemmel ada fikrinin tutarlı ve mantıklı bir fikir olup olmadığına bağlıdır. Tasavvur edilebilecek en mükemmel adanın özelliklerini teoride bile belirlemek mümkün müdür? Bu, okuyucunun üzerinde kafa yoracağı bir sorudur.

Genelde modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilen Rene Descartes (1596–1650), bu delili formüle ettiğinde tartışmanın ikinci bir aşaması ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla delil, büyük bir ilgi çekmiştir.⁵ Descartes, ontolojik delille ilgili modern tartışmaların çoğunun üzerinde yoğunlaştığı noktayı, yani varlığın bir özellik veya yüklem olduğuna ilişkin varsayımı öne çıkarmıştır. O, varlığı, belirlenmiş bir x tarafından sahip olunması ya da olunmaması tartışmaya açık olan bir özellik olarak ele almıştır. Her türlü şeyin doğasını veya özünü tanımlamak, belli yüklemeleri içermektedir ve Descartes’in ontolojik delili, varlığın Tanrının belirleyici yüklemeleri arasında yer alması gerektiğini savunmaktadır. İç açıların iki dik açığa eşit olması, bir üçgenin zorunlu bir özelliği olduğu gibi varlık da kendisinden daha mükemmel tasavvur edilemeyen bir varlığın zorunlu bir özelliğidir. Tanımlayıcı özellikleri olmayan bir üçgen, üçgen olamaz ve varlık olmadan da Tanrı, Tanrı olamaz. Üçgen örneğinde önemli bir fark vardır, üçgen örneğinden hareketle hiç bir üçgenin var olduğu sonucunu çıkaramayız. Çünkü varlık, üçgenin özü değildir. Ancak, kendisinden daha mükemmel tasavvur edilemeyen bir varlık örneğinde ise varlığı çıkarsayabiliriz; çünkü varlık, burada zorunlu bir özelliktir ki, bu özellik olmadan hiçbir varlık sınırsız bir şekilde mükemmel olamaz.

⁵*Mediations*, V. Descartes’in ileri sürdüğü ontolojik delilin temel prensibini Anselm’den alıp almadığı tam olarak bilinmemektedir. Mersenne tarafından ona kendi deliliyle Anselm’in delili arasındaki ilişki sorulduğunda Descartes’in cevabı “İlk fırsatta St. Anselm’e bakacağım” şeklinde olmuştur. (N. Kemp Smith, *New Studies in the Philosophy of Descartes*, London: Macmillan & Company Ltd., 1952, s. 304.) Ayrıca, Descartes, Tanrının varlığını kanıtlamak için başka ve farklı bir teşebbüste daha bulunmuştur. Bkz. *Discourse on Method*, IV and *Meditations*, ID.

Daha sonra, ontolojik delilin bu Kartezyen versiyonuna, büyük Alman filozofu Immanuel Kant (1724–1804) iki şekilde itiraz etmiştir:⁶

Birincisi, Kant'a göre, Descartes, varlık fikrini analitik bir hüküm olarak görmüş ve Tanrı kavramına bağlı olarak ele almıştır. Çünkü üç açığıya sahip olma fikri, analitik olarak üç kenarlı bir uçak figürüne sahip olmaya bağlıdır. Her iki durumda da yüklem, zorunlu olarak konu ile ilişkilidir. Ancak Kant, buradan konunun yüklemeleri ile gerçekten var olduğu sonucunun çıkmayacağını söylemiştir. Analitik açıdan doğru olan şudur: Eğer bir üçgen varsa, üç açığıya sahip olmak zorundadır ve eğer inanılmaz derecede mükemmel bir varlık varsa, o, var olmak zorundadır. Kant'ın dediği gibi, "bir üçgeni varsaymak ve onun üç açısını reddetmek, kendiyle çelişen bir şeydir; ancak üçgeni üç açığıyla birlikte reddetmek kendi içinde çelişkiye yol açmaz. Aynı şey, kesinlikle zorunlu bir varlık kavramı için de gereklidir."

İkincisi, ancak daha derin bir açıdan yaklaşıldığında, Kant, Descartes'ın delilinin dayandığı temel varsayımı reddetmiştir; Öyle ki, bu, varlığın, üçgen gibi, bir şeyde var olan ya da olmayan bir yüklem olması ve bazı durumlarda analitik olarak konuyla ilişkilendirilebileceği varsayımıdır. O, (aslında David Hume'un farklı bir bağlamda daha önce işaret ettiği gibi)⁷ varlık fikrinin belli bir şey veya tür kavramına her hangi bir şey eklemeyeceğine işaret etmiştir. Örneğin hayali bir yüz dolar, gerçek bir yüz dolar ile sayı bakımında aynıdır. Dolarların gerçek olduğunu veya var olduğunu kabul ettiğimizde, sadece dünyadaki dolar kavramına başvurmuş oluruz. Böylece x'in var olduğunu söylemek, ona başka çeşitli özellikler ekleyerek onun varolan bir şeyin özelliğine sahip olduğunu söylemek değildir, ancak gerçek dünyada bir x olduğunu söylemektir.

Aslında yakın geçmişte "vardır"⁸ kavramının analizinde Bertrand Russell da aynı noktaya temas etmiştir. Russell, "vardır" kavramını gramere uygun şekilde bir yüklem olduğunu göstermesine rağmen, mantıksal olarak o, farklı bir işlevi yerine getirmektedir ki, bu şu çeviriyle daha anlaşılabilir hale getirilebilir: "İnekler vardır" demek, "'x bir inektir' önermesinin doğru olması halinde, 'x'ler

⁶Emmanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, İngilizceye tercüme. N. Kemp Smith (London: Macmillan & Company Ltd., 1933, and New York: St. Martin's Press, 1969). "Aşkın Diyalektik" Kitap II, Böl. 3, Altbölüm 4.

⁷David Hume, *A Treatise of Human Nature*, Kitap I, Bölüm III, Altbölüm vii.

⁸Betitleme teorisinin bu yönü, *Batı Felsefe Tarihi* adlı eserinde Russell tarafından özetlenmiştir. Bkz. *History of Western Philosophy* (London: George Allen & Unwin Ltd., 1946, and New York: Simon & Schuster), s. 859-60. Daha teknik bir tartışma için onun şu eserine bkz. *Introduction to Mathematical Philosophy* (1919), Bölüm 16.

vardır” demektir. Bu çeviriyi şu biçimde açıklayabiliriz: İneklerin var olduğunu söylemek, belli bir niteliği (yani varlığı) ineklere atfetmek değildir; fakat “inek” kelimesinde özetlenen tanıma başvuran nesnelerin dünyada var olduğunu savunmaktır. Aynı şekilde, “tek boynuzlu atlar yoktur” önermesi “x tek boynuzlu bir attır” önermesinin doğru olması halinde “x’ler yoktur” önermesine eşdeğerdir. Olumsuz varoluşsal ifadelerin -belli bir tür şeyin var olduğunu reddeden ifadeler- bu yolla çözümlenmesi, var olmadığını iddia ettiğimiz “bir şey”in statüsüyle ilgili antik problemi önlemektedir. Tek boynuzlu atlar hakkında konuşabildiğimiz için örneğin, bazı bakımlardan tek boynuzlu atların olması veya var olması gerektiğini düşünmek kolaydır; belki onlar hiçlik veya potansiyel varlığın paradoksal bir bölgesinde yaşarlar. Bununla birlikte Russell’in çözümlenmesi, “tek boynuzlu atlar yoktur” ifadesinin “tek boynuzlu at”la ilgili olmadığını, ancak “tek boynuzlu” kavramı veya tanımıyla ve bu kavramın hiçbir örneğinin olmadığı iddiasıyla ilgili olduğunu açıklar.

Bunun ontolojik delil ile ilişkisi açıktır. Eğer varlık, Anselm ve Descartes’in varsaydığı gibi, bir tanımda yer alabilecek bir nitelik ve yüklem ve makul bir nitelik olarak Tanrı tanımında yer alması gerekirse, ontolojik delil o zaman geçerli olur. Çünkü kendisinden daha mükemmeli tasavvur edilemeyen varlığın, varlık niteliği olmadığını söylemek, kendi içinde çelişkiye düşmektir. Ancak gramatik olarak yüklem rolünde olsa da, eğer varlık, bir tanımın gerçekte bir şeyi içerdiğinin iddia edilmesiyle ilgili, oldukça farklı mantıksal bir işleve sahipse, bu durumda Tanrı’nın varlığının bir kanıtı olarak kabul edilen ontolojik delil başarısız olur. Çünkü eğer varlık bir yüklem değilse, o zaman Tanrının tanımlayıcı bir yüklemi olamaz; gerçekte her şeyin kendisinden daha mükemmeli tasavvur edilemeyen varlık kavramına karşılık gelip gelmediği sorusu, sorgulamaya açık hale gelir. Herhangi bir Tanrı tanımı, herhangi bir kimsenin Tanrı kavramını açıklar, ancak böyle bir varlığın gerçek varlığını kanıtlayamaz.

Şu da unutulmamalıdır ki, başta Karl Barth olmak üzere, bazı teologlar, Anselm’in delilini, Tanrı’nın varlığının bir kanıtı olarak değil; ancak müminin akla uygun en üst gerçeklikten daha önemsiz olarak düşünmesinin yasaklandığı bir varlık olan Tanrı’nın, kendi vahyini açığa çıkarmasının öneminin gözler önüne serilmesi olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan, Anselm’in delili, ateistin inancını değiştirmekten ziyade zaten oluşmuş olan Hıristiyan inancının amacının daha iyi anlaşılmasına yönelik bir arayıştır.⁹

⁹Bkz. Karl Barth, *Anselm: Fides Quaerens Intellectum*, 1931 (London: Student Christian Movement Press Ltd. and Richmond, Va.: John Knox Press, 1960). Barth’ın yorumu, Etienne Gilson tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. "Sens et nature de l'argument de saint Anselme," *Archives d'histoire doctritmle et littiraire du moyen age*, 1934, s. 23.

Ontolojik delil, felsefi düşünceyi kalıcı olarak etkilemiştir ve son yıllarda bu delil ile ilgili bir takım yeni tartışmalar yapılmıştır.¹⁰

İLK SEBEP VE KOZMOLOJİK DELİLLER

Tanrı'nın gerçekliğini açıklamak için daha sonraki önemli girişimlerden birisi de

Tanrının varlığını kanıtlamak için beş yol öneren Thomas Aquinas'ın (1225–1274) girişimi olmuştur.¹¹ Tanrı *fikri* üzerine yoğunlaşan ve onun kapalı imalarını açığa çıkarmaya çalışan ontolojik delilin aksine, Aquinas'ın delilleri, içinde yaşadığımız dünyanın bir takım genel özelliklerinden hareket eder ve Tanrı adını verdiğimiz nihai gerçeklik olmadan böyle özel vasıflı/nitelikli bir dünyanın var olamayacağını ileri sürmektedir. Birinci yol, değişim olgusundan bir İlk Hareket Ettirici'ye; ikincisi, sebep-sonuç ilişkisinden bir İlk Sebep'e; üçüncüsü, mümkün varlıklardan bir Zorunlu Varlığa; dördüncüsü, değer derecesinden Mutlak Değer'e; beşincisi, doğadaki amaçlılık kanıtlarından hareketle bir İlahi Tasarımcı'ya gidişi tartışmaktadır.

Aquinas'ın ikinci ve üçüncü delilleri üzerinde yoğunlaşabiliriz. Onun *İlk Sebep Delili* olarak bilinen ikinci delili, şu şekilde ortaya konmaktadır: Var olan her şeyin bir sebebi vardır, sırayla bu sebebin de bir sebebi vardır ve bu şekilde devam eden dizi ya sonsuz olmalıdır ya da ilk sebep ile başlayan bir başlangıç noktasına sahip olmalıdır. Aquinas, sebeplerin sonsuzca geriye gidiş olasılığını kabul etmez ve Tanrı adını verdiğimiz bir ilk Sebep'in olması gerektiği sonucunu çıkarır. (Onun hareket olgusundan bir İlk Hareket Ettirici fikrini çıkarsayan ilk delili de aslında buna benzemektedir).

Aquinas'ın belirttiği gibi bu delilin zayıflığı, hiçbir ilk durum gerektirmeden olayların sonsuzca geriye gidişini, imkânsız olduğu için, kabul etmeme zorluğuna (o, bunu başka bir yerde kabul eder) dayanmaktadır.¹²

¹⁰Norman Malcolm, "Anselm's Ontological Arguments," *Philosophical Review*, 1960. Bu çalışma şu ad altında tekrar basılmıştır. *Knolegeand Certainty* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1963). Charles Hartshorne, *The Logic of Perfection* (LaSalle, 111.: Open Court Publishing Co., 1962), Böl.2 ve *Anselm's Discovery* (LaSalle, 111.: Open Court Publishing Co., 1965). James F. Ross, *Philosophical Theology* (New York: Bobbs-Merrill, 1969). Alvin Plantinga, *The Nature of Necessity* (Oxford: Clarendon Press, 1974, ve New York: Oxford University Press, 1979), Böl. 10, ve *God, Freedom, and Evil* (London: George Allen & Unwin, Ltd., 1974, ve Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1978), Bölüm II.

¹¹Aquinas, *Summa Theologica*, Bölüm I, Problem 2, Art. 3. Aquinas'ın söz konusu delili hakkında önemli bir felsefi çalışma için bkz. Anthony Kenny, *Five Ways: St. Thomas Aquinas's Proofs of God's Existence* (London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1969, and Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1980).

¹²Aquinas, *Summa Theologica*, Bölüm I, Problem 46, Art. 2. Ayrıca bkz. *Summa Contra Gentiles*, Kitap II, Böl. 38.

Bununla birlikte, bazı çağdaş Thomascı düşünürler (yani, genelde Thomas Aquinas'ı takip eden düşünürler), bu güçlüğü aşmak için kozmolojik delili yeniden formüle etmişlerdir.¹³ Onlar, bu delilin dışında tutulan sonsuz diziyi zaman içerisinde olayların geriye dönüşü olarak değil, açıklamaların sonsuz, bu yüzden sonsuza dek sonuçsuz geriye dönüşü olarak yorumlarlar. Eğer A olgusu onun B, C ve D (A'dan önce gelen veya A ile çağdaş olabilen) olguları ile olan ilişkisi ile anlaşılır hale geliyorsa ve bunlardan her biri sırayla diğer olgular tarafından anlaşılır hale getiriliyorsa, karmaşıklığın arka planında, varlığı bütünün nihai açıklamasını oluşturan, kendi kendini açıklayan bir gerçeklik olması gerekir. Eğer böyle bir gerçeklik mevcut değil ise, o zaman bu evren, salt anlaşılmaz kaba bir gerçekliğe dönüşür.

Bununla birlikte, bu yeniden yorumlama, yine de kozmolojik delilin iki temel problemini çözüme kavuşturamaz. Birincisi, bu evrenin "salt anlaşılmaz kaba bir gerçeklik" olmadığını nereden biliyoruz? Bu ifadenin öne sürdüğü duygusal görünüşün dışında, bu tam olarak şüphecinin olduğuna inandığı şeydir; ve bu ihtimali en baştan kabul etmemek, sadece söz konusu soruyu cevaplamaktan kaçınmaktır. Mevcut kozmolojik delil, iki çelişki ortaya koyar: Ya bir İlk Sebep vardır veya bu evren sonuçta anlaşılabilir; ancak bu, ikilemin diğer tarafından ziyade bizi onun bir tarafını kabul etmeye zorlamaz.

İkinci olarak, (bu zorluğu öne sürmek için, okuyucunun onu geliştirmesine imkân veren sadece belli bir süre olsa da) bu delil, yine de sorgulanabilen ve sorgulanagelmiş bir nedensellik anlayışına dayanır. Yeniden formüle edilmiş delil varsayımı, bir olayın nedensel koşullarının anlaşılabilir olduğunu anlatmaktır. Bu varsayım, nedenselliğin doğası ile ilgili bazı teorilere göre doğru olmasına rağmen, diğerlerine göre doğru değildir. Örneğin eğer (çoğu çağdaş bilimin kabul ettiği gibi) sebeplilik yasası, istatistiksel olasılıkları¹⁴ ifade ediyorsa, veya eğer (Hume'un savunduğu gibi) kozal ilişkiler sadece gözlemlenen serileri¹⁵ yansıtıyorsa ya da (Kant'ın önerdiği gibi) insan zihninin¹⁶ yapısıyla ilgili tasarımlar insan zihninden kaynaklanıyorsa ise, o zaman Thomascı delil başarısız demektir.

¹³Örnek için bkz. E. L. Mascall, *He Who Is* (London: Longmans, Green & Co., 1943), Böl. 5.

¹⁴Krş. Hans Reichenbach, *The Rise of Scientific Philosophy* (Berkeley: University of California Press, 1951), Böl. 10.

¹⁵David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Böl. 7.

¹⁶Kant, "Transcendental Analytic," in *Critique of Pure Reason*.(içinde).

Dünyanın mümkün olmasından hareket eden delil olarak bilinen ve çoğunlukla *kozmozolojik delil* adını taşıyan Aquinas'ın üçüncü Yolu, şu şekilde ortaya konabilir: İçinde yaşadığımız dünyada her şey, başka bir şeye bağlıdır; yani, bu, her bir öge, hiçbir şekilde var olamayabilirdi veya farklı bir biçimde de var olabilirdi anlamına gelir. Bunun kanıtı, her ögenin var olmadığı bir zamanın olmasıdır. Bu sayfanın varlığı, çok sayıda fiziksel ve kimyasal kanunların çağdaş işleyişine bağlı olduğu kadar ağaçların, oduncuların, nakliye işçilerinin, kâğıt üreticilerinin, yayıncıların, matbaacıların, yazarın ve diğerlerinin daha önceki faaliyetlerine de bağlıdır. Bunların her birisi, sırasıyla diğer faktörlere bağlıdır. Her şey, kendisinin ötesinde başka şeylere işaret etmektedir. Saint Thomas, eğer her şey, başka bir şeye bağlı olsaydı, bu durumda hiçbir şeyin var olmadığı bir zamanın var olmuş olacağını öne sürer. Bu durumda, hiçbir nedensel fail olmayacağından dolayı hiç bir şey asla var olamazdı. Zira varlığını sürdüren şeyler vardır, dolayısıyla hiçbir şeye bağlı olmayan bir şeyin olması gerekir, buna biz Tanrı diyoruz.

Aquinas'ın hiçbir şeyin mevcut olmadığı hipotetik/nazari bir zamana referansta bulunması, onun delilini güçlendirmekten çok gücünü azaltır gibi görünmektedir; Çünkü zaman dizisi içerisinde örtüşen sonlu bağımlı olayların sonsuz dizisi olabilir; bu şekilde bunların hiçbiri tarafından işgal edilmemiş bir an yoktur. Bununla birlikte, çağdaş Thomasçı düşünürler, genelde delilin bu yönünü (tıpkı Aquinas'ın bizzat başka bir kitapta yaptığı gibi)¹⁷ göz ardı etmişlerdir. Eğer zamana referansta bulunmaz isek, o zaman bağımlı bir dünya (bu, olayların sonsuz dizisinden oluşması gerekse bile) ile onun bağımlı olmayan sebebi arasındaki mantıksal ilişkiye dayanan bir delilimiz olur. Bir yazar, bir saatin işleyişine bir analogi olarak işaret eder. Her bir farklı tekerlek ve dişli çarkın hareketi, bitişik bir tekerlek ile dişli çarklarının birleştiği yol aracılığıyla açıklanır. Bununla birlikte, bütün sistemin işleyişi onun dışındaki başka bir şeye yani kaynağa başvurana kadar açıklanamaz. İşleyiş içerisinde tekerlekleri birbirine bağlayan bir dizi olması için bir kaynağın olması gerekir; ve gerçekliklere bağlı olan bir dünyanın olması için onların varlığına bağlı olmayan bir sebebin olması gerekir. Kendi varlığının kaynağını kendi içinde barındıran sadece kendi kendine var olan bir gerçeklik, başka şeylerin varlığının nihai sebebini oluşturabilir. Böyle bir nihai sebep, Tanrı adını verdiğimiz “zorunlu varlık”tır.

Son yıllarda bu akıl yürütmeye karşı yapılan en tipik felsefi itiraz, “zorunlu varlık” fikrinin muğlâk olduğudur. Şeylerin değil, sadece önermelerin mantıksal

¹⁷Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, Kitap II, Böl. 15, Altbölüm 6.

olarak zorunlu olduğu ve mantıksal olarak zorunlu *varlık*¹⁸ hakkında konuşmanın dilin yanlış kullanımıyla ilgili olduğu söylenmektedir. Kozmolojik delile yapılan bu özel itiraz, bir yanlış anlamaya dayanmaktadır; çünkü bu delil, zorunlu varlık düşüncesini *mantıksal olarak* kullanmaz. Ana teolojik gelenekte (hem Anselm hem de Aquinas tarafından örnek gösterilen)¹⁹ kullanılan zorunlu varlık kavramı, mantıksal zorunlulukla ilgili değil, ancak daha çok Tanrı örneğinde olduğu gibi bir tür olgusal zorunlulukla ilgilidir, bu da aslında kendiliğinden meydana gelmeye veya kendi varlığına denk olan bir şeydir. Bu nedenle, Tanrıyla ilişkili zorunlu varlık fikri, “Tanrı vardır” ifadesinin mantıksal açıdan bir zorunlu hakikat olduğu görüşü ile aynı kefeye konulmamalıdır.

Bununla birlikte, İlk Sebep deliline başvuranlarla paralel olan bu kozmolojik delile yönelik önemli bir itiraz vardır. Aklın kozmolojik delil ile ilgili gücü, ikileme dayanmaktadır: *Ya* bir zorunlu varlık vardır *ya da* evren, sonuçta anlaşılmalıdır. Açıkçası böyle bir delil, yalnızca ikinci alternatif göz ardı edildiğinde ikna edici olur. Ancak göz ardı etmek bir yana, ikinci alternatif, septiğin görüşünü yansıtmaktadır. Anlaşılmaz bir evren ihtimalinin dışarıda bırakılmasının olanaksızlığı, kozmolojik delilin septik açısından Tanrının varlığının bir kanıtı olarak işlev görmesine engel olur- ve ne de olsa septik, böyle bir kanıtı ihtiyaç duyan tek kişidir.

Bugün kozmolojik delilin geçerli şekillerinin olduğunu söyleyen önemli bir yeni Thomascı düşünür grubu vardır; bu bakış açısını dile getiren en önemli çalışmalardan bir kısmı, 20. dipnotta sıralanmıştır.²⁰

TASARIM (VEYA TELEOLOJİK) DELİLİ

Bu delil, her zaman, basit ve karmaşık durumlarda spontane bir kabule yol açma eğilimi göstererek, teistik delillerin en popülerleri olmuştur. Bu delil, Platon’un *Timaeus*’undan bugüne dek felsefi literatürde görülmektedir. (Saint Thomas’ın *Beş Yol*’un sonuncusu olarak tekrar ortaya çıkar). Modern zamanlarda tasarım delilinin en ünlü yorumlarından birisi William Paley’in (1743–1805)

¹⁸Örneğin bkz. J. C. Smart “Tanrının Varlığı” ve J. N. Findlay, “Tanrının Varlığı Kanıtlanabilir mi?” (içinde) *New Essays in Philosophical Theology*, eds. Antony Flew and Alasdair MacIntyre (New York: The Macmillan Company and London: Student Christian Movement Press Ltd., 1955).

¹⁹Bkz. *Ayn eser*, s. 8.

²⁰Mascall, E. L., *He Who Is*, Austin Farrer, *Finite and Infinite*, 2.baskı (London: Dacre Press, 1960). İlk Sebep delilinin son zamanlarda ilginç bir sunumu ve bilimsel kozmolojinin çekiciliği için bkz. William Lane Craig, *The Kalam Cosmological Argument* (London: Macmillan ve Company Ltd. ve New York: Barnes & Noble, 1979). Kozmolojik delillerin genel işleyişi için bkz. William Rowe, *The Cosmological Argument* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975) ve William Lane Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz* (London: Macmillan and New York: Barnes & Noble, 1980).

Natural Theology: or Evidences of the Existence and Attributes of the Deity Collected from the Appearances of Nature [Doğal Teoloji: Veya Tabiatın Tezahürlerinden Varlığın Delillerine ve Tanrının Sıfatlarına] (1802)²¹ adlı eserinde bulunmaktadır. Bu delil, hala aktif olarak özellikle daha muhafazakâr teolojik çevrelerde²² kullanılmaktadır.

Paley'in saat analogisi, bu delilin özünü ortaya koyar. Çölde yürürken yerde duran bir taş gördüğümü ve kendi kendime bu nesnenin nasıl var olduğunu sorduğumu düşünün. Bu durumu, rüzgâr, yağmur, sıcak, buz ve volkanik olaylar gibi doğal güçlerin işleyişine bağlayarak taşın varlığını tamamen rastlantıya bağlayabilirim. Ancak, eğer yerde duran bir saat görürsem, onu benzer şekilde akla uygun olarak açıklayamam. Bir saat, zamanın geçişini düzenli bir biçimde hesaplamak için hep birlikte düzgün bir şekilde işleyen çarklar, dişliler, miller, yaylar ve dengelerden oluşan kompleks bir düzenekten meydana gelir. Bu metal parçalarının montaj ve oluşumunun çalışan bir makinede bir araya gelmesini, rüzgâr ve yağmur gibi faktörlerin tesadüfî işleyişine dayandırmak tamamen mantıksız olurdu. Bu durumda, bu fenomenen sorumlu olan zeki bir varlığın var olduğu gerçeğini postulat olarak kabul etmemiz gerekir.

Paley, dünya ve saat arasında kurduğu analogi için önemli görünen bazı yorumlar yapar. Birincisi, eğer daha önce hiçbir saat görmemiş olsak bile (bundan başka bir dünya görmemiş olduğumuz gibi), bu, burada yaptığımız çıkarımı zayıflatmazdı ve bu nedenle, saatlerin insan zekâsının ürünleri olduğunu doğrudan gözlem yaparak bilemezdik. İkincisi, eğer mekanizmanın her zaman mükemmel bir biçimde çalışmadığını (bazen bu, dünyanın işleyişinde olduğu gibi meydana gelebilir) öğrenseydik, bu durum, saatten hareketle saat yapımıcısına giden çıkarımımızı geçersiz kılmazdı. Yine de, bir saat yapımıcısını postulat olarak kabul etmek zorunda kalırdık. Üçüncüsü, işlevinin ne olduğunu keşfedemediğimiz makine parçaları (doğanın olduğu gibi) var idiyse, bu, saatle ilgili çıkarımımızın temelini sarsmazdı.

Paley, doğal dünyanın herhangi bir saat gibi kompleks ve açıkça tasarlanmış bir mekanizma gibi tasarlandığını savunmaktadır. Güneş sistemindeki gezegenlerin dönüşü, mevsimlerin dünya üzerindeki düzenli oluşumu, bir canlı organizmanın parçaları arasındaki karşılıklı uyumu ve kompleks yapısı, bütün bunlar tasarımı ortaya koymaktadır. Örneğin insan beyinde milyonlarca hücre,

²¹Paley'in Frederick Ferre tarafından yayınlanan kitabının kısaltılmış versiyonu *Library of Liberal Arts*'de (1962) mevcuttur.

²²Örneğin, Robert E. D. Clark, *The Universe—Plan or Accident?* (Philadelphia: Muhlenburg Press, 1961).

koordineli bir sistem içinde birlikte çalışır. Göz, kendinden ayarlı lensler, yüksek hassaslık derecesi, renk duyarlılığı ve bir seferde saatlerce sürekli çalışma kapasitesiyle mükemmel bir kameradır. Bir taşın doğal kuvvetlerin tesadüfi müdahalesiyle oluşabileceği gibi bu kadar kompleks ve etkin mekanizmalar, tesadüfen meydana gelmiş olabilir mi?

Paley (bu konuda 18. yüzyılda pek çok Hıristiyan ilahiyat dalına özgü olarak) neredeyse çağındaki bütün bilimlerden yararlanan uzun bir birikimsel delil geliştirmiştir. O, hayvanların hayatta kalmalarını sağlayan içgüdü ve özelliklerini ilahi düzenin örnekleri olarak göstermektedir (Örneğin bir kuşun kanatlarının havaya ve bir balığın yüzgeçlerinin suya uygunluğu gibi). Paley, belli bir aktiviteden sonra hayvanların uygun bir şekilde uyumalarına imkân veren gece ve gündüzün birbirini izlemesinden etkilenmiştir. Daha yeni bir yazar tarafından önerilen bir örnekle şu sonucu çıkarabiliriz ki, bu yazar, atmosferdeki güneşin yakıcı ultraviyole ışınlarını süzen ve bu şekilde dünya yüzeyindeki hayatı bildiğimiz şekle sokan ozon tabakasına işaret eder. O, şöyle yazar;

Ozon gazı tabakası, Yaratıcının basiretinin büyük bir kanıtıdır. Herhangi bir kimse bu düzeneği, rastlantısal evrim sürecine bağlayabilir mi? Ölümü, tam da en uygun kalınlık ve tam olarak doğru savunma ile canlılardan uzak tutan bu duvar, ilahi planın bütün kanıtını sunmaktadır.²³

Tasarım delilinin klasik eleştirisi, David Hume'un *Dialogues Concerning Natural Religion (Doğal Dinle İlgili Diyaloglar)* adlı eserinde bulunmaktadır. Hume'un bu kitabı, 1779 yılında Paley'in kitabından yirmi üç yıl önce yayınlanmıştır; ancak görünüme göre Paley, Hume'un bu eleştirisini dikkate almamıştır- bu, kesinlikle teologlarla onları felsefi olarak eleştirenler arasında iletişimin olmayışının tek örneğidir! Hume'un temel eleştirilerinden üçü şu şekilde ortaya konmuştur:

1. Hume, herhangi bir evrenin, tasarlanmış bir görünüme sahip olmasının zorunlu olduğuna işaret eder.²⁴ Çünkü parçaların önemli ölçüde birbirine intibak etmediği bir evren asla olamazdı. Örneğin kanatları çıkan kuşlar olmazdı ve balıklarda olduğu gibi onlar da havada yaşayamazlardı. Kısmen değişmez bir çevredeki her bir yaşam türünün devamlılığı, düzen ve uyumu gerektirir ve bu durum, daima tasarımın planlı bir sonucu olarak düşünülebilir. Bununla birlikte, burada asıl soru, bu düzenin bilinçli bir tasarımdan ziyade başka bir şekilde

²³ Arthur I. Brown, *Footprints of God* (Findlay, Ohio: Fundamental Truth Publishers, 1943), s. 102.

²⁴ Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion*, Bölüm VIII.

meydana gelip gelmediği sorusudur. Bir alternatif olarak, Hume, Epikürcü hipotezi önermektedir. Bu evren, gelişigüzel hareket eden sınırlı sayıda parçacıklardan meydana gelmiştir. Sınırsız bir zaman içinde bunlar kendileri için mümkün olan her kombinasyondan geçerler. Eğer bu kombinasyonlardan birisi değişmez bir düzen oluşturursa (ya geçici veya kalıcı), bu düzen, zamanı gelince, gerçekleşecek ve bugün kendimizi içinde bulduğumuz düzenli kozmos olacaktır.

Bu hipotez, dünyadaki düzenli yapının naturalistik açıklamasına büyük ölçüde basit bir model sağlar. Bu model, özel bilimlerin ışığında yeniden gözden geçirilebilir ve geliştirilebilir. Örneğin, Darwin'in doğal seleksiyon teorisi, görünüşe göre, hayvanların tasarlanmış yapısıyla ilgili daha somut bir açıklama sunar. Darwin teorisine göre, her kuşaktaki insanlar arasında küçük ve rastlantısal farklar vardır ve bu basit nedenle, türler çevrelerine oldukça iyi uyum sağlamışlardır. Çevrelerine daha az uyum sağlayan bireyler ise, hayatta kalmak için sürekli rekabet ederek yok olurlar ve böylece kendi türlerini sürdüremezler. Daha mükemmel uyuma doğru sürekli bir baskı olarak işlev gören "hayatta kalma mücadelesi", hayat evriminin ötesine, *homo sapiens*'te [düşünen insan] doruğa ulaşan gittikçe artan kompleks formlara dek uzanır. Ozon tabakasına geri dönecek olursak, dünyadaki hayvan hayatının bu filtreleyici düzenlemeyle bu kadar mükemmel bir şekilde korunmasının nedeni, Tanrı'nın önce hayvanları yaratıp sonra da onları korumak için ozon tabakasını yerine yerleştirmesi değildir. Ancak daha ziyade önce ozon tabakası orada idi ve bu tabakadan giren ultraviyole radyasyonunun hassas düzeyinde var olma yeteneğine sahip olan sadece bu hayat formları, yeryüzünde gelişmiştir.

2. Dünya ile bir saat veya bir ev gibi insan yapımı şeyler arasındaki analogi, oldukça zayıftır.²⁵ Bu evren, özellikle uçsuz bucaksız bir makineye benzemez. Bir kimse, eşit ve makul bir biçimde bu evreni kabuklu büyük hantal bir hayvana veya sebze benzetebilir. Bu durumda tasarım delili başarısız olur; çünkü burada söz konusu olan şey, kabuklu hayvanlar ile sebzelerin bilinçli bir biçimde tasarlanıp tasarlanmadığıdır. Sadece dünyanın oldukça çarpıcı bir biçimde insan yapımı bir şeye benzer olduğu gösterilirse, -öyle ki biz dünyanın tasarım olduğunu biliyoruz-, o zaman bu çıkarımın bizi zeki bir Tasarımcıya götüren bir temeli olur.

3. Biz geçerli olacak şekilde dünyanın ilahi bir Tasarımcısı olduğu sonucunu

²⁵*Dialogues*, Bölümler VI, VII

çıkarsak bile, yine de Yahudi-Hıristiyan geleneğinin sonsuz bilgi sahibi, iyi ve güçlü bir Tanrısı olduğunu postulat olarak varsayamayız.²⁶ Böyle bir etkiden yola çıkarak, biz sadece bu etkinin ortaya çıkardığı bir yeter sebebi çıkarsayabiliriz; bu yüzden, sonlu bir dünyadan hareket ederek, asla sonsuz bir yaratıcı fikrine ulaşamayız. Hume'un örneğini kullanacak olursak, terazinin yalnızca bir kefesini görüyorsam ve diğer kefedeki on ons ağırlık fazlalığını gözlemleyebiliyorsam, görünmeyen nesnenin on onstan daha ağır geldiğine ilişkin iyi bir kanıtım vardır. Ancak buradan bunun yüz ons kadar ağır geldiği çıkarımını yapamam, fakat yine de çok ağır olduğu söylenebilir. Aynı prensipten hareket edersek, doğanın meydana gelişi, birçok tanrıdan ziyade bize tek Tanrının varlığını onaylama yetkisi vermez, çünkü dünya, farklılıklar/çeşitliliklerle doludur. Tanrı tamamen *iyi* değildir, çünkü dünyada iyilik kadar kötülük de vardır; aynı gerekçeden dolayı, her şeyi bilen ya da her şeye gücü yeten bir Tanrının varlığını da kabul edemeyiz.

Bu yüzden, çoğu filozofa göre, Tanrının varlığının kanıtı olarak kabul edilen tasarım delili, Hume'un yapmış olduğu eleştirilerle oldukça zayıflatılmış görünmektedir.

TEİZM VE OLASILIK

Tasarım delilinin daha geniş bir şekli, Hume'dan itibaren F. R. Tennant²⁷ ve bugün de Richard Swinburne²⁸ tarafından savunulmaktadır. Her iki düşünür de, verilerin kapsamını yeteri kadar dikkate aldığımızda – sadece biyolojik evrimin teolojik karakterini değil, aynı zamanda insanın dini, ahlaki, estetik ve kognitif tecrübesini²⁹ – bir Tanrının yokluğundan çok var olmasının birikimsel olarak daha muhtemel olacağını ileri sürmektedir. Teizm, en muhtemel dünya görüşü veya metafizik sistemi olarak sunulmaktadır.

Bu düşünürler, dünyanın teistik yorumunun diğer alternatif yorumlardan daha kuvvetli olduğunu ileri sürmektedir; çünkü bu yaklaşım, tek başına evrenin maddi taraflarına yer verdiği kadar insanın dini ve ahlaki tecrübesini de yeterince hesaba katar. Elbette ki, bu iddia, özellikle kötülüğün varlığının din felsefesinden çok naturalistik felsefeye daha çok uyduğunu düşünen teist olmayan düşünürler tarafından reddedilmiştir. Kötülük problemi, dördüncü bölümde tartışılacaktır; şimdi düşünülmesi gereken soru, olasılık kavramının Tanrının varlığı ve

²⁶*Dialogues*, Bölüm V; Krş. *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Böl. XI, paragraf 105.

²⁷F. R. Tennant, *Philosophical Theology*, II (Cambridge: Cambridge University Press, 1930), Böl. 4.

²⁸Richard Swinburne, *The Existence of God* (London and New York: Oxford University Press, 1979).

²⁹Richard Taylor, *Metafizik* adlı eserinin 7. Bölüm'ünde [*Metaphysics*, 3. baskı, ed. (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1983)] tasarım delilinin yeniden formüle edilmesi konusunda insanın kognitif/bilişsel tecrübesini dikkat çekici bir biçimde kullanmıştır.

yokluğuna dair birbirine rakip hipotezlere uygun bir şekilde uygulanıp uygulanamayacağı sorusudur.

Olasılığın iki temel teorisi olan “sıklık” ve “makul inanç teorisi”, bazen olasılığın istatistiksel ve tümevarımsal anlamları olarak adlandırılan şeyleri geliştiren konularda kaleme alınmış çağdaş eserlerde bulunur. İlkine göre, olasılık, yalnızca durum çokluğunun olduğu yerde kullanılan istatistiksel bir kavramdır.³⁰ (Örneğin bir zarın altı tane yüzü olduğu için, bu yüzlerin her birinin en üste gelme olasılığı eşittir, her bir sayının en üste gelme olasılığı her bir atış için altıda birdir). David Hume’un işaret ettiği gibi, sadece tek bir evrenin olması, bu konuda bu türden olası yargılarda bulunmamıza imkân vermez. Eğer çok sayıda evren olduğunu bilseydik (örneğin on tane) –ki bu imkânsızdır- ve ayrıca bu evrenlerin yarısının Tanrı tarafından yaratıldığını ve diğer yarısının da O’nun tarafından yaratılmadığını bilseydik, o zaman, bizim kendi evrenimizin Tanrı tarafından yaratılma olasılığının ikide bir olduğu sonucunu çıkarabilirdik. Bununla birlikte, sıklık olasılığı teorisine dayanan hiçbir akıl yürütme, kendisiyle her şeyin toplamını/bütünlüğünü kastettiğimiz bu “evren”in özelliği hakkında bize açıkça bir şey söylemez. (Evrenin herhangi bir yaratıcısı dışında).

Olasılık teorisinin diğer türüne göre [makul inanç teorisi], p önermesinin q önermesinden daha olası olduğunu söylemek, her iki önermenin de önceki (kanıt bildiren) önermelerin [öncüller] genel yapısıyla ilgili olduğu düşünüldüğünde, p’ye inanmak, q’ya inanmaktan daha “makul”dür veya p’ye inanmak, q’ya inanmaktan daha değerli bir inançtır.³¹ Elbette ki, makullük tanımının birtakım problemleri vardır; ancak evrenin “tanrısal” veya “tanrısal olmayan” karakterini değerlendirmek için bu kavramın kullanımını engelleyen başka bir özel güçlük daha bulunmaktadır. Bir bütün olarak evrenin kendine özgü durumunda, başvurabileceğimiz hiçbir önsel kanıt ifade eden önerme yoktur. Çünkü bütün önermelerimiz, ya evrenin bütünlüğü ya da onun bir parçasıyla ilgili olmak zorundadır. Başka bir deyişle, evrenin dışında onun doğası hakkında kanıt olarak hesaba katabileceğimiz hiçbir şey yoktur. Yalnızca tek bir evren vardır, bu bir ve tek evren, hem teistik, hem de teistik olmayan perspektiften hareketle yorumlanabilir.

Matematiksel olarak formüle edilmemesine rağmen, herhangi bir Tanrının olmamasındansa olması daha muhtemel veya daha olasıdır. “Mantıkdışı” olasılıklardan bahsedebileceğimiz ve bunu, günlük olarak sağduyuyla ilgili

³⁰Örnek olarak bkz Morris R. Cohen, *A Preface to Logic* (London: Routledge & Kegan Paul Ltd.,1946, and New York: Dover Publications, Inc., 1944), Böl. 6.

³¹Örneğin bkz. Roderick M. Chisholm, *Perceiving* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1957), Böl. 2.

yargılarda işlev gören bir bağlamda iddia edebileceğimiz öne sürülmüştür.³² Bu görüşe göre, Tanrı hipotezini destekleyen düşünceler, karşıt hipotezi öne süren düşüncelerden daha ağır basmaktadır. Bu, yine de, açıkça sorgulanması gereken bir yöntemdir; çünkü örneğin kötülük gerçeğine karşı insanın ahlaki sorumluluk duygusunu veya adaletsizlik gerçeğine karşı insanın dini tecrübesini tartabilecek ortak bir terazi yoktur. Hayatın dini yorumunun ilk olarak naturalistik yorumundan daha olası olduğu ya da tersinin geçerli olduğu söylenebilecek hiçbir geçerli mantık yoktur. Yegâne fenomenen bahsettiğimiz için olasılık kategorisi, kendisiyle ilgili hiçbir uygun kullanıma sahip değildir.

Öte yandan, Richard Swinburne, son zamanlarda evrenin mahiyetinin teistik açıklamasının en basit ve mevcutlar içinde en kapsamlısı olduğunu ve Bayes teoremini kullanmak suretiyle bu açıklamanın bir buçuktan daha fazla olasılığa sahip olduğunun gösterilebileceğini savunmaktadır. Onun delili, etkileyici ve komplekstir, ancak bu delil, ciddi bir şekilde eleştiriye tabi tutulmuştur ve daha ileri düzeyde araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için de iyi bir konudur.³³

AHLAK DELİLİ

Farklı şekilleri olan ahlak delili, ahlaki tecrübeyi ve özellikle bir insanın başkalarına devredemeyeceği sorumluluk duygusunu, bir şekilde bu sorumluluğun kaynağı ve arka planı olarak Tanrı gerçeğini önceden varsaydığını ileri sürer.

Birinci Şekli

Delilin ilk şeklinde objektif ahlak yasalarından hareketle ilahi bir Yasa Koyucuya; veya ahlaki değerlerin objektifliğinden veya genel olarak değerlerin objektifliğinden hareketle aşkın Değerlerin Temeline gitme mantıksal bir çıkarım olarak sunulur; veya yine vicdan gerçeğinden “sesi” vicdan olan bir Tanrıya gitme, Cardinal Newman tarafından aşağıda ifade edildiği gibidir:

Vicdanın sesini dinlemediğimizde eğer sorumluluk hissediyorsak, utanıyorsak, korkuyorsak işte bu sorumlu olduğumuz, önünde utandığımız ve üzerimizdeki hakkından korktuğumuz bir Varlığın olduğunu gösterir.

³²Örneğin bkz. Tennant, *Philosophical Theology*, I, Böl. 2.

³³Swinburne'nün bu delili, *The Existence of God* (Tanrının Varlığı) adlı eserinde bulunmaktadır. Örneğin bu delilin eleştirisi için bkz. John Hick, *An Interpretation of Religion* (New Haven: Yale University Press and London: Macmillan, 1989), Böl. 4.

Eğer bu duyguların sebebi, bu dünya ile ilgili değil ise, dürüst insanın algısının yöneldiği nesnenin Doğaüstü ve İlahi olması gerekir.³⁴

Bu türden bütün delillerin temel varsayımı, ahlaki değerlerdir ki, bu değerlerin insanın ihtiyaçları, arzu ve idealleri, kişisel ilgileri, insanın doğal veya toplumsal yapısı bakımından veya Doğaüstüne başvurmaya başka bir yolla naturalistik açıklamanın mümkün olmadığı ahlaki değerlerdir. Ancak böyle bir varsayımda bulunmak, sorundan kaçınmak anlamına gelir. Bu nedenle, değerler felsefesinden hareketle Tanrıya ulaşmaya çalışan çıkarımın temel öncülü tartışma konusudur ve naturalistik şüpheli bakış açısından hareket edildiğinde ise hiçbir şey, kanıtlanamaz.

İkinci Şekli

Ahlak delilinin ikinci türü, tam olarak bir delil olmadığı için aynı itiraza açık değildir. Bu delil, hayatına egemen olan ahlaki değerlere saygı duymaya kendini ciddi şekilde adanmış bir kişinin, dolayısıyla, dinin Tanrı adını verdiği insanüstü bir gücün gerçekliğine ve bu değerlerin temeline inanması gerektiği iddiasını içermektedir. Bu yüzden, Immanuel Kant, hem ölümsüzlüğün hem de Tanrının varlığının ahlaki hayatın “postulatlar”ı olduğunu savunmaktadır; yani sorumluluğun koşulsuz bir iddiaya yüklendiğini kabul eden bir kişi tarafından meşru bir şekilde varsayım olarak kabul edilebilen inançlar.³⁵ Yine son zamanlarda bir teolog şunları sorar:

Modern dünyada ahlaki şuurumuz olmadan Tanrı inancının ahlaki şuurumuzun gerçek bir parçası olduğunu söylemek aşırı bir çelişki değil midir?... Ahlaki değerlerimiz bize gerçekliğin (yani, bize dini inancın aslını verir) doğası ve amacı hakkında bir şeyler söyler ya da bu değerler, öznel ve dolayısıyla da anlamsızdır.³⁶

Bu iddianın abartılmadığı sürece, bu yazarın söylediklerinin belli bir

³⁴J. H. Cardinal Newman, *A Grammar of Assent*, 1870, ed. C. F. Harrold (New York: David McKay Co., Inc., 1947), s. 83-84

³⁵*Critique of Practical Reason*, Kitap II, Böl. 2, s. 4-5.

³⁶D. M. Baillie, *Faith in God and Its Christian Consummation* (Edinburg, T&T. Clark, 1927), s. 172-73.

John Hick/Şahin Efil

geçerliliğe sahip olduğu görülmektedir. Ahlaki değerleri diğer tüm ilgilerin üzerinde tutmak, dolaylı olarak doğal dünyanın dışında bir tür gerçekliğe inanmaktır. Bu gerçeklik, kendisini üstün görmekte ve kendisine itaat edilmesini istemektedir. Bu, en azından Yahudi-Hıristiyan geleneğinde yüce ahlaki hakikat olarak bilinen Tanrı inancı yönünde bir harekettir. Ancak bu, Tanrının varlığına ilişkin bir delil olarak sunulamaz, çünkü ahlaki sorumluluğun mutlak otoritesi sorgulanabilir ve eğer ahlaki değerlerin aşkın alana işaret ettiği kabul edilse bile, İncil'e imanın nesnesi olan sonsuz, her şeye gücü yeten, varlığı kendinden olan, zâtî yaratıcıya işaret ettiği söylenemez.

TÜRKİYE’DE TEKSTİL SANATI VE KADIN SANATÇILAR*

Filiz Nurhan ÖLMEZ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk
Sanatları Bölümü, Isparta/Türkiye,
filnurol@gmail.com

Canan ÇOTAOĞLU

Tekstil Sanatçısı-Desinatör, İstanbul/Türkiye
canancotaoglu@hotmail.com

Özet

Türklerde dokumacılık Orta Asya’dan, günümüze kadar süregelen bir sanat geleneğidir. Arkeolojik dokumalara yönelik bulgular incelendiğinde, dokumacılığın önce zanaat sonra sanat olarak gelişiminde kadınların belirgin bir rol üstlendiği dikkati çeker. Tekstil sanatının, sanat dalları arasında yer almaya başlaması, kadınların söz konusu alandaki etkinliklerinin erkeklere oranla daha yoğun olmasını beraberinde getirmiştir. Bunun paralelinde “tekstil sanatlarının icracıları genellikle kadınlardır” algısı ortaya çıkmıştır. Tekstil sanatları alanındaki ilk girişim, Sabih GÖZEN tarafından Devlet Güzel Sanatlar Akademisi içinde 1940 yılında Kumaş Desenleri Bölümü’nün kurulmasıdır. Bu bölüm tekstil sanayine tasarımcı yetiştirmek üzere kurulmuş ilk eğitim atölyesidir. Bunu 1957-58 Eğitim-öğretim yılında kurularak eğitime başlayan Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu izlemiştir. Yapılan belgesel gözlemlerde, tekstilin Türkiye’de çağdaş sanat dalı olarak başlangıcına ve gelişimine katkıda bulunan bazı sanatçıların Bedri Rahmi EYÜBOĞLU, Zeki Faik İZER, Özdemir ALTAN, Zekai ORMANCI, Aydın UĞURLU, Ayla SALMAN, Nil YALTER, Reyhan KAYA, Atilla ERGÜR, Belkıs BALPINAR, Filiz OTYAM olduğu dikkati çekmiştir. Çağdaş Türk tekstil sanatının günümüzdeki temsilcileri arasında kadın sanatçılar çoğunluktadır. Bu çalışmada tekstil sanatı alanlarında faaliyet gösteren kadın sanatçıların izleri,

* Bu makale SDÜ tarafından desteklenmiş olan (SDÜ BAP.Proje Kodu: 2083-YL-098) çalışmanın bir bölümüdür.

basından ve literatürden takip edilerek, özgeçmişleri ve yaptıkları öncü girişimler doğrultusunda Türk tekstil sanatı kavramının doğuşu, gelişimi ve günümüzdeki durumu irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Çağdaş Sanat, Dokuma, Halı Sanatı, Tapestry, Tekstil Sanatı*

THE TURKISH TEXTILE ART AND WOMEN ARTISTS

Abstract

Weavings on Turks is an ongoing art tradition from Central Asia to the present day. When findings concerning archaeological textiles are studied, it is observed that women have a significant role On the Development of weaving firstly as art and then as a craft. The beginning of taking place of the textile art between art branches brings with the women's activities in this area to be more intense than that of men. Parallel to this, "textile arts performers are usually women" perception emerged. The first attempt in the field of the textile arts is the establishment of the Department of Fabric Patterns by Sabih GÖZEN in 1940 in the Academy of the Fine Arts. This Department was the first training workshop which was established in order to bring designer to the textile industry. Academy of The State Applied Fine Arts that was established in the academic year 1957-58 began to training followed this Department. According to the documentary observations, some of the contributing artists to beginning and to development of the textile as a contemporary art branch in Turkey are Bedri Rahmi EYÜBOĞLU Zeki Faik İZER, Özdemir ALTAN, Zekai ORMANCI, Aydın UĞURLU, Ayla SALMAN, Nil YALTER, Reyhan KAYA, Atilla ERGÜR, Belkıs BALPINAR and Filiz OTYAM were noted. Female artists are the majority between present day representatives of contemporary Turkish textile art. In this paper, therefore, in the context of their life and their pioneer attempts, we study the concept of Turkish textile art's beginning, its development and its present situation by following the traces of female artists in the fields of textile art from the press media and literature.

Key Words: *Carpet Art, Contemporary art, Tapestry, Textile Arts, Weaving*

GİRİŞ

Türk halk sanatının evrensel boyutta netleşen en güzel örnekleri halı, kilim ve dokumalardadır. Türklerde halı, kilim ve dokumacılık dışında, Orta Asya'dan beri günümüze kadar süregelen başka bir sanat geleneği yoktur. Göçebe toplum yaşantısının doruk noktasında oluşturdukları dokumacılık sanatı son döneme

kadar gelenekler kapsamında Türk toplumunda sürdürülmüştür (Uğurlu, 1999: 280).

Orta Asya’dan, Anadolu’ya tarihi belge niteliği taşıyan dokumalara yönelik bulgular incelendiğinde, dokumacılığın önce zanaat sonra sanat olarak gelişiminde kadınların belirgin bir rol üstlendiği dikkati çeker. Tekstil sanatının, sanat dalları arasında yer almaya başlaması, tekstil sanatı icracısının niye kadın olarak görüldüğü ve kadınların söz konusu alandaki etkinliklerinin niçin erkeklere oranla daha yoğun olduğu tartışmalarını da beraberinde getirmektedir.

Dünyada ve ülkemizde kadın olsun erkek olsun tekstil sanatçılarının eserlerinin ve yaşam öykülerinin belgelenmesine yönelik araştırmaların eksikliğine dikkat çekicidir. Tekstil sanatında tarihten gelen dokumacılık kültürü ile yoğrulmuş, üstüne estetik değerler katarak, özgün tasarımlar üreten kadın sanatçıların aktif bir şekilde iyi çalışmalar ortaya koyduğunu göstermek ve böylece belli başlı kurumlara *tekstil çalışmalarının daha çok sergilenmesi gerektiği* mesajını ulaştırabilmek tekstil sanatının geleceği açısından önemlidir. Türk Tekstil sanatının sürdürülebilirliği bağlamında galerilerde daha çok sanatçının temsil edilmesi, üniversitelerde ve kuratörlük seçimlerinde daha fazla kadının yer alması gibi sorunları tartışmaya açabilmek gerekmektedir.

Türk tekstil sanatında öncülere ve kadın sanatçılara yer veren bu makale, feminist bir yaklaşıma sahip değildir. Kadın sanatçılar vurgusunun nedeni köklü bir dokumacılık geçmişi olan Türk kültüründe, dokumacı rolünün sadece kadınlar tarafından üstlenilmesi ve birkaç istisnai örnek dışında erkeklerin dokumacı olarak aktif bir şekilde çalışmamış olmasıdır. Türk kadını, tarihte ve günümüzde dokumacılığı meslek olarak yürütmüş, öncelikle çeyizini donatmış, ikinci planda geçimini sağlamıştır. Bugünün Türkiye’inde, Türk kadını, artan bir şekilde, bir sanat dili olarak tekstilin çeşitli alanlarında adını dünyaya duyurmayı başarmıştır. Bu çalışmada dokuma ile birlikte tekstilin diğer alanlarında da eserler vererek, hem ulusal hem uluslararası boyutta sergiler açarak çağdaş *Türk tekstil sanatı* kavramının oluşmasında sanatçıların yaptıkları katkılar bir arada değerlendirilmiştir.

I. BİR SANAT DALI OLARAK TÜRKİYE’DE TEKSTİL

Geçmişten aldığı güçle Tekstil sanayinin Türk ekonomisi için önemi tartışılmaz. Tekstil sanayine tasarımcı yetiştirmek üzere açılan ilk eğitim atölyesi, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi içinde 1940 yılında Sabih GÖZEN tarafından kurulan *Kumaş Desenleri Bölümü* dür. Bunu 1957-58 Eğitim-öğretim

yılında kurularak eğitime başlayan Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu izlemiştir. Okulun bölümleri, iç mimarlık, dekoratif resim, grafik, seramik ve tekstildir. Kuruluş amacı, endüstriyel alana yönelik çalışmalar yapmak, Türk tekstil endüstrisinde endüstriyel anlamda tasarımlar yapan eleman eksikliğini gidermektir. Bu okulla birlikte Bauhaus'un, estetiği işleve dayandıran görüşü Türkiye'de ilk kez bir sanat kurumunda gündeme gelmiştir. Tekstil Sanatları Bölümü, İlk yılların mezunlarının asistan ve öğretim üyesi olmasının ardından hızla gelişmiş ve endüstri ile ilişkilerini sürekli sıcak tutarken çağdaş tekstil sanatçılarının yetişmesini de sağlamıştır.

1919 yılında Almanya'da kurulan Bauhaus Okulu, tüm dünyada bu tür okulların temel örneği niteliğindedir. Naziler tarafından kapatılmış olsa bile, ABD'de yaşatılan Bauhaus ilkelerinin Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda ilk öğretilmesini sağlayan bir Alman eğitimci olan Adolph SCHNECK'dir. Ayrıca Herald SCHMITH, Barbara SCHMITH ve Edith KOCH'da Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulunun ilk kuruluşunda yer alan isimlerdendir. Bu eğitim kurumlarında yetişen öğrenciler fabrikalarda ve moda ağırlık veren kurumlarda çalışmış ya da özel atölye faaliyetlerini sürdürmeye uğraşmışlardır. Bu eğitim kurumlarına 1977 yılında eğitime başlayan Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinin Tekstil Bölümü de katılmıştır (Tansuğ 1996: 275).

Uğurlu'ya (2002: 13) göre; 1960'lı yılların akademi eğitiminde, halk kültürü içindeki el sanatı örnekleri bazı hocaların kişisel yaklaşımları dışında söz konusu edilmezdi. Resim eğitimi minyatürden, heykel eğitimi mukarnastan, mimarlık eğitimi prieneden, tekstil eğitimi halı ve kilimden, grafik eğitimi hattan bahsedilmeden yapılmaktaydı.

Tahta baskı kalıplarla yüzyıllardır geleneklere uyularak yapılagelen yazmacılık sanatı resamlara ilham kaynağı olmuş, Bedri Rahmi EYÜBOĞLU atölyesinde turistik amaçlı ticari yazmalar üretilmiştir. Resim sanatçılarının halı dokuma işine yönelmelerinin ise Avrupa'daki bazı sanatsal ve teknik yaklaşımlar sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Türkiye'de çağdaş tekstil sanatlarının gelişiminin 1970'li yıllarda başladığı ve ilk basamağını Zeki Faik İZER'in oluşturduğu görülmektedir. İZER 1948-1952 yılları arasında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü ve Resim Bölüm Başkanlığı yaptığı sırada bir dokuma atölyesi kurulmasına öncülük etmiştir. İZER, Jean LURÇAT ve bir sanat olarak tekstili ders konularında ele almaya başlamış ve çağdaş halı sanatçısı LURÇAT'ın goblen tekniğini, yeni bir görüş çerçevesinde ele aldığı yapıtlarını öğrencilerine tanıtmıştır. Daha sonra, İZER'in atölyesinden yetişen Özdemir

ALTAN'ın aşağı yukarı 1970’li yılların başlarında yoğun biçimde halı çalışmalarına geçişi, tekniğini geliştirmeye ilişkin araştırmalarının özgün bir bölümünü oluşturur. Sanatçı, duvar halısı konusunda ilk bilgileri atölye hocası Zeki Faik İZER'den almıştır. Özdemir ALTAN'daki duvar halısı tutkusunun, İZER’in derslerde vermiş olduğu örneklerden kaynaklandığı söylenebilir. Özdemir ALTAN, İstanbul Ticaret Sarayı süslemesi için yapmış olduğu halı önerisi geri çevrilince yılmayıp, bu konudaki çalışmalarını kişisel çabalarına dayalı olarak sürdürmüştür (Çotaoğlu ve Ölmez, 2010).

1969 yılında TRT tarafından İstanbul Radyosu konser salonunun fuayesine yerleştirilmek üzere bir yarışma açılmıştır. 110 Türk sanatçının katıldığı yarışmanın sonucunda, Özdemir ALTAN, 340 x 700 cm ebatlarındaki *Çağdaş Müzik ve Üç Antik Anadolu Kralı* ile *Tepegöz’ün Dansı* isimli iki duvar halısı taslağı birincilik ödülüne sahip olmuştur. İlk halının çözgü ve atkı sistemi on bir ayda tamamlanmış ve malzemesinde tamamen Sümerbank üretimi olan yün kullanılmıştır. Zekai ORMANCI, Ömer KARAÇAM ve Zeki ALPAN ile birlikte gerçekleştirmiş oldukları halıda 70 ayrı renk kullanılarak, otuz beş kilo yün iplik sarf edilmiştir.

Özdemir ALTAN'ın bundan sonraki çabası, goblen tekniğini kavramaya yönelik olmuştur. Önce, kilimin geleneksel tekniğini öğrenebilmek için, Anadolu'da bu tekniğin uygulandığı yöreleri gezerek incelemelerde bulunmuş ve bir ay kadar Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'ndaki çalışmaları izleyerek, öğrendiklerini uygulamaya başlamıştır. Geleneksel kilim tekniğini çağdaş bir anlayışla, degrade tonlar ve değişik dokular düzeni içinde yeniden ele almıştır. Önce küçük bir tezgâh kurmuş, sonra bu tezgâhı geliştirmiş, dokuduğu halıları, resim çalışmalarının yanında Ankara ve İstanbul'da sergilemiştir. Önemli sergileri şunlardır; 1973 Halı-Resim Sergisi, Taksim Sanat Galerisi, İstanbul; 1974 TRT halılarının yerlerine konulması; 1978 Halı Sergisi, Vakko Sanat Galerisi, Ankara; 1978 Halı sergisi, Maçka Sanat Galerisi, İstanbul, 1980 Halı Sergisi, Modül Sanat Galerisi, İstanbul; 1981 Halı-Resim sergisi, Resim ve Heykel Müzesi, İzmir (Çotaoğlu ve Ölmez, 2010).

Özdemir ALTAN'ın atölyesinde yetişen önemli halıresim sanatçılarından biri de Zekai ORMANCI'dır. Zekai ORMANCI, Akademide Resim Bölümü dördüncü sınıf öğrencisiyken ALTAN'ın ödül alan duvar halılarını ürettiği ekibinde yer almış, iki büyük halı iki yılda tamamlandığında goblen yapmanın inceliklerini öğrenmiştir. 1973'de Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümünden mezun olmuştur. Aynı yıl arkadaşlarıyla birlikte Özdemir ALTAN'ın Cihangirdeki halı atölyesinde Yapı Kredi Bankası Genel Müdürlük Binası için

büyük bir halı çalışması yapmaya başlar ve bir yılda tamamlar. 1974’de Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü için uygulama atölyeleri kurulur ve halı atölyesinin başına Zekai ORMANCI getirilir. 1980 yılında Avusturya Hükümeti’nden burslu olarak gittiği Uluslararası Salzburg Yaz Akademisi’nde Albert BİTRAN ile çalışır. Bundan sonraki dönemlerde resim çalışmalarına ağırlık veren ORMANCI, 1990’da Ankara Cumhurbaşkanlığı Şeref Holü için duvar halısı yapmakla görevlendirilir. 350x900 cm boyutundaki bu çalışmasını, öğrencisi ressam Harun ACI’nın katkılarıyla, bir yılda tamamlar. Zekai ORMANCI, 1993 yılında merkezi Paris’te olan ARTIFEX kuruluşunun düzenlediği Uluslararası “Texliles Mediterranees” sergisine Türkiye’yi temsilen davet edilmiştir. Fransa’nın Narbonne Kentine bağlı Gruissan’da gerçekleştirilen ve Akdeniz Ülkelerinden birçok ünlü sanatçının katıldığı sergiye Zekai ORMANCI, iki halıresimle katılmıştır. Bunu başka çalışmalar izler. Resimlerindeki biçimlenme anlayışına özdeş biçimler içerdiğinden ORMANCI bu halılar için tapestry-halıresim ve çağdaş duvar halısı deyimlerini kullanmaktadır (Özsezgin, 2007: 27-30). Yapıtları yurt içinde ve dışında çeşitli müze ve koleksiyonlarda yer alan sanatçı, resim ve halıresim çalışmalarına ölümüne kadar İstanbul’da devam etmiştir. Türkiye’de çağdaş duvar halısı kavramının ortaya konması ve gelişmesi anlamında ORMANCI’nın Türk tekstil sanatına katkıları oldukça önemlidir.

Yurt dışı ve yurt içinde açmış olduğu sergiler ve *çağdaş dokuma resim sanatı* adı altında yayınlamış olduğu yazılarla, Türk tekstil sanatının gelişimine katkıda bulunan Aydın UĞURLU 1967 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, kumaş bölümünden mezun olmuş ve eğitimini Nürnberg Güzel Sanatlar Akademisinde sürdürmüştür. Aydın UĞURLU ile 02.02.2011 tarihinde yapılan sözlü görüşmede sanatçı, 1974 yılında Nürnberg Akademisinin açmış olduğu yarışmayla 3.lük ödülüne sahip olduğunu belirtmiştir. Uğurlu daha önce hiçbir tekstil öğrencisininin almadığı bu ödüle, serbest dokuma tekniği ile oluşturduğu *Drache (Ejder)* adlı eseriyle layık görülmüştür. Sanatçı Almanya, Polonya, Hollanda, Macaristan, Avusturya ve Türkiye’de birçok sergiye katılmış ve bilimsel yayınlar yapmıştır. 1983 yılında Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde sanatta yeterlilik eğitimini tamamlayan UĞURLU halen, Mimar Sinan Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. UĞURLU sadece dokuma tezgâhına bağımlı çalışmamaktadır. Sanatçı bunun nedenini yapılan bu tür çalışmalara verilmek istenen yüzey değerlerini, çok katı kurallara sahip tezgâhlarda tam anlamıyla verilmemesine bağlamaktadır. UĞURLU sanatçıların serbest çalışmaları gerektiğine inanmaktadır. Tekstilin giysi amacından çıkartılıp sanat objesi olarak görülmesinin sağlanması

düşüncesinde olduğunu belirten sanatçı, bunun daha çok kültürel bir sorun olduğunu ileri sürmektedir.

Modern motif ve halı uygulamalarında Ayla SALMAN’ın motif yaratıcılığı dikkat çekicidir. 1974 yılında İstanbul Sheraton Otelinin açtığı yarışmada çağdaş dokuma kadın sanatçılarından Ayla SALMAN *Narlar* adlı yapıtıyla birincilik ödülünü almıştır. SALMAN 1974 tarihinde İstanbul Sheraton otelinin gerçekleştirmiş olduğu yarışmada 850x300cm boyutunda olan, sisalden yaptığı *Narlar* adlı eseri Türk çağdaş tekstil sanatında önemli bir adımdır.

Aynı yarışmada Ozanay ONUR’un da otelin toplantı salonu için bir dokuma resim yapması talep edilmiştir. Kilim dokuma alanında çağdaş uygulamalar gerçekleştiren Ozanay ONUR’un dokumaları, eski kilim örnekleri ile çarpıcı bir benzerlik ve farklılığın özgün ikilemini yansıtan işlerdir. Aynı yıl tasarımı Özdemir ALTAN’ın, uygulama ve yorumunu Zekai ORMANCI, Zeki ALPAN ve Ömer KARAÇAM’ın yaptığı bir dokuma Yapı-Kredi koleksiyonuna alınmıştır.

Yaşayan en önemli çağdaş sanatçılardan biri olarak değerlendirilen Nil YALTER 1938’de Kahire’de doğmuş, ilk gençliğini İstanbul’da geçirmiştir. Çocukluğundan beri resim yapan YALTER, Robert College’deki eğitimi sırasında, resimin yanı sıra tiyatro, dans ve pandomimle de ilgilenmiştir. Klasik anlamda sanat eğitimi almadan çalışmalarını sürdüren sanatçı, 1960’ların başından itibaren İstanbul’daki Türk-Alman Galerisi’nde düzenli aralıklarla kişisel sergiler açarak, soyut çalışmalarını sergilemiştir. İlk kez 1956’da Paris’i ziyaret edip oradaki sanat ortamıyla yakın ilişkilere girdikten sonra, çok defa Fransa’ya gidip gelen YALTER 1965’te bu kente yerleşmiştir. Sanatçı, çalışmalarını 1968 öğrenci olaylarının eşliğinde geliştirirken, önceleri *Op Art*, *Minimalizm*, *Pure Abstraction* gibi kavramlar çerçevesinde ele alınabilecek çoğu büyük boyutlu tuvaler üretmiştir. 1965-1970 arasında çok önemli bir *kimlik sorgulaması sürecine* giren sanatçı, bu yıllarda Türk işçileri başta olmak üzere göçmenlerin yaşam koşullarıyla da ilgilenmiştir. Bu süreç sanatçıya 1973 yılında *A.R.C. Musée d'Art Moderne de la Ville de Paris'teki* kişisel bir serginin, ünlü *Topak Ev* projesinin kapılarını aralamıştır. Sergi yapımcılığını *Suzanne Pagé'nin* üstlendiği bu sunum, hem bir Türk sanatçısının bu önemli müzede açtığı ilk kişisel sergi anlamına geliyordu, hem de Nil YALTER’i, o yıllarda farklı bir arayış içinde olan Avrupa’daki güncel sanat eğilimleri arasında belli bir konuma oturtuyordu. Topak Ev, YALTER’in Türk tekstil sanatını uluslar arası çağdaş sanat platformunda temsil eden önemli bir sergidir.

Ölmez ve Çotaoğlu

Bu dönemin bir diğer tekstil sanatçısı Reyhan KAYA, 1935 doğumlu olup, Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu Tekstil Sanatları Bölümü mezunudur. Tekstilde baskı sanatları ve Türk yazmacılık sanatıyla ilgili değerli araştırmaları ve kitapları vardır, özgün bir Asya tekniği olan batik uygulamaları ile tanınmıştır. Şahin Yüksel YAĞAN, Atilla ERGÜR gibi sanatçıların yine bu alanda çabaları vardır. 1945 Yılında doğan Atilla ERGÜR, 1966-70 yılları arasında Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu Tekstil sanatları Bölümü'nde eğitim görmüştür. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil Bölümü'nde öğretim üyesi, olarak görev yapmış, 2007 yılında yaşamını yitirmiştir. 1978'den itibaren yedi kişisel sergi açmış, karma sanat etkinliklere katılmış, birçok koleksiyonda yapıtları yer almıştır. Atilla ERGÜR "Tekstil Terimleri Sözlüğü"nü yazmıştır. *Tekstil Terimleri Sözlüğü* genç yaşta kaybettiğimiz ERGÜR'ün uzun yıllarını verdiği araştırma, derleme ve kaynak tarama çalışmalarının bir ürünüdür. Sözlük, tekstil ile ilgili endüstriyel, yerel ve geleneksel terim, uygulama, yöntem, makine ve kimyasal süreçler konularında ansiklopedik bilgiler içeren kapsamlı bir eserdir.

Bu arada tekstil tasarımı çalışmalarının eski Akademi ve eski Tatbiki Okul çevrelerinde olumlu bir rekabet konusu olarak geliştiğinden ve bu alana Sümer ve Beyhan SALDIRAY gibi sanatçıların önemli katkıları olduğundan söz etmek gerekir (Tansuğ, 1996: 310). 1936 doğumlu olan Prof. Dr. Beyhan SALDIRAY İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nden 1957, Tekstil Bölümü'nden 1960'da mezun oldu. *Kumaş Baskısında Raport ve Renk Ayırımı İşlemleri ve Desenler* adlı kitapları vardır.

Prof. Dr. Sümer SALDIRAY, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi mezunudur. Tekstil Tasarımı yanında *Temel Eğitim* alanında 1970'de doçent, 1976'da profesör unvanını almıştır. *Gözlemsel Çözümsel Yöntemle Yeni düzen Yeni Biçim ve Desenler* adlı (Prof. Beyhan SALDIRAY'la birlikte) kitapları bulunmaktadır. 1958 de *Gençler Arası Perde Deseni Yarışmasında* birincilik, *Devlet Nişan ve Madalya Yarışması* 'nda da ayrı ayrı üç ödül almıştır.

Genç yaşta hayata veda eden Çiğdem GÜREL ise, yurt dışında açtığı sergiler ve kazandığı ödüllerle önemli bir yere sahiptir. 1981-87 yılları arasında Linz Güzel Sanatlar ve Endüstriyel Tasarım Yüksekokulu'nda Prof. Fritz RİEDİL'in sınıfında tekstil sanatları alanında eğitim görmüş ve yüksek lisans yapmıştır. Üstün başarı derecesiyle eğitimini tamamlamış ve serbest sanatçı olarak çalışmaya başlamıştır. 1998'de Linz'de ilk kişisel sergisini açmış ve aynı yıl Avusturya bilim ve araştırma bakanlığı tarafından sanatçıya *Şeref Ödülü* verilmiştir. New York'ta düzenlenen uluslararası bir yarışmada tekstil sanatları dalında madalya

almıştır. 1990’da Linz Devlet Hastanesi konferans salonunun sanatsal düzenlemesi için açılan yarışmada birincilik kazanmıştır. 1993 yılına kadar ABD, Kanada, Meksika, Almanya, Avustralya, Fransa, Polonya, Macaristan, Endonezya, Tayland, Filipinler, Hong Kong gibi ülkelerde düzenlenen sergilere ve sempozyumlara katılmıştır. 1994 yılında Londra’da yayınlanan Barty PHILIPS’in yazdığı *Tapestry* adlı kitapta çağımızın ustaları arasında yer almıştır.

Ayla SALMAN’a göre, GÜREL’in yapıtlarının sağlamlığı çok iyi bir resim eğitimi almasından, doğayı, yaşamı, bir şair bir müzisyen gibi algılamasından özümsemesinden ve bir derviş sabrıyla dokuma işlemini gerçekleştirmesinden kaynaklanmaktadır. GÜREL’in goblenlerinde ne resim, ne teknik, ne renk nede biçim ön plandadır. Bütün öğeler aynı ustalıkla dingin, müziksel bir denge ve uyum içindedir.

1992’de Ankara resim ve heykel müzesinde *Toprak ve Lif (Earth and Fiber)* adlı uluslararası bir sergi açılmıştır. Bu sergiye binlerce yıllık işleme geleneğine sahip farklı kültürlerden dünyaca ünlü Kolombiyalı, Belçikalı, İsveçli, Çinli, Japon ve Türk dokuma sanatçıları katılmıştır. *Toprak ve Lif Sergisi* ile *Sanart’92 Kimlik, Sınırsallık Mekan Sempozyumu* yeni tartışmalara görsel ve kurumsal destek olması bakımından önemli sanatsal etkinliklerdir. Sergiye tekstil sanatına yönelik çalışmalarıyla katılan yerli ve yabancı sanatçılar ile eserleri şöyle sıralanmıştır; Olga de AMARAL *Ay Tablası*, Belkıs BALPINAR *Olay ve Meydan Okuma*, Mieke HEYBROK ve Ulysse PLAUD *Derin Kuyu, Adsız ve Hitit Aynası*, Naomi KOBAYASHI *İto ve Ma’91*, Hui SHI *Shield*. *Toprak ve Lif Sergisi*, çağdaş tekstil sanatları örneklerini uluslararası platformda tanıtımı açısından önemli bir sergidir (Özay, 2001: 78).

1994’te, *Capitol Sanat Galerisi*’nde açılan çağdaş halı sergisi, 12 dokuma sanatçısının yer aldığı, yeni isimlerin ön palan çıktığı, dikkate değer bir sergidir. Sergiye, Özdemir ALTAN, Zekai ORMANCI, Harun ACI, Candan AKPINAR, Sonja BÖHLANDER TANRISEVER, Dilek ALPAN, Ayla SALMAN, Aydın UĞURLU, Suhandan ÖZAY, Devrim ERBİL, Hamdi ÜNAL, Latif TAŞARLI katılmışlardır (Arslan, 2009: 546).

15 Şubat 1995 tarihi Türk dokuma sanatçıları ve özgün dokuma sanatı açısından önemli bir dönüm noktası sayılabilmektedir. Tekstil sanatçıları gurubu bu tarihte Ayla SALMAN’ın kurucu başkanlığında ilk kez bir araya gelmiştir. Grubu oluşturan sanatçılar şu şekilde sıralanmıştır; Ayla SALMAN (Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi), Aydın UĞURLU (Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi), Sonja BÖHLANDER TANRISEVER (Çocuk Sanatı Eğitimcisi, Ressam), Suhandan ÖZAY (Dokuz Eylül Üniversitesi

Ölmez ve Çotaoğlu

Güzel Sanatlar Fakültesi), Dilek ALPAN (Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi), Zeki ALPAN (Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi), Sibel ARIK (Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) ve Çiğdem KAYNAR (Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi). *Tekstil Enstitü 76. Dünya Konferansı*'nın gerçekleştirildiği 21-24 Mayıs 1995'te İstanbul Swisotel'de ilk sergilerini açan tekstil sanatçıları gurubu, kendilerini kamuoyuna ilk kez burada toplu olarak tanıtmışlardır. İlk sergilerini Tekstil Bank'ın sponsorluğu ile gerçekleştiren grup, bu sergilerinde tekstil dünyasının önemli ulusal ve uluslararası temsilcileriyle tanışır. Tekstil sanatçıları gurubunun ikinci sergisi yine Tekstil Bank sponsorluğunda Tekstil Bank Şişli Merkez Binada 7-14 Temmuz 1995 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Tekstil sanatçıları gurubunun üçüncü etkinliği Türkiye Giyim Sanayicileri Derneğinin daveti ve Kazaroğlu Tekstil Sanayinin sponsorluğuyla 17-20 Ağustos 1995'te İMF'95 İstanbul uluslararası moda fuarında gerçekleşmiştir. Fuarda tekstil dünyasının gerek sanayi gerek dernek, basın ve eğitim kurumlarıyla olumlu ilişkileri kurulmuştur. Dördüncü sergileri ise, tekstil mühendisleri odası adına Nilgün ULUSOY'un davet ve Çağın Tekstil Dergisi sponsorluğunda TMMOB birliğinin 41. Yıl kutlamaları kapsamında 21 Ekim 1995'te Beyoğlu'nda gerçekleştirilmiştir. Böylece bilim, sanat ve basın işbirliğinin güzel bir örneği sergilenmiş olur. Grubun beşinci etkinliği ise, Türk Amerikan Üniversiteler Derneğinin Türkiye genelinde tekstil sanatı konulu sergi ve konferanslarına katılmak olmuştur (Özay, 2001: 79).

Çağdaş tekstil sanatının bugüne gelmesinde öncü niteliği üstlenen kadın sanatçılardan biri 1963'de Güzel Sanatlar Akademisi Tekstil Bölümü'nden mezun olan Belkıs BALPINAR'dır. Özgün kilim tasarımları ile birçok Ulusal ve Uluslararası sergiye katılan BALPINAR günümüzün önemli çağdaş tekstil sanatçılarından biridir. 1941'de Eskişehir'de doğan sanatçı 1963-1968 arasında Sümerbank Halı Desen tasarımcısı olarak çalıştı. 1968-1973 arasında Türk ve İslam Eserleri Müzesi Halı ve Kilim Seksiyonu Küratörü; 1973-1983 arasında Vakıflar Halı ve Kilim Müzesi Kurucu Müdürü görevlerini üstlendi. 1986'dan buyana geleneksel kilim dokusunu kullanarak *art kilim* adını verdiği sanat dalının öncülüğünü yaptı. Araştırmacı ve yazar olarak kilim-halı hakkında makale ve kitap yazdı. Halı-kilim hakkında yurtiçi ve yurtdışı birçok konferans verdi. Bütün çalışmaları tek örnek olup, galerilerde de sergilenmekle beraber çeşitli kuruluşlar ve özel şahıslar için sipariş üzerine de çalışmakta ve yurtiçi ve yurtdışında birçok sergisi bulunmaktadır. 1993-1996 arasında Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde halı ve kilim tasarımı dersleri veren BALPINAR, 24 yıldır sanatsal

faaliyetlerine devam etmektedir. Bodrumda yaşayan sanatçı, Türk çağdaş tekstil sanatına çok önemli katkılar sağlamıştır.

Önemli kadın sanatçılardan bir diğeri olan Ayten SÜRÜR, 1958-1962 yılları arasında Marmara Uygulamalı Sanatlar Üniversitesi Tekstil Tasarımı Bölümünde lisans eğitimini tamamlamış, 1962’den 1963’e kadar Bursa İpekiş Fabrikasında desinatör olarak çalışmıştır. İlk kişisel sergisini 1963 yılında Bursa’da açmış, bunu diğer sergileri takip etmiştir. Çalışmaları kültür bakanlığı ve iş bankası, çeşitli oteller ile özel koleksiyonlarda yer almıştır.

Bunların dışında yurtdışında eğitim alıp açtığı sergiler ile tanınan kadın sanatçılarda vardır. Bu sanatçılardan biri olan Filiz OTYAM, ABD’de 1963-1968 yıllarında iç mimari eğitimi görmüştür ve birçok dokuma ve keçe sergisi bulunmaktadır. Ülkeye döndükten sonra *Oran Sanat Galerisi* yöneticiliğinin yanı sıra *Ankara AFSAD*’da fotoğraf kurslarına katıldı. 1979 yılında yerleştikleri Antalya’nın Gazipaşa ilçesinde geleneksel çulhalık tezgâhında dokuma çalışmalarına başladı. Köln / Münih / Kopenhag / Eslingen / Kuveyt / Nürnberg / Vilnius’da sergiler açtı. İlk kez ülkemiz adına çağrıldığı Polonya Lodz Tekstil Müzesinde 1992-2004 arasında *Toros* ve *Çitlenbikler* adlı çalışmaları sergilendi. Yine 1998-2004 yıllarında *Bereket Tanrıçası Kybele* ve *Dokunmuş Bireyler* adlı çalışmaları ile katıldığı sergide, iki büyük dokuması müze koleksiyonuna alındı. Bu müzenin 2001 ve 2006 yılı yarışma kurulunda Türkiye danışmanlığı yaptı. Uluslararası Elyaf Sanat Merkezi Artemision üyesi olan sanatçı, 2002 yılında Görlitz’de açılan sergiye katıldı. 2004 Vilnius, Litvanya, 2006 İstanbul ve Bursa’da İstanbul tekstil sanatlarının karma sergilerine katıldı. Gazipaşa’da köylülerle kurduğu atölyede 25 yıl çalışarak Vakko ve Hamzagil gibi kuruluşlar ile çeşitli otellere, İsrail ve Yunanistan’a üretimde bulundu. 2009 yılında İstanbul Çırağan Kempinski Sanat galerisi, Ankara Galerî Polart’ta ve İzmir’de Ege Üniversitesi Kültür Merkezinde dokuma ve keçe sergileri açtı. Çalışmaları Kültür Bakanlığı ve İş Bankası, çeşitli oteller ile özel koleksiyonlarda yer almaktadır. 32 yıldır tekstille ilgilenen ve Türk tekstil sanatına önemli katkıları olan OTYAM, sanatsal çalışmalarına kendi atölyesinde devam etmektedir.

Sanatçılardan bir diğeri Suhandan ÖZAY olup, 1967-72 yılları arasında Lisans ve Yüksek lisans eğitimini, Hochschule für Angewandte Kunst-Dekoratif Yapıtlar ve Tekstil, (Prof. Rader SOULEK Atölyesi), Viyana/ Avusturya’da yapmıştır. 1971-Viyana Güzel Sanatlar Akademisi Ödülünü alan sanatçının günümüze kadar birçok ulusal ve uluslararası tekstil tasarım sergileri bulunmaktadır. ÖZAY 2001 yılında Avusturya-Graz 16. Uluslararası Tekstil Sanatı Sempozyum’unda, Türkiye’yi temsil etmiş ve *Triptikon* ile Anadolu’nun

Ölmez ve Çotaoğlu

asırlardır kullandığı geleneksel ayakkabısı çarıklarından esinlenerek oluşturduğu *Çarıklar* adlı eserleri ileri katılmış ve büyük ilgi uyandırmıştır.

2005 yılında çağdaş tekstil sanatı için önemli bir adım olan ve Türkiye’de yapılan 13. *ETN konferansının* ev sahibi ve düzenleyiciliğini Suhandan ÖZAY üstlenmiştir. İzmir’de gerçekleştirilen *Tekstilde Yeni Vizyonlar; Gelenekten Tekstil Sanatına-Yarının Tasarımına* sergisinde, çağdaş tekstil sanatında yeni sınırlar çizilmesi ve kültürel ilişkilerin sağlanması amaçlanmıştır. Sergide jüriye başkanlık yapan Suhandan ÖZAY öncülüğünde yerli ve yabancı 113 sanatçının eserine yer verilmiştir. Etkinlikte Türkiye’den, Sedef ACAR, Haldun ACARA, İdil AKBOSTANCI, Cafer ARSLAN, Sevim ARSLAN, Belkıs BALPINAR, Gülcan BATUR ERCİVAN, Sonja BÖHLANDER TANRISEVER, Çiğdem ÇİNİ, Pelin DEMİRTAŞ DİKMEN, Öznur ENES, Nuray ER, Canan ERDÖNMEZ, Bettina FRANCKENBERG, Nur GÖKBULUT, Reyhan KAYA, Ülkü KAYMAZ, Selda KOZBEKÇİ AYRANPINAR, Mustafa KULA, Fırat NEZİROĞLU, Suhandan ÖZAY DEMİRKAN, Füsun ÖZPULAT, Maria SEZER, Ayten SÜRÜR, M. Biret TAVMAN, Cemile TUNA, Nesrin TÜRKMEN, Ali YALDIR ve Leyla YILDIRIM’in eserleri yer almıştır.

2006 yılında, İTKİB’in desteği ile gerçekleştirilen *I. İstanbul Tekstil Sanatları Sergisi* tekstilin sadece endüstriyel bir ürün değil aynı zamanda, bir sanat dalı olduğunu ve çağdaş sanatlar kapsamında yer aldığı göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Ayten SÜRÜR ve Biret TAVMAN’ın kuratörlüğünü üstlendiği sergide; İdil AKBOSTANCI, Suhandan ÖZAY, Ayla SALMAN, Filiz OTYAM, Füsun ÖZPULAT, Aydın UĞURLU, Senem UĞURLU, Hamdi ÜNAL ve Ali YALDIR’dan oluşan grup yer almıştır. On bir ismin yer aldığı sergi tekstil sanatları kapsamında dokuma, halı, örme, keçe, dikiş, applike, boyama ve şekillendirme çalışmalarından oluşmuştur.

Gerçekleştirilen organizasyonlara katkısı olan kadın sanatçılar, yaratıcılığın vermiş olduğu avantajlarla sınırsız sayıda malzemeyi kullanarak Çağdaş Türk Tekstil sanatının bugünkü düzeye gelmesini sağlamıştır.

II. GÜNÜMÜZDE TEKSTİL SANATI

Geleneksel dokumacılığın oluşum süreci incelendiğinde dokumanın zor ve zahmetli bir iş olduğu, uzun bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Anadolu dokumacılığının karakteristik özellikleri şunlardır; Anadolu’da dokumacılık küçük yaşta öğrenilmektedir. Büyükler izlenilerek dokumacılık belleği oluşturulmaktadır. Ömür yettiğince dokumacılıktan

kopulmamakta, artık tezgâhta çalışılmasa da dokumacılık ile ilgili yan işlemler yapılmaktadır. Eğer tezgâhta çalışacak bir genç yoksa, dokumacı ipliğini boyayıp tüm işlemlerini sürdürmektedir. Her yaştan kadın iplik işlerini yapmakta ve tüm işlerinin arasında iplik çilesini kurutmaktadır. Bazen yalnızca iplik çilelerini açmak, iplik hazırlığı ile uğraşmak yaşlı dokumacıların uğraşı olmaktadır. Boş zamanlarında çözümler hazırlayarak, tarla işi bitince dokumaya başlanmaktadır. Dokumacı kadın bazen çözümler ustaya yardım etmektedir. Herkesin yapamadığı çözümler için, bir yardımcıya gerek duyulduğundan, daha küçük yaştaki birey, yerini bir gün almak için onu gözlemektedir. Daha genç dokumacılar için dokumacılık, ev ekonomisine katkısı olan bir uğraş olarak görülmektedir. Bazı bölgelerde dokumacılık, kurslarda kazanılan bir meslek olmakta, unutulmuş bir becerinin hatırlanmasını sağlamaktadır (Atalayer, 2005: 28-30).

Atalayer (2005: 31, 32)’e göre, dokumacılar geleneksel kültürün izlerinin günümüze taşınmasında, sürdürülmesinde ve çağdaş tekstillere yansımada taşıyıcı rol üstlenmiştir. Çağdaş tasarımcı bu geleneğe yeni boyutlar katarak günümüzde değerlendirmiş ve tasarımlarını ortaya koymuştur.

Kadın emeğinin bir ürünü olan dokumalar, iki nedenle yapılmaktadır. Bunlardan birinin amacı işlevselliktir ve geçmişten günümüze kadar korunma, örtünme gibi bir takım ihtiyaçlarımızı sağlamak için yapılmışlardır. Diğerisi ise, estetik amaçlı olup sanatçının iç ve dış dünyasını dışa vurmak aynı zamanda da izleyici ile paylaşmak için yaptığı ürünlerdir.

Çağdaş dokuma ve tekstil sanatının oluşum sürecini izlediğimizde, yaratımda geçen zamanın bireysel olup fikrin üreten kişiye ait olduğunu, tarihi ya da günümüze ait olaylardan, doğadan, anlık duygularından, kısacası sanatçıyı etkileyen ve ondaki yaratımı tetikleyen durumlardan esinlenerek oluşturulduğu görülmektedir. İşin teknik boyutuna geldiğimizde ise, bir paylaşımın ürünü olarak ortaya çıkan yapıtlar bulunmaktadır. Yani sanatçı tek başına oluşturmuş olduğu tasarımı bir ekip halinde de ortaya koyabilmektedir. Ancak ekip çalışması zahmetli bir iştir. O ekibi yönetmek, iş birliği yapabilmek zaman alabilmektedir. Sanatçıların bir kısmı bireysel çalışırken, bir kısmı da üretim kısmında ekip çalışmasına ihtiyaç duymaktadır.

2012 yılı itibarıyla ülkemizde çağdaş tekstil sanatları alanında faaliyet gösteren sanatçılar iki grup altında toplanabilir. Bunlardan birincisi; akademik olarak bu sanatı yürütenler, ikincisi; serbest çalışan sanatçılardır. Bu kapsamda, ulaşılabilen sanatçıların özgeçmişleri üzerinden bu sanat dalında yürütülen faaliyetler, sergiler ve yapılan yayınlar incelenmiştir. Bu çalışmaya özgeçmişleri ve eserleri ile destek veren akademik olarak faaliyet gösteren sanatçılar şunlardır;

Ölmez ve Çotaoğlu

Sedef ACAR, Elvan ADANIR, Sema ARIGİL, Sevim ARSLAN, Günay ATALAYER, Gül BOLULU, Esra KAVCI, Nesrin ÖNLÜ, Suhandan ÖZAY, Füsün ÖZPULAT, Ayla SALMAN, Ayten SÜRÜR, Yüksel ŞAHİN, Neslihan YAŞAR, M. Biret TAVMAN ve Senem UĞURLU. Serbest çalışanlar ise; Belkıs BALPINAR, Filiz OTYAM ve Sonja TANRISEVER'dir.

Bu sanatçıların çalışmaları, bazen büyük boyutlu bir duvar halısı özelliğine sahip iken, bazen de küçük boyutlu dekoratif amaçlı olabilmektedir. Dokumanın teknik olarak olumsuz yönü zor ve zahmetli bir iş olmasıdır. Tekstil sanatlarında, diğer sanat dallarında olduğu gibi, eserlerin üretilebileceği, özel bir mekâna gereksinim duyulmaktadır. Bu mekân çoğunlukla bir özel atölye olurken, imkânlar doğrultusunda evin bir bölümü ya da akademik olarak çalışanlar için bulunduğu kurumun içinde yer alan sınıf-atölyeler olabilmektedir. Çalışma kapsamında görüşme yapılan sanatçıların %68'inin kendine ait atölyesi bulunmamakta, %32'sinin atölyesi bulunmaktadır. Çalışma mekânının gerekliliğine inanan sanatçılar bu gerekliliğin nedenlerini şöyle sıralamışlardır:

1.Ev içinde yapılan iş, atölyede yapılanın yanında eğreti kalmaktadır.

2.Atölye sürekli olarak çalışabilme imkânı sağlamakta ve deneyimi arttırmaktadır.

3.Düşünce gücünü yoğunlaştırıp, yaratıcılığa destek sağlamak açısından atölye önemli bir faktördür.

4.Büyük boy bir tezgâhta çalışılıyorsa, tezgâhın sabit bir yerde durabilmesi, malzemelerin toparlanması ve üretimin devamlılığı için atölye ortamı sanatçıya kolaylık sunmaktadır.

Belkıs BALPINAR, Türkler'in en önemli sanat dallarından olan dokuma türlerinin korunup yaşatılması konusuna inandığını ve bu konudaki çalışmalarını desteklediğini, son yirmi yıl içerisinde gösterdiği çabaların nihayet sonuç vermeye başladığını belirtmiştir. Sanatçı, son yıllarda çağdaş dokuma sanatına karşı gösterilen ilginin artmış olduğunu dile getirmiştir.

Çağdaşlaşma süreci ülkemizde yeni kavranmaya başlamıştır. Türkiye'de devlet politikalarının sanatın diğer kollarına yaklaşımı ortadayken, tekstil sanatlarına sahiplenip, bu alanda çalışan kişilerle fikir alış verişi yapması beklemez. Sanatçılar, kendi deneyimlerinden yola çıkarak, devletin sanatçılara tanıtım amaçlı bile olsa, yurt dışındaki etkinliklere katılmaları için gereken desteği vermediğini ifade etmişlerdir.

Sedef ACAR, *çağdaş tekstil sanatına sahip çıkılması* için sanatçılara çok iş düştüğünü belirtmiştir. Bu işle uğraşan sanatçıların çalışmalarını halkla bütünleştirmesi gerektiği, sergilerin halkla iç içe yapılması gerektiğini belirtmiş, Kültür Bakanlığı tarafından resmi kanallar aracılığı ile desteklendiği takdirde durumun değişeceğini vurgulamıştır.

III. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dokuma ve tekstil sanatları tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de plastik sanatların bir dalı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu alanda çeşitli ülkelerde örgütsel faaliyetler oldukça yaygındır. Tekstil sanatlarının her alanına yönelik dernekler, birlikler, vakıflar, sergi, eğitim, seminer, konferans, biennial, triennial, festival boyutunda birçok etkinliği bir arada yürütmektedir. Tekstil sanatlarına yönelik eserler sergilemeye özen gösteren galeriler olduğu dikkati çekmektedir. Dünyada tekstil sanatları alanında faaliyet gösteren birçok örgüt bulunmaktadır. Ülkemizde ise henüz bu alanda bir örgütlenme yeterli değildir. Tekstil Tasarımcıları Derneği (TTD) ve Görsel Sanatlar Vakfı (GÖRSAV) örnek olarak verilebilir. Ülkemizde sanatçı kuruluşları arasında Tekstil sanatçıları ile doğrudan ilişkili dernek, vakıf, vs sivil toplum örgütlerinin sayıca az olduğu dikkat çekmektedir. Tekstil sanatçıları, seslerini daha iyi duyurabilmek ve kurumsal alanda temsil olanağı yakalayabilmek için örgütlenmelidir.

Geçmişten bugüne tarihsel bir nitelik taşıyan dokumacılığın, bugünü geleceğe taşıyan kültürel bir iletişim göstergesi ve bir sanat dalı olması için, günümüz çağdaş tekstil sanatçılarına ve eğitim kurumlarına büyük görevler düşmektedir. Türk tekstil sanatının bugünü, geleceği için ümit vericidir. Birçok üniversitede, dokuma, tekstil, moda tasarım, baskı, örme ve geleneksel Türk el sanatları bölümleri yer almaktadır. Geçmiş yıllara göre bu alanda üniversite düzeyinde ön lisans, lisans ve yüksek lisans eğitimi veren kurumlar artmıştır. Bunların içinden tekstil, tekstil ve moda tasarımı adı altında eğitim veren üniversiteleri ve kuruluş yıllarını alfabetik sırayla belirtecek olursak; Atılım Üniversitesi (2007-2008), Beykent Üniversitesi (1998-1999), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (2000-2001), Dokuz Eylül Üniversitesi (1977-1978), Haliç Üniversitesi (2006-2007), Işık Üniversitesi (2007), İstanbul Teknik Üniversitesi Tekstil Tasarım Fakültesi (2004), İstanbul Ticaret Üniversitesi Mühendislik ve Tasarım Fakültesi (2003-2004), Marmara Üniversitesi (1957’ye dayanır 1983), Mersin Üniversitesi (2000-2001), Mimar Sinan Üniversitesi (1938’e dayanır-1982 kuruluş), Okan Üniversitesi (2003-2004), Süleyman Demirel Üniversitesi (1992), Yeditepe Üniversitesi (1996) sayılabilir. Devlet ve Vakıf üniversitelerinde yılda

ortalama olarak bu alanda mezun edilen öğrenci sayısı 1325 civarındadır (Çotaoğlu ve Ölmez, 2010). Bu oranın giderek artması yönünde üniversitelerin ilgili bölümlerine tekstil, tekstil ve moda tasarımı bölümlerinin açılması için girişimler yapılmaktadır. Çağdaş dokumacılık ve tekstil sanatları konusunda üniversite düzeyindeki eğitim, yeni okulların açılmasıyla artarak devam etmektedir. Süreklilik sağlandığı sürece, bu sanatın ülkemizdeki sürdürülebilirliği garanti altına alınmış olacaktır.

Günümüz kadın tekstil sanatçılarının özgeçmişleri incelendiğinde, 1960'lı yıllardan bugüne, çağdaş dokumalar ve tekstil sanatları ile ilgili olarak 5 kitap, 97 makale ve 105 bildiri yayımlandığı sonucuna varılmaktadır. Sergiler incelendiğinde 123'ü uluslar arası, 286'sı ulusal olmak üzere toplam 409 sergi açıldığı görülmektedir. Söz konusu rakamlar sadece bu çalışma için sanatçılar tarafından verilen bilgiler ışığında ortaya çıkan rakamlardır. Bazı sanatçılar ayrıntılı özgeçmiş veremediklerinden tam sayıya ulaşamamıştır. Ancak bu veriler bile ülkemizde çağdaş tekstil sanatları alanında hem yazınsal hem görsel çalışmalar yapıldığını ortaya koymaktadır.

Çağdaş tekstil sanatlarının ülkemizdeki gelişimini bu veriler ışığında yıllara göre, dönemseller olarak sınıflandıracak olursak:

1.1960'lı yıllar ülkemizde bu sanat dalının ortaya çıkma dönemidir. Böyle bir sanat dalının varlığı hakkında farkındalığın oluşmaya başladığı dönemdir.

2.1970'li yıllar gelişmeye başlama dönemidir. Bazı ulusal ve uluslararası düzeyde sanatsal faaliyetlere katılanların olduğu dönemdir.

3.1980'li yıllar yayın yapmaya başlama dönemi olup kitap, makale bazında yayınların ortaya çıktığı dönemdir.

4.1990'lı yıllar hem yayın hem sergi faaliyetlerinin arttığı yükselme dönemidir. Kitap, makale, bildiri gibi çeşitli alanlarda yayınların artmasının yanı sıra ağırlıklı olarak ulusal düzeyde sergi faaliyetlerinin gözlenmesi, müze ve koleksiyonlara eserlerin girmesi bu dönemde olmuştur.

5.2000'li yıllar ise yükselişi sürdürme dönemidir. Hem yayın faaliyetlerinin hem de uluslararası sergi faaliyetlerinin en yoğun olarak gözlemlendiği dönem olarak dikkati çekmektedir.

Özellikle yükseliş ve yükselişi sürdürme dönemleri üzerine etki eden en önemli faktör bu sanat dalının akademik ortamda eğitiminin veriliyor olmasıdır.

Serbest sanatçılar uluslar arası sergi faaliyetleri, aldıkları ödüller, üye oldukları kuruluşlar ile ülkemizin dokumacılık sanatını dünyaya duyurma ve tanıtma

misyonunu üstlenmiş görünmektedir. Çağdaş tekstil sanatları konusunda üniversite düzeyinde eğitim, yeni okulların açılmasıyla artarak devam etmektedir. Süreklilik sağlandığı sürece, bu sanatın ülkemizdeki sürdürülebilirliği garanti altına alınmış olacaktır. Bu sanatın öncüleri tarafından yetiştirilen öğrenciler ve bundan sonra gelecek olan kuşaklar, bu sanatın ülkemizde parlak bir geleceğe sahip olduğunun göstergesidir.

Sanat galerilerinin tekstil sanatçılara öncelik tanınması bilincinin de yerleşmeye başladığı gözlenmektedir.

Kitap bazında yapılan yayınların henüz yeterli düzeyde olmaması, yabancı yayınların daha çoğunlukta bulunması göze çarpan olumsuz yönlerdir. Akademik olarak çalışan tekstil sanatçıların önemle üzerinde durduğu konu, çağdaş tekstil sanatıyla ilgili yabancı kaynakların Türkçe kaynaklardan daha fazla olmasıdır. Bu durumun değişmesi için, akademik eğitim veren kurumlarda konuyla ilgili araştırmalar yapılması, yapılan araştırmaların yayınlanması ve okuyucuyla buluşması gerektiği göze çarpmaktadır.

Ayrıca sanatçıların yaratıcı süreçlerini daha fazla desteklemeleri için, farklı ülkelerin tekstilleri ile karşılaşabilmeleri gerekmektedir. Bu amaçla yapılacak organizasyonlara ihtiyaç duyulmaktadır. Yine çağdaş tekstil sanatının benimsetilmesi için uluslararası nitelikli sergilerin, bienallerin, trienallerin yapılması ve yapılanlara geniş çaplı katılımın gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu kültürel iletişimlerin sonucunda, çağdaş Türk tekstil sanatı, evrenselliğe daha üst düzeyde ulaşacaktır.

KAYNAKÇA

ARSLAN, S., “Özgün Dokuma Sanatında Öne çıkan Kadın Sanatçılar”, *Sakarya Üniversitesi Uluslararası-Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi*, 5-7 Mart, II. Cilt, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Basımevi: Sakarya, 2009.

ATALAYER, G. “Anadolu’da Dokumacılık Kültürü ve Sanatsal Yaratıcılık” *Sanatta Anadolu Aydınlanması Bireysellik Ulusallık Evrensellik Ulusal Sanat Sempozyumu*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi: Ankara, 2005.

Ölmez ve Çotaoğlu

ÇOTAOĞLU, C. ve F. Ölmez, “Kadın Sanatçıların Perspektifinden Çağdaş Türk Dokuma Sanatının Bugünü ve Geleceği” (Sözlü Sunum), *Uluslararası Türk Halı ve Düz Dokumaları, Kilim Cicim Zili Sumak Sempozyumu*, 1-4 Kasım 2010 Alanya, Akdeniz Üniversitesi.

ÖZAY, S., *Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı*, TC Kültür Bakanlığı: Ankara, 2001.

ÖZSEZGİN, K., *Zekai Ormancı*. Artdepo Sanat Galerisi Yayınları: İstanbul, 2007.

TANSUĞ, S., *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi: İstanbul, 1996.

UĞURLU, A., “Geleneksel Dokuma Sanatlarında Devamlılık Süreci ve Evrenselleşme Sorunu”, *2000’li Yıllarda Türkiye’de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara, 1999.

UĞURLU, A. “Türk Sanatı Kavramı Perspektifinde El Sanatları”, *V. Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği*, 17-21 Aralık Ankara, Cilt 13, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara, 2002.

Sözlü Görüşmeler

Aydın UĞURLU, Tekstil sanatçısı, İstanbul, 201.

Belkıs BALPINAR, Tekstil sanatçısı, Bodrum, 201.

Günay ATALAYER, Tekstil sanatçısı, İstanbul, 201.

Sedef ACAR, Tekstil sanatçısı, İzmir, 20.

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 113-122.
www.inijoss.com

KOLONYALİZM VE ESTETİK EŞİTLİK

Necmi KARKIN

İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 44280, Malatya/Türkiye
necmi.karkin@inonu.edu.tr

Özet

Kolonyalizm, başlangıcı 15. yüzyıla kadar uzanan Avrupa ülkelerinin kendilerinden farklı ve alt kültür olarak gördükleri ülkelere duydukları ilgiyi yoğunlaştırdıkları sömürgecilik anlayışıdır. Batı sanatı kendi bağlamında rasyonel ve aydınlanma felsefesinin de katkılarıyla diğer kültürlerden daha sistematiktir. Bu yönüyle batı kültürü, estetik teorileri ve estetiğe ilişkin deneyimleri sömürge haline getirdikleri kültürlerin estetik birikimleriyle eşit değildir. Kolonyal politikalar, kültürel etkileşimin önünü açarken estetik eşitliği sağlayabilecek sonuçları yaratmış mıdır? Kolonyalist süreçte, batılı sanatçılar kendi kültürlerinin dışındaki kültürler arasındaki Estetik deneyimleri diaspora melezliğinin estetik yansımaları görmüşler ve yorumlamışlardır. Batı sanatı dışındaki sanatsal pratikler çağdaş sanatçılar için popüler mit olarak görülmüş ve melezleşme anlayışıyla birlikte estetiksel deneyimleri eşitleme bağlamında önemli olmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Kolonyalizm, Melezleşme, Matisse, Estetik Eşitlik*

COLONIALISM AND ESTETIC EQUALITY

Abstract

Colonialism is the mentality in which the European countries intensified their interest in the countries they perceive as different and subcultures since the 15th century. Western arts is more rational in its own context, and with the contributions of the philosophy of Enlightenment, it is more systematic than that of the other cultures. With this aspect, the western culture, its theories of aesthetics and its experiences in aesthetics are not equal to the experiences of the cultures that they turned into colonies. Have the colonial politics created the results which provide aesthetical equality while paving up the way for the cultural interaction? In the colonialist period, the western artists criticized and appraised the cultural interactions in the other cultures as aesthetical reflections of hybridism. The artistic practices out of the western art have been viewed as popular myths by the contemporary artists and have been significant in the context of equalizing the cultural experiences with the mindset of hybridism.

Keywords: *Colonialism, Hybridism, Matisse, Aesthetical Equality*

I. GİRİŞ

Kolonyalizm, başlangıcı 15. yüzyıla kadar uzanan Avrupa ülkelerinin kendilerinden farklı ve alt kültür olarak gördükleri ülkelere duydukları ilgiyi yoğunlaştırdıkları sömürgecilik anlayışıdır. 1970'lerden sonra da post-kolonyal söylemlerle birlikte sömürgeciliğin bıraktığı etkileri sorunsallaştıran bir teoriye dönüşmektedir. Michel Foucault, Edward Said, Jean Baudrillard, Gayatri Spivak, Frantz Fanon ve Homi Bhabha gibi teorisyenler kolonyal teorileri ırk ve sınıf hiyerarşileri üzerinden derinleştirmektedirler. Bu nedenle Avrupa merkezci

kolonyal söylemin, ırk ve özneler üzerinden biçimlenen kolonyal melezlik formasyonlarına sahip estetik imgelere dair görsel ideoloji oluşturduğu görülmektedir. Bu anlamda başlangıcından bu yana Kolonyalizmin estetik yansımaları belirlenmek istenmiştir.

Batı merkezîyetçi anlayışı, 15. yüzyıldan başlayan sosyo-politik ve makro-ekonomik politikalarıyla kendilerine yeni pazar alanları bulmaya yönelmiştir. Bu anlayışla birlikte yeni coğrafyalar ve mekan ihtiyacı dünyanın iktidarı olmaya hazırlanan Avrupa'nın kültürel hedeflerini de genişletmiştir. Bundan dolayı başka kültürleri tanıma ihtiyacı sömürgeciliğin arzulan politikalarıyla bütünleşmiş görünmektedir. Bu yalnızca politik ve ekonomik çıkarlarının sağlanması olarak değil, Etnografik ve Antropolojik olarak kurulan etkileşimlerin ötesine geçmektedir.

Resim-1: Henri Matisse, “Mavi Çıplak II”, 1952, Tuval üzerine karışık teknik, 116.2 cm × 88.9 cm

Necmi Karkın

Kültürler arasında sanatsal etkileşim, Batı sanatının yöntem ve paradigmalarıyla farklı kültürlerle olan ilgisiyle başlamıştır. Kültürler arası yaklaşımlar genellikle politik ve ekonomik tercihlerin nedenleri arasında yer almaktadır. Batı sanatı kendi bağlamında rasyonel ve aydınlanma felsefesinin de katkılarıyla diğer kültürlerden daha sistemattir. Bu yönüyle batı kültürü, estetik teorileri ve estetiğe ilişkin deneyimleri sömürge haline getirdikleri kültürlerin estetik birikimleriyle eşit değildir. Kolonyal politikalar, kültürel etkileşimin önünü açarken estetik eşitliği sağlayabilecek sonuçları yaratmış mıdır?

II. KOLONYALİZM

Avrupa, sömürgeci anlayışı sayesinde kendi kültürlerinde olmayan Mask, Çini, uzak doğu porselenleri, Fars minyatürleri ve Hint dansları gibi estetik değerler taşıyan biçimleri tanımıştır. Bu anlamda Batı estetiği kendi merkezinin dışına doğru çıkmaya başlamıştır. En belirgin estetik ve sanatsal yakınlaşma, Kuzey Afrika ve Fransız sanatı arasında olmuş, estetik kolonyalist anlayış bağlamında melezleşme düşüncesini teşvik etmektedir. Fransız sömürgesinin 1850-1930'lar arasında Cezayir'deki varlığı, görsel kültürün melez formlarının çeşitli ideolojiler ve kültür politikalarını göstermek adına önemlidir. Bu dönemde Oryantalizm tartışmalarına yol açan düşünceler ve değerlerin etnografik olması melezleşme algısını netleştirmektedir. Auguste Renoir, Jean-Léon Gérôme ve Henri Matisse gibi sanatçıların çalışmaları Empresyonizm ve 'Oryantalist estetik' arasındaki motiflerin melez sanat formunun yansımalarıdır. Matisse, Afrika serisi çalışmalarında, renk ve minyatür etkileriyle birlikte figürlerin derinliklerden yüzeye çekilmesiyle süsleme unsuruna dönüşmesi Doğu estetiğinin ruhunu yansıtmaktadır. Matisse'nin "Mavi çıplak (Resim.1) siyahî bir kadının betimidir ve böylelikle sömürgeciliğin ve ataerkilliğin sömürücü bakışının arzu düşlerini bir araya getirir(Harris, 2013: 299) Çünkü "Batı resminin retorik gelenekleri, insani

değer işaretlemenin başlıca aracı olarak uzun süre toplumsal sınıf ve ırksal farklılıktan” (Leppert, 2002: 225) beslenmeye devam etmektedir.

Kolonyalist süreçte, batılı sanatçılar kendi kültürlerinin dışındaki kültürler arasındaki Estetik deneyimleri diaspora melezliğinin estetik yansımaları olarak görmüşler ve yorumlamışlardır. Bu anlamda “Modernizmin arakasından bütünselleştirici bir batılı postmodernizm değil, içinde iletişimin ve sergilemenin yeni kuramsal biçimlerinin yeni yerel yenilik ve ifade biçimleriyle sürekli olarak karşı karşıya geleceği, melez yeni bir estetik geliyor”(Wollen, 2011: 1163)

Kolonyal düşünceden küresel paradigmalara geçişin etkilerinin çok-kültürlülük anlayışıyla birlikte olgunlaşması, alt kültür olarak varsayılmış sanatsal pratiklerin müzelerde yer almaya başlamasını sağlamıştır. 18-19 yüzyılda Avrupa müzelerinde Avrupalı olmayanların eserleri benzerlik ve farklılıklarıyla kabul edilmiştir. “Afrika sanatı yıllarca sanat müzelerinde değil etnografi müzelerinde sergilenir. Çünkü henüz Batı sanatıyla aynı tarihi paylaşacak kadar gelişmemiştir; primitiftir. Afrika sanatının ağır ağır sanat müzelerine geçişi 1996 yılını bulur”. (Artun, 2013:22) Koloni olarak görülmüş toplumların sanatlarının müze mekânlarına değer görülmesi, estetik deneyimlerin eşitlenmeye başladığının göstergesi değil midir? “19 yüzyılda Güney Afrika’daki yerlilerin geleneksel törenleri genellikle cinsiyet, ergenliğe adım atış, savaş ve hiyerarşiyle ilgiliydi. Kırsal alanlarda ve yerlilerin yoğun olduğu kasabalarda resim, heykel, grafik ve Enstalasyon sanatlarına yönelik özel bir hassasiyet vardı”. (Picton, 2012:473) Avrupa merkezci anlayış, öteki kültürlerin kendilerini açıklamasını sağlamak ve kendilerine münhasır olmayan değerlere tereddütle yaklaşmak gibi bir arzı, kolonyal ülkelerin sanatsal kimliği ve doğasına eşit görmektedir artık. Kolonyalizm, Ortadoğu kültürüne getirisini gibi görünen estetik kavram ve olguların sağladığı homojen etkenler sanatın boyutlarını da genişletmiştir. Bu anlamda kültürler arası etkileşimin etnografik yansımaları, sanatçıların estetik

Necmi Karkın

endişeleriyle birlikte yeni anlayışları ifade etme gerçeği yaratmıştır. “Birçok sanatçı bu olanakları topluluklarla yenilikçi işbirlikleri kurmak, bazılarının diğerlerinden daha kolay ulaşabileceği belirli yöntemlerle konumlanan, saklı tarihi ortaya çıkartmak üzere kullanır. Böylece bu yeni ortam odaklı işler, kayıp kültürel alanları simgesel olarak yeniden doldurur ve tarihsel karşı-bellekler sunar. (Foster, 2009:241)

Modernizm, batı merkezietçi anlayışına başka uygarlıkların etnografik ve antropolojik yapılarını tanıyabilme girişimlerine neden olmuştur. Melanezya, Polinezya, Mikronezya, Avustralya ve Malaga gibi yerli halkların ürettikleri süsleme ve diğer kültürel nesnelere, 19 yüzyıldan önce Avrupalılar tarafından etnografik ve ilkel olarak görülmüştür. “Bir şeyi sanat saymak için başvurduğumuz gerekçelerin hepsi kısmi olsa da, genel retorikleri itibarıyla şüphe götürmez biçimde Avrupalı olan gerekçelerdir bunlar”. (Boris, 2012:192) Avrupa'nın kendi kültürel alanları dışındaki değerleri tecrit etmek, kendi değer deneyimlerine inandırmayı ve kabullendirme eğilimlerine ilgisi yoğun olmuştur. Dolayısıyla sömürge anlayışın avantajlarıyla sağlanan kazanımlar kültürel kopuşları “Avrupa ve ötekileri” olarak derinleştirmeyi öngörmektedir. Bu öngörü, “Sömürge-sonrası çağdaş kuramların çoğu ayırım fikrine dayanmaktadır”. (Fanon, 2011: 752)

Modern yaşam yanılısamasının farkına varan bazı sanatçılar müzelerde sergilenen kabile sanatlarını araştırmaya veya Afrika ve Okyanusya gibi batılı olamayan kültürlere yönelmeye başladılar. (Hodge, 2012:342) İlkel toplumların sanatında görülen yalınlaştırma ve stilize özellikleri Brancusi'nin “*Bayan Pogany*” (Resim.2) çalışmasındaki estetik öğelerle bağlayıcı sonuçlar taşımaktadır. 2 Dünya savaşı sonrası Kolonyalizmin etkilerini yitirmeye başladığı süreçte kabile sanatı estetiğinin yansımaları, Macar kadınının stilize edilmiş büst versiyonlarıyla tercih edilen melezleşme eğilimlerin etkisinin arttırdığını

göstermektedir. “Kültür düzeyinde bu birbirine bağlanabilirlik, bütün kültürlerin birbiriyle iç içe geçerek karma ve melez bir bilince neden olduğu bir tür mozaik görünümüyle(deleuze’cü anlamda) rizomatik ilişkileri öne çıkarır”. (Shayegan, 2013: 26)

Resim-2: Constantin Brancusi, “Bayan Pogany versiyon”, 1913, Kireçtaşı üzerine siyah patina ve bronz, 44x21.5x31.5 cm

1970’lerdeki Post-kolonyal tartışmaların arttığı dönemde çağdaş sanatçı William Cordova, “Kolonyalizm Ötesi” adlı çalışmasında (Resim.3) radikal toplumsal hareketleri, Büyüsel ve sosyal gerçekçilik, eski ve yeni geçmişleri, sözlü gelenek ve metinler arasındaki dönüşümü yansıtmaktadır. William Cordova, çalışmalarında eskitme, eşitsizlik ve yer değiştirme gibi kent ekolojisine bağlı olan bastırılmış geçmişleri ve kültür deneyimlerini yansıtmaktadır. *Sanatçı* sınıflı toplumsal hiyerarşiler, ayrımcılık, kapitalizmin sosyal konuları keşfetmek için kolaj ve ahşap paneller üzerine karışık tekniklerle çalışmıştır. Her boya katmanı içerisinde, insan hakları, ekoloji, kişisel ilişkiler veya duygusal konularda temel bir ifade olarak benimsemiştir.

Necmi Karkın

Sonuçta İkinci dünya savaşı sonrası küresel ve makro kültürel politikaların değişim süreci, sömürge ülkelerin sanatına ilgiyi daha çok arttırmıştır. Batı sanatı dışındaki sanatsal pratikler çağdaş sanatçılar için popüler mit olarak görülmüş ve melezleşme anlayışıyla birlikte estetiksel deneyimleri eşitleme bağlamında önemli olmuştur. Kolonyal ülkelerinin estetik deneyimlerinin, müzelerde ve çağdaş sanatta yerinin meşrulaştırılması, sanatların doğası arasındaki uzlaşmayı da gerçekçi kılmaktadır. Kolonyal söylem ve pratiklerin farklı estetik sonuçlar yarattığı söylenebilir. Birincisi, kültürler arası etkileşimle sağlanan estetik formlar arasındaki uzlaşma, diğeri ise kolonyal söylemi yansıtan sanatsal ifadeler olmuştur.

Resim-3: William Cordova, Kolonyalizm Ötesi, 2011, Karışık teknik 91,5 x 91,5

KAYNAKÇA

ARTUN A., “Çağdaş sanat ve Kültüralizm”, Kimlik ve Estetik, Derleyen ve Sunan Ali Artun, Çev. Tuncay Birkan, Nursu Öрге, Elçin Gen, İletişim yayınları: İstanbul, 2013.

BORİS G., Farklı Dünyaları Düşünmek (Felsefe, Siyaset ve Sanat İçin Moskova Konferansı), Çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları: İstanbul, 2012.

FANON F., “Ulusal Kültür Üzerine”, *Sanat ve Kuram* (1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi), Charles Harrison, Paul Wood, Çev; Sabri Gürses Küre Yayınları: İstanbul, 2011.

FOSTER H., Gerçeğin Geri Dönüşü, Çev. Esin Hoşsucu, Ayrıntı Yayınlar: İstanbul, 2009.

HARRİS J., Yeni Sanat Tarihi - Eleştirel Bir Giriş, Çev. Evren Yılmaz, Sel Yayıncılık: İstanbul, 2013.

HODGE S., “Primitivizm” Sanatın Tüm Öyküsü, Çev. Gizem Aldoğan ve Firdevs Candil Çulcu Hayal Perest Yayınları: İstanbul, 2012.

LEPPERT R., Sanatta Anlamın Görüntüsü İmgelerin Toplumsal İşlevi, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları: İstanbul, 2002.

PICTON J., “Afrika sanatı” Sanatın Tüm Öyküsü, Çev. Gizem Aldoğan ve Firdevs Candil, Çulcu, Hayal Perest Yayınları: İstanbul, 2012.

SHAYEGAN D., Melez Bilinç, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları: İstanbul, 2013.

Necmi Karkın

WOLLEN P., “Geleceğe Doğru: Turizm, Dil ve Sanat”, *Sanat ve Kuram* (1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi), Charles Harrison, Paul Wood, Çev. Sabri Gürses, Küre yayınları: İstanbul, 2011.

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 123-140.
www.inijoss.com

TAVŞANLI ZEYTİNOĞLU İLÇE HALK KÜTÜPHANESİ'NDEKİ 358 NO'LU MESNEVİ-İ ŞERİF'İN TEZYİNİ AÇIDAN İNCELENMESİ

Esra HAS

Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Isparta/Türkiye
has.esra@gmail.com

Sema ETİKAN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Isparta/Türkiye
semaetikan@mynet.com

Özet

Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi bünyesinde yer alan Zeytinoğlu Koleksiyonunda toplam 1266 adet el yazması eser bulunmaktadır. Yazma eserler içinde İslami miras hukuku konulu hukuk kitapları, çeşitli din ve tıp kitapları ile divanlar yer almaktadır. Koleksiyondaki bu yazma eserlerden sadece 46 tanesi müzehhebirdir. Bu çalışmada da koleksiyona ait olan ve tezhipli eserler içerisinde yer alan 358 envanter numaralı Mesnevi-i Şerif'in tezyini açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Eser 1604 yılında (Hicri 1012) yazılmış olup, bir cilt içerisinde toplam altı bölümden oluşmaktadır. Tamamı 287 sayfadır. Müellifi Mevlana Celaleddin Rumi olan eserin dili Farsçadır. Talik hat ile yazılmış olup Seyyid Mahmud tarafından istinsah edilmiştir. Eserin müzehhibine dair bir bilgiye ise rastlanmamıştır. Günümüze üzerine ebrulu bir kâğıt yapıştırılmış olan deri mahfazası ile birlikte gelmiş, bu da eseri koruyarak

Has ve Etikan

sayfaların ve cildin daha az zarar görmesine olanak sağlamıştır. Çalışmada 17. yüzyıla ait bu Mesnevi-i Şerif'in genel özellikleri açıklanarak bezemesi hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Cilt, Ebru, Mesnevi, Tezhip, Zeytinolu Kütüphanesi.

THE EVALUATION OF THE “MATHNAWI SHARIF” WITH THE REGISTRY NUMBER OF 358 IN THE PUBLIC LIBRARY OF TAVSANLI ZEYTINOGLU IN TERMS OF THE ORNAMENTAL PERSPECTIVES

Abstract

There are totally 1266 manuscript pieces in Zeytinoglu Collection in the stock of Tavsanlı Zeytinoglu Public Library. There are law books about Islamic heritage law, various religion and medicine books with classical Ottomans in the manuscript pieces. Only 46 of these manuscripts in the collection are gilded. In this study, “Mathnawi Sharif” with the registry number of 358 and among the ornamented pieces, is aimed to be examined in terms of ornamental perspective. The piece, written in 1604 (1012 of the hegira), consists of 6 parts totally in a volume. It is 287-pages in all. The language of the piece, whose author is Mevlana Jalal-ud-Din Rumi, is Persian. Written in talik calligraphy, it was copied by Seyyid Mahmud. No information about the illuminator has been found. It has come to this day with a marbled paper stucked on its leather theca, which enabled less damage to pages and volume protecting the piece. In this study, an evaluation has been made about the ornament of 17th-century-piece “Mathnawi Sharif” by explaining the general features of it.

Key words: *Binding Art, Marbling Art, Mathnawi, Illumination, Zeytinoglu Library*

1. GİRİŞ

İslamiyet'in kabulünden sonraki devirlerde en çok rağbet gören sanat dallarından birisi de kitap sanatları olmuştur. Gerek resim yasağı gerekse yazma eserlere özellikle de kutsal kitaba verilen önem nedeniyle bu alanda büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Türk kültüründe, kitaba ve okumaya verilen önemin bir göstergesi olarak, kitap tezyinatının, Türk bezeme sanatları içerisinde çok önemli bir yer tuttuğu gözlenir.

Matbaadan önce kitaplar, kamyş kalemle is mürekkebi kullanarak ve Arap harfleriyle aharlı- mühreli kâğıtlara yazılmıştır. Bunların en kıymetlileri hüsn-i hat (güzel yazı) ile yazılıp, tezhip, ebru, katı', minyatür ve cilt sanatının nadide örnekleri ile bezenmiştir. Nakkaşanelerde kitap sanatlarının ustaları hattatlar, müzehhipler, nakkaş ve musavvirler, cedvelkeşler, mücellitler kitabı sanat eserine dönüştürmüşlerdir (Özen, 2003:IX).

Türk kitap sanatları içerisinde değerlendirilen ve gelenekli sanatlarımızdan birisi olan tezhip sanatı da kitap bezemenin en önemli unsuru olmuştur. Tezhip arapça "zeheb" kökünden, "altınlamak", süslemek anlamına gelmektedir. El yazması kitapları ve hüsn-i hat yazıların etrafını boya ve altınla tezyin etme işi veya ezilmiş altın ve çeşitli renklerle kağıt üzerine yapılan bezeme sanatıdır. "Tezhip aynı zamanda hüsn-i hat ve cilt gibi eski kitapçılık sanatlarımızı tamamlayan, onlara ahenk ve güzellik kazandıran, bu sanatlarla birlikte kitaba nakış ve renk harmonisi katan bir Türk-İslam sanatıdır" (Arseven, 1993:1982; Yılmaz, 342:2004; Binark, 1975: 25).

Tezhip sanatı üç koldan gelişme göstermiştir. Doğuda Batı Türkistan'dan başlayarak XV. yüzyılda "Herat Mektebi" adı altında şaheserler yaratılmıştır. İkinci kol olarak batıda Mısır'da Memluk kitap sanatları gelişme gösterirken üçüncü kolu da Anadolu'da Türkler tarafından yapılan çalışmalar oluşturmuştur. Türk Tezhip Sanatının Anadolu'daki gelişim safhaları ise Selçuklu ve Beylikler Dönemi Tezhibi, Erken Osmanlı Dönem Tezhibi, 16. Yüzyıl Klasik Dönem Tezhibi ve Batılılaşma Dönemi Rokoko Tezhibi şeklinde sıralanmaktadır (Ersoy, 1988:10; Özkeçeci, 1992:1,2).

Has ve Etikan

Selçuklular Kur'an dili olan Arap harflerini kullanmışlar, fakat yazıyı sadece iletişim aracı olarak görmeyip estetik unsurlarla birleştirerek dünya sanat tarihindeki özgün yerini almasına katkıda bulunmuşlardır (Özkeçeci, 2007: 75). Erken Osmanlı yazmalarında ise farklı etkileşimlerin birleşiminden doğan yeni bir tezhip üslubunun varlığı ilk bakışta sezilir. Saraya bağlı çalışan nakkaş ve müzehhipler, fethedilen ülkelerin sanat alanındaki etkilerine bağlı olarak, motif dağarcıklarından faydalanmışlardır. XV. yüzyılın ilk yarısında Herat ve Şiraz okullarının etkileri giderek azalmış ve yüzyılın ikinci yarısında da orijinal bir süsleme üslubu yaratılmıştır (Mahir, 1995:369,370). İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, güzel sanatları himayesi altına almış ve bütün sanat dallarının gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Güzel sanatlara meraklı olan ve kitaba verdiği önem bilinen Fatih Sultan Mehmed, Topkapı Sarayı'nda bir nakkaşhane kurmuş ve başına Özbek asıllı Baba Nakkaş'ı getirmiştir (Derman, 1999:110). II. Bayezid Dönemi ve XVI. yüzyıl Osmanlılarda tezhip sanatının en olgun ve mükemmel devrinin tam olarak başlangıcıdır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise tezhip fevkalade bir gelişme gösterir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında tezhip sanatı, işçilik ve yaratıcılık açısından en güzel zamanını yaşamıştır.

Türk tezhib sanatında XVII. yüzyılın ilk yarısı XVI. yüzyılın devamı sayılabilir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de tezhipte yükselme devri durmuş ve bir gerileme dönemi başlamıştır (Özkeçeci, 1992:6). XVIII. yüzyılda batının oluşturduğu barok, ampir, rokoko üslupları bölgesel karakterlerle karışarak "Türk Rokoko"su adı verilen yeni bir tarzın doğmasına yol açmıştır (Özcan, 1990:127). XIX. yüzyılda da klasik ölçüler kaybedilmiş, düşük kaliteli zayıf örnekler ortaya çıkmıştır. XX. yüzyıl başlarında ise tükenme durumuna gelen tezhip sanatı, 1914 yılında kurulan Medresetül Hattatin vasıtasıyla yeniden canlanmaya başlamıştır (Ersoy, 1988:38). Günümüzde ise Güzel Sanatlar Fakültelerinin Geleneksel Türk Sanatları Bölümü bu sanatın eski örneklerinin korunması, yeni tasarımların ortaya konması için kurulmuş olan bir bölümdür. Bölüm içerisinde yer alan Tezhip Anasanat Dalı bu sahaya sanatçı yetiştirmektedir. (Karadaş, 2008:273).

Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki 358 No'lu Mesnevi-İ Şerif'in...

Tezhip sanatı, murakkalar, kıt'alar, hüsn-i hat levhalar, el yazması kitapların içi ve cilt kapakları, minyatürlerin kenarları, ferman, berat ve tuğralar olmak üzere birçok alanda kullanılmaktadır. Ayrıca ahşap çekmeceler, kalem kutuları ve mücevher kutuları gibi bazı kullanım eşyaları da tezhip sanatı ile bezenmiştir (Özcan, 2002:300).

Tezhip sanatının en çok kullanıldığı alan olan el yazması kitaplar Kur'an-ı Kerimler başta olmak üzere divanlar, delailü'l-hayratlar, en'am-ı şerifler, risaleler, evradı şerifler gibi dini, ilmi ve edebi konuları içeren yazma eserlerdir. Bir yazma eserde tezhiplenen başlıca bölümler; iç kapak anlamında olan ve kitabın adı, müellifi ve bazen de kimin için yapıldığını belirten temellük kitabesinin bulunduğu zahriye tezhibi, Fatiha ve Bakara surelerinin bulunduğu serlevha tezhibi, tarih ve hattatın isminin bulunduğu ketebe ya da hatime tezhibi, Kur'an'da sure adları, diğer yazmalarda da konu başları olan başlık ya da mihrabiye tezhibi diye adlandırılan alanlardır. Bunların dışında cümle ya da ayetleri birbirinden ayırmak için kullanılan nokta ya da duraklar, sayfa kenarlarında görülen ve konuyla ilgili açıklama içeren güller, satır aralarındaki boşluklarda beyne'ss-ütur, tezhipli alan ile boş alan arasında yer alan tığlar el yazması kitaplarda tezhiplenen diğer alanlardır (Keskiner, 1996:211,212; Karadaş, 2008:272). Tezhip sanatı el yazmaları ve levhalar başta olmak üzere bütün bu alanlarda klasik, halkari, şükufe ve Türk Rokokosu gibi birçok farklı üslup ve teknik ile uygulanmaktadır.

Başta tezhip sanatı olmak üzere kitap sanatlarının en güzel uygulamalarını barındıran yazma eserlerin konuları dini eserler, edebi eserler ve ilmi eserler olarak üç ana grupta incelenmektedir.. Dini eserler; başta Kur'an-ı Kerimler olmak üzere, tefsir, hadis, akaid- kelam, fıkıh, tasavvuf, İslam dini tarihi, dua kitapları, ahlak konulu yazmalardır. Edebi eserler; divan, tarih, biyografi, dilbilim, musiki, mantık, felsefe, eğitim, seyahat gibi alanlarda yazılmıştır. İlmi eserler ise; kimya, matematik, astronomi, jeoloji, coğrafya, tıp, fizik, ziraat, zooloji, kozmografya, veterinerlik, askerlik, ticaret gibi konulardan oluşmaktadır.

Edebi eserler alanına dâhil olan Mesnevi'nin yazarı Mevlana Celalaeddin Rumi 6 Rebiü'l-evvel 604 (30 Eylül 1207)'de bugün Afganistan'ın kuzeyinde bir

Has ve Etikan

şehir olan Belh'te dünyaya gelmiştir (Eflaki, 2006:77). Asıl adı Muhammed Celaledin'dir. Hüdavendigâr, Mevlana, Rumi gibi isimler kendisine sonradan verilmiştir. Mevlana lakabını Konya'da ders vermekte iken almıştır ve bu lakap "efendimiz", "hazret" anlamlarına gelmektedir. Diyar-ı Rum adıyla anılan Anadolu'ya yerleşmesi ve hayatının büyük kısmını Konya'da geçirmesi sebebi ile de "Rumi" denilmiştir (Yeniterzi, 1995:1,2). Mevlana, 24 Şubat 1231'de, ilk hocası olan babası Bahaeddin Veled'in vefatı üzerine dokuz yıl Burhaneddin-i Tirmizi'den eğitim alarak fıkıh, tefsir, kelam, hadis gibi medrese ilimleri ile ilgilenmiş, Rumca öğrenmiştir (Kabaklı, 2008:26). 29 Kasım 1244'de Tebrizli Muhammed Şemseddin (Şemsi Tebrizi) isminde esrarengiz bir dervişin Konya'ya gelmesi ile Mevlana'nın hayatı tamamen değişmiştir. Derin bir dostluk kurduğu Şems'in 5 Aralık 1247'de kaybolmasından sonra büyük üzüntü yaşayan Mevlana Konyalı bir kuyumcu olan Selahaddin-i Zerkubi'yi Şems'in yerine koymuştur. Zerkubi'nin kızını oğlu Sultan Veled'le nikâhlanmış, kendisini yerine halife ve şeyh ilan etmiştir. 1258'de Zerkubi'nin vefatı üzerine Çelebi Hüsameddin b. Muhammed b. Hasan'a halifelik makamını vermiştir. Mevlana ile Çelebi Hüsameddin'in on yıllık dostluğunun en büyük meyvesi, Mevlanaya'ya ricası ile ortaya çıkan, muhteşem bir eser olan Mesnevi olmuştur. Mevlana, uzun ve yorucu bir hayatın ardından bir karaciğer hastalığı nedeni ile 17 Aralık 1273'de vefat etmiştir (Eflaki, 2006:113-114).

Mevlana'nın eserleri Divan-ı Kebir, Mesnevi, Fıhi Mafih, Mektubat ve Mecalis-i Seba'dır (Yeniterzi, 1995:35-41). En önemli eseri olan Mesnevi-i Şerif Mevlana'nın insanlara sevgi, aşk, güzel ahlak, sabır, ibadet gibi konuların önemini anlattığı bir eserdir. En büyük kaynağı Kur'an-ı Kerim olan yüzlerce küçük hikâyeden oluşur. Bu yüzden Mesnevi Kur'an'ın tefsiri sayılmış, "Kur'an'ın Özü" adıyla da anılmıştır (Eflaki, 2006:470).

El yazması eserleri bünyesinde toplayan önemli kütüphanelerimizden birisi de Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'dir. Kütüphanenin kurucusu olan Hacı İbrahim Ağa, Söğütten gelen Türkmenlerden Sağır Ahmedoğlu Halil Ağa'nın oğludur. Hacı İbrahim Ağa sıbyan mektebinde yetişen yetenekli öğrencilerin, orta öğrenimlerini de Tavşanlı'da sürdürebilmeleri için Cami-i Kebir

Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki 358 No'lu Mesnevi-İ Şerif'in...

(bugünkü Ulu Camii) avlusunda bir medrese ve kütüphane inşa etmiştir. İbrahim Ağa'nın ikinci oğlu Hasan Tahsin, öğrenimi için İstanbul'da iken Tavşanlı'daki kütüphane için sahaflar çarşısından aldığı kitapları Tavşanlı'ya göndermiştir. Kitap satın alınırken yazma eserlerden çok basma eserlere ağırlık verilmiştir. Kütüphaneye kitap alımı Hasan Tahsin Efendi'nin 1922'de vefatına kadar sürmüştür. Hasan Tahsin Efendi'nin ölümünden sonra kütüphaneyi büyütmeyi oğlu Mesut Zeytinoğlu (1902- 1978) üstlenmiştir (Acar, 2007:8-34). Mesut Bey, Prof. Orhan Oğuz'un başkanlığı döneminde kütüphaneyi içindeki tüm kitaplar ve demirbaşlarla birlikte, bazı yükümlülüklerin yerine getirilmesi şartıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na devretmiştir.(Bayraktar ve Lugal, 1995: 58).

Zeytinoğlu Koleksiyonundaki yazma eserler içinde İslami miras hukuku kurallarından söz eden feraiz kitapları, tefsir ve hadis kitapları, İslami kurallar, Allah'ın varlığını kanıtlamaya ve mezheplere ilişkin bilgiler içeren akaid kitapları, tasavvufa ait kitaplar, tıp kitapları, Kur'an'ın doğru okunması için yazılmış "ilm-i kıraat" kitapları, çeşitli risaleler ve divanlar yer almaktadır (Acar, 2007: 34). Koleksiyonda yer alan ve en önemli eserlerden birisi olan Mesnevi-i Şerif kütüphane envanterine 358 sayı numarası ile kayıtlıdır. Mesnevi-i Şerif'in hattatı Seyyid Mahmud olup, ta'lik yazı çeşidi ile kaleme alınmıştır. Eserin istinsah tarihi; 1604 (Hicri 1012), ölçüleri; 207x140, 183x108mm'dir. 25 satır halinde 287 sayfadan oluşan Mesnevinin dili Farsçadır. Eserin müzehhibi ve istinsah yeri hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Eser çalışma kapsamına alınmış ve süsleme özellikleri incelenerek, dönemin özelliklerinin açıklanması amaçlanmıştır.

2. 358 NOLU MESNEVİ-İ ŞERİF'İN TEZYİNİ AÇIDAN İNCELENMESİ

Bu bölümde eserin tezyini özelliklerine ait bilgiler cilt bezemeleri ve tezhibi olmak üzere iki başlık altında verilmiştir.

2.1. Mesnevi-i Şerif'in Cilt Bezemeleri

Kütüphanenin envanter defterinde cildi ile ilgili olarak "Meşin deve cildi" yazan eserin, aynı zamanda vişneçürüğü renginde, üzerine ebru yapıştırılmış deri

Has ve Etikan

bir mahfazası mevcuttur (Resim 1). Kâğıda kırmızı, siyah, mavi ve turuncu renklerde şal ebru yapılmış, bunun üzerine de kumlu ebru tarzında iri damlalar atılmıştır. Dikdörtgen mahfazanın kısa kenarında kitap içine konduktan sonra kapatılmak üzere bir kapak bulunmaktadır. Eserin kahverengi deve derisinden cilt kapağının tam ortasında bir şemse motifi bulunur (Resim 2). Bu şemse motifinin etrafına altın ile dendan çekilmiş, yine altın tığ ve noktalar ile tamamlanmıştır. Şemse motifinin bezeme tekniği soğuk şemsedir. Kompozisyonu bitkisel motif ve Rumiler oluşturmaktadır. Üst ve alt kapakta aynı bezeme teknikleri kullanılmıştır.

Eserde, klasik cildin bölümleri olan sertab ve mikleb yoktur. Mahfaza eserin günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmesine yardımcı olmuş, alt ve üst kapak bu sayede “sırt”tan ayrılmamıştır. Üst kapaktaki hafif yıpranmalar ve dökülen altınlar dışında cilt gayet iyi durumdadır.

Resim 1. Eserin mahfazası

Resim 2. Eserin cilt bezemesi ve çizimi

2.2. Mesnevi-i Şerif'in Tezhipleri

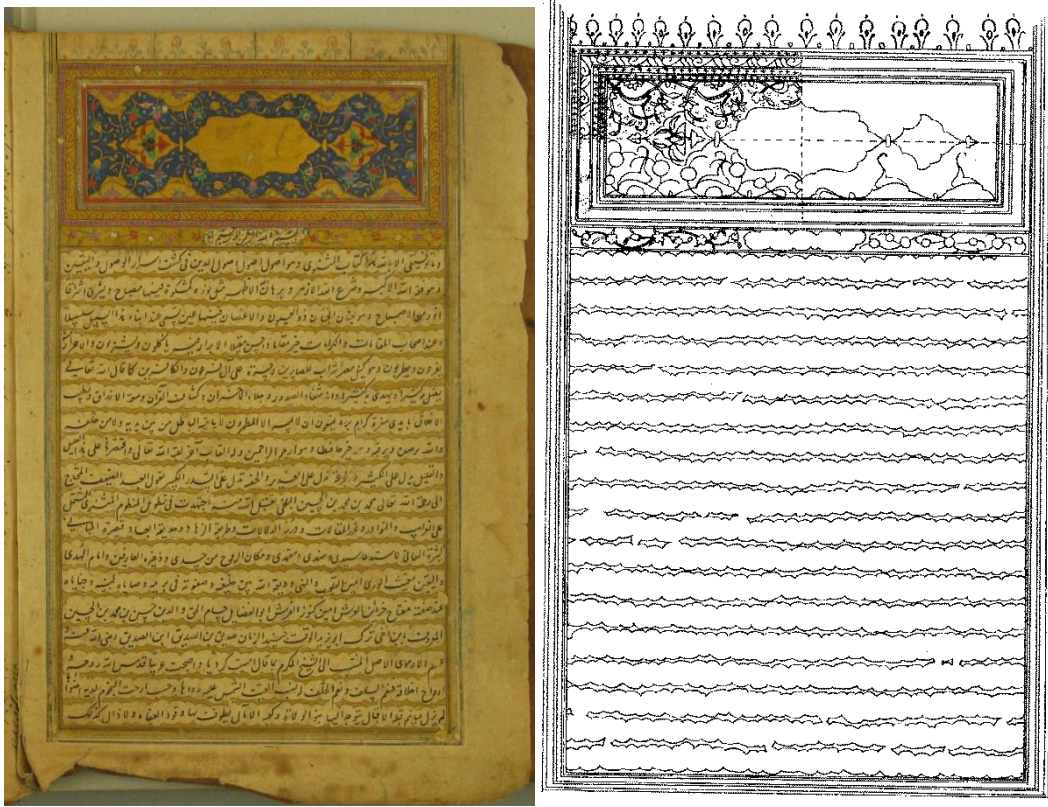
Eser altı bölümden oluşmaktadır ve her bölümün başında unvan tezhibi bulunmaktadır.

Birinci bölümün unvan tezhibi, 1/4 simetrik desen, lacivert zemin üzerine hatayî grubu motifler ile bezenmiştir (Resim 3). Rumilerin zemini altın ile boyanmış, bu kısımda da bitkisel motifler kullanılmıştır. Paftaların içerisinde kullanılan rumi motiflerde kırmızı ve yeşil renkler kullanılmıştır. Bitkisel motiflerde ise kırmızı, yeşil, mavi, sarı, mor ve pembe renkler kullanılmış, zemindeki boşluklar beyaz üç noktalar ile doldurulmuştur. Yazı için bırakılmış dandanlı kısma yazı yazılmamış, zemini altın ile boyanmıştır. Dikdörtgen şeklindeki tezhipli alanı cetveller, bordür ve üzeri (+) şeklinde bezemeli arasuyu çevrelemektedir. Bordür münhanili bir desen ile süslenmiştir. Cetvelin etrafında kırmızı ve yeşil renkte bitkisel motifli tığlar kullanılmıştır. Yazıya başlanmadan önce ilk satır bordür şeklinde ayrılıp tezhiplenmiş, altın zemin üzerine 1/2

Has ve Etikan

simetrik bir desen ile bezenmiştir. Bu kısımda da bitkisel motifler kullanılmış, Besmele bulunan yazı alanı yaprak ve noktalarla süslenmiştir.

Eserin ilk iki sayfası altın beynessütur ile bezenmiştir. Unvan tezhibi bulunan sayfa sütunlara ayrılmazken, eserin bütününde olduğu gibi yan sayfa da altın cetvellerle dört ayrı sütuna bölünmüştür. Bu sayfada da üst kısımdaki iki kare alan tezhiplenmiş, zemin boyanmayıp rumiler, bitkisel motifler ve üç noktalar ile bezenmiştir.

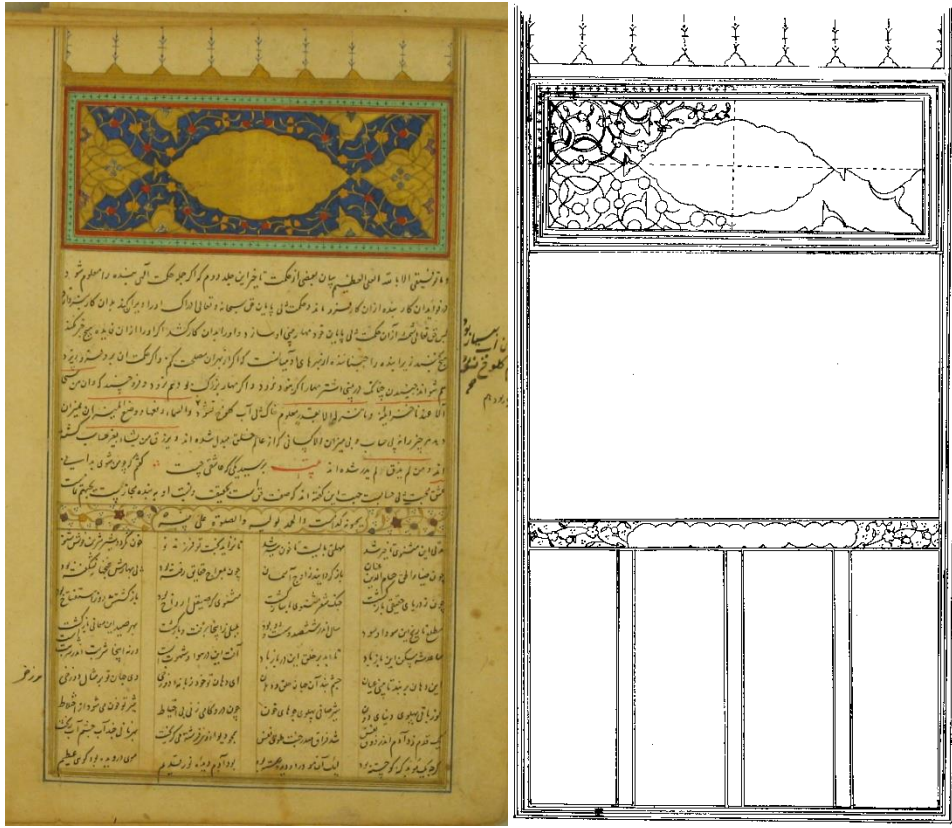

Resim 3. Eserin birinci bölümünün unvan tezhibi ve çizimi

Eserin ikinci bölümünün unvan bezemesinde, (Resim 4). 1/4 simetri ile oluşturulmuş desen, lacivert zemin üzerine hatayi grubu motifler ile oluşturulmuştur. Rumilerin zemini altın ile boyanmış, dendanlardan oluşan yazı

Tavşanlı Zeytinöğlü İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki 358 No'lu Mesnevi-İ Şerif'in...

alanı da altın ile doldurulmuştur. Motiflerde sarı, kırmızı, mavi ve mor renkler kullanılmıştır. Dikdörtgen formlu tezhipli alanı turuncu ve (+) şeklinde bezemeli yeşil cetvel ile altın kuzular çevrelemiştir. Bölüm başı tezhibi lacivert renkli ince tığlar ile sonlandırılmıştır. Sayfa dokuz satır sonra yine dört sütuna ayrılmış, başlık kısmının olduğu alan zemini boyasız bitkisel motiflerle bezenmiştir.

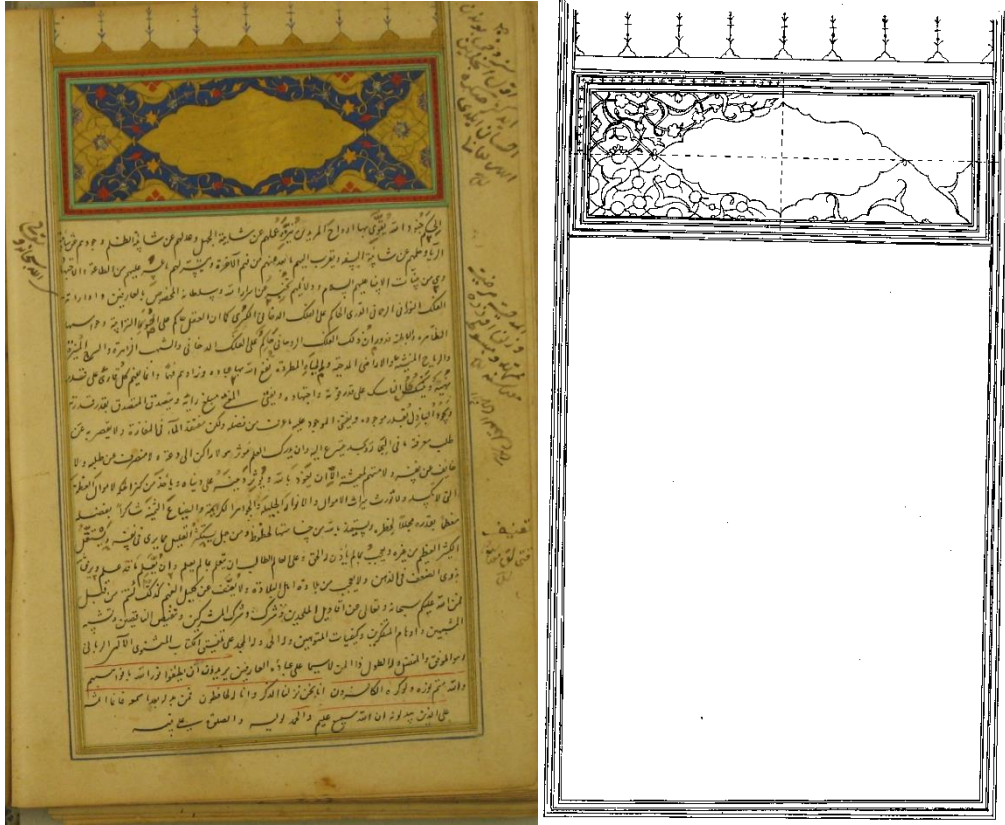

Resim 4. Eserin ikinci bölümünün unvan tezhibi ve çizimi

Eserin üçüncü bölümünün unvan tezhibi, 1/4 simetri ile lacivert zemin üzerine, sarı, kırmızı, mavi ve mor renkli motifler kullanılarak bezenmiştir (Resim 5). Rumilerin zemini ve dendanla ayrılan paftaların zemini altın ile boyanmıştır. Dikdörtgen alan yeşil ve (+) şeklinde bezemeli kırmızı cetvellerle,

Has ve Etikan

altın kuzularla çevrelenmiş, tığlarla sonlandırılmıştır. Yazı alanı bu sayfada sütunlara ayrılmamış, yan sayfada dört sütun halinde devam etmiştir.

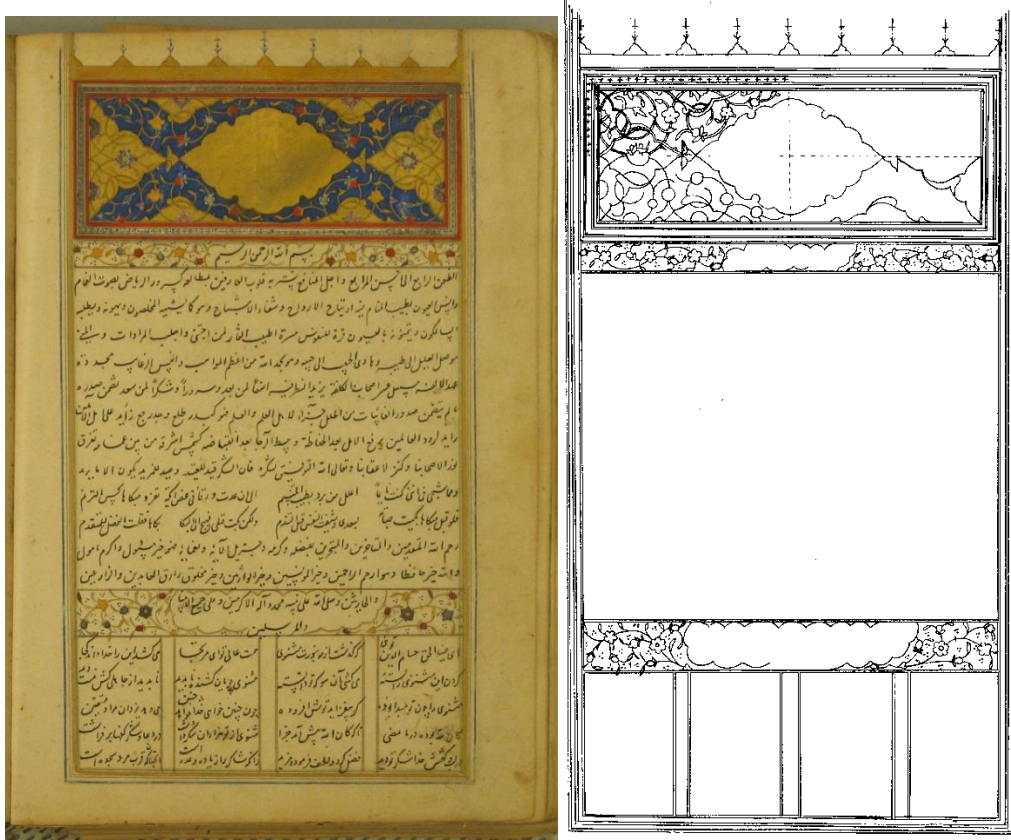

Resim 5. Eserin üçüncü bölümünün unvan tezhibi ve çizimi

Eserin dördüncü bölümünün unvan tezhibi, 1/4 simetri kullanılmış desen ile lacivert zemin üzerine sarı, kırmızı, mavi ve mor renkte motifler kullanılarak bezenmiştir (Resim 6). Rumilerin zeminleri ve dendanlı paftaların zemini altın ile boyanmış, yazı alanı boş bırakılmıştır. Dikdörtgen alan kırmızı ve (+) şeklinde bezemeli gri cetvellerle, altın kuzularla çevrelenmiş, tığlarla sonlandırılmıştır. Bölüm başı besmele ile başlamış, Bismelenin yazılı olduğu kısım zemini boyanmadan bitkisel motiflerle bezenmiştir. Sayfanın son beş satırı alt kısımda

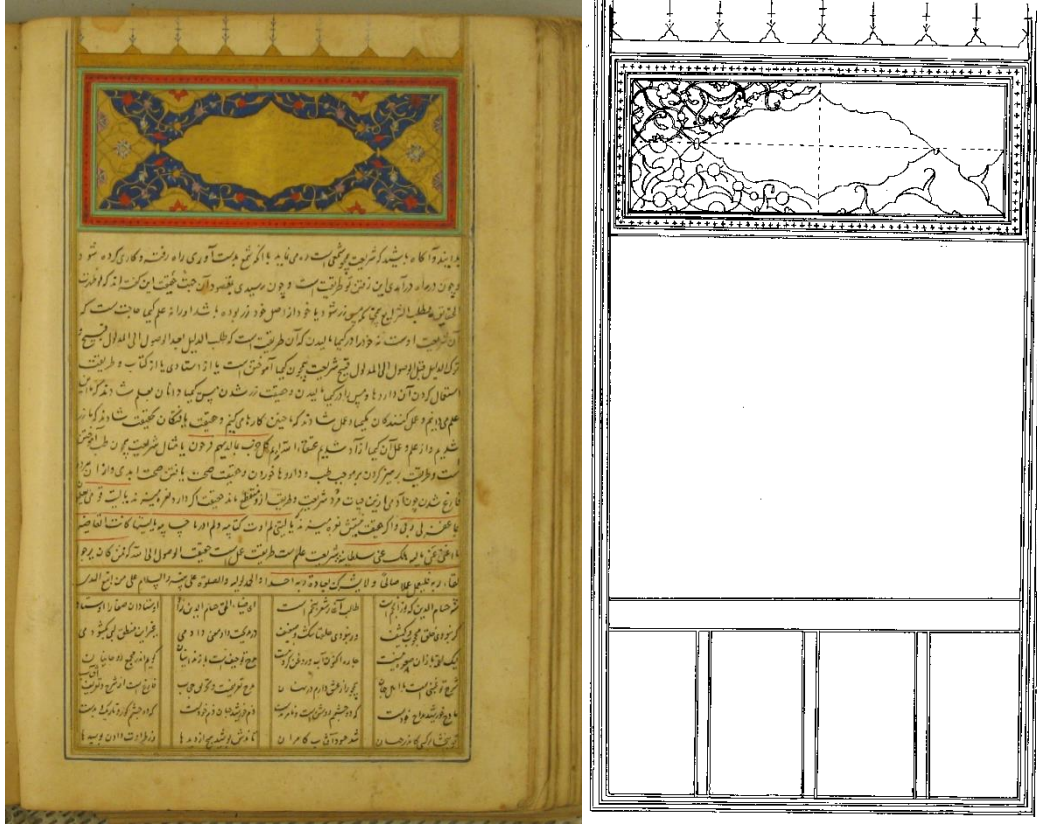
Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki 358 No'lu Mesnevi-İ Şerif'in...

dört sütuna ayrılmıştır. Bölümün isminin yazılı olduğu kısım yine aynı şekilde zemini boyanmadan tezhiplenmiştir.

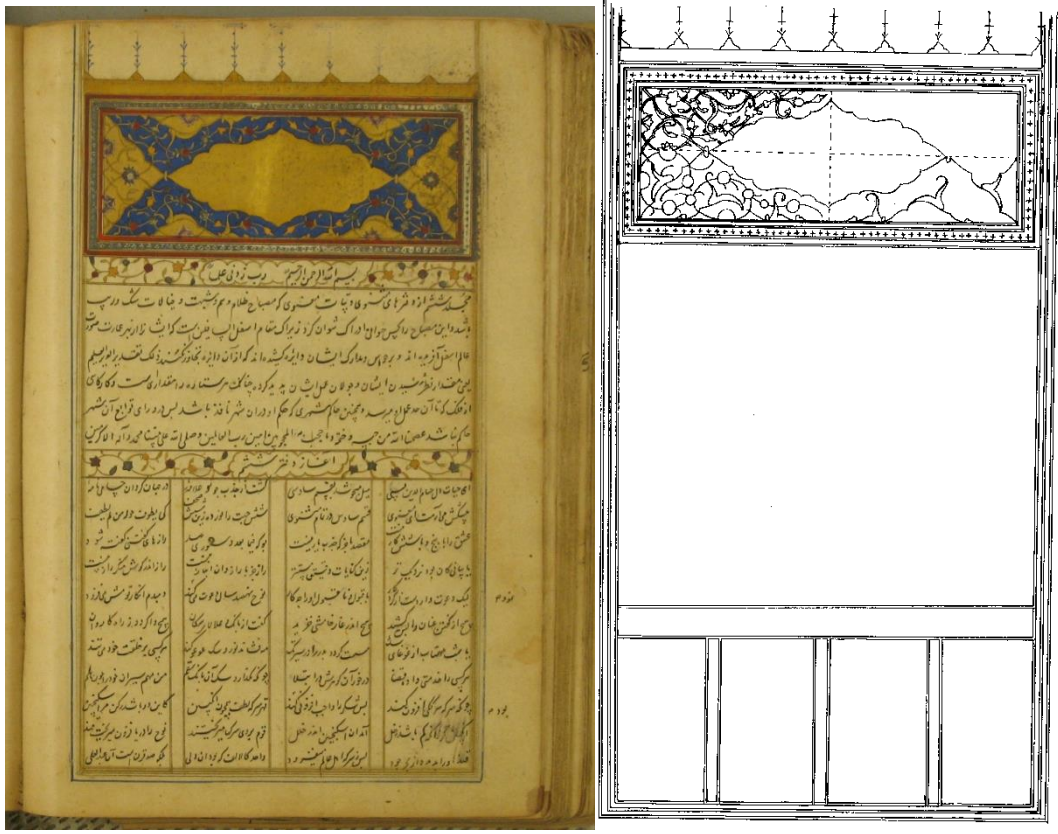
Resim 6. Eserin dördüncü bölümünün unvan tezhibi ve çizimi

Eserin beşinci bölümünün unvan tezhibi, 1/4 simetrik desen ile lacivert zemin üzerine, sarı, kırmızı, mavi ve mor renklerde motifler kullanılarak bezenmiştir (Resim 7). Rumilerin zemini ve dendanla ayrılan paftaların zemini altın ile boyanmıştır. Dikdörtgen alan yeşil ve (+) şeklinde bezemeli kırmızı cetvellerle, altın kuzularla çevrelenmiş, tığlarla sonlandırılmıştır. Sayfada yazı alanı son altı satırda dört sütun şeklinde ayrılmıştır.

Resim 7. Eserin beşinci bölümünün unvan tezhibi ve çizimi

Eserin son bölümünün unvan tezhibinde diğer bölümlerde olduğu gibi yine 1/4 simetrik bir desen kullanılmıştır (Resim 8). Lacivert zemin üzerine, sarı, kırmızı, mavi ve mor renkli motifler kullanılmıştır. Rumilerin zeminleri ve dandanlı paftaların zemini altın ile boyanmış, yazı alanı boş bırakılmıştır. Dikdörtgen alan kırmızı ve (+) şeklinde bezemeli gri cetvellerle, altın kuzularla çevrelenmiş, tığlarla sonlandırılmıştır. Bölüm başı besmele ile başlamış, Bismelenin yazılı olduğu kısım zemini boyanmadan bitkisel motiflerle bezenmiştir. Altı satır sonra yazı alanı dört sütun şeklinde devam etmektedir. Bu kısmın ilk satırı aynı şekilde zemini boyanmaksızın tezhiplenmiştir.

Resim 8. Eserin altıncı bölümünün unvan tezhibi

3. SONUÇ

Kültürel mirasımızın en önemli ürünlerinden olan yazma eserler, tarih boyunca kitaba verilen değerler neticesinde özenle hazırlanmış ve tezhip, minyatür, cilt ve ebru sanatlarının yardımı ile de en güzel renk ve desenlerle bezenmiştir. Günümüze kadar gelen yazma eserler dünya çapında yerli ve yabancı birçok kütüphane ve müzede koruma altına alınmıştır. Bunlardan birisi de Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'dir. Araştırmaya konu olan 358 nolu Mesnevi-i Şerif bu kütüphanenin zengin koleksiyonunda yer alan 17. yüzyıla ait bir eserdir. Eser, günümüze kadar kendi mahfazası içerisinde muhafaza edilmiş, bu sayede iç kapağı ve sayfaları büyük bir hasar görmemiştir. Eserin istinsah tarihi 1604 olarak belirtilmiş fakat tezhiplendiği dönem ya da müzehhibi hakkında

Has ve Etikan

herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat bezeme özellikleri göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, gerek renkleri gerekse işçiliği klasik dönemin ürünü olduğunu düşündürmektedir. Klasik dönemin temel özelliği olan altın ve laciverdin dengeli kullanımı eserin tezhiplerinde göze çarpmaktadır. Dönemin zarif motifleri ve ince işçiliği de yine eserin bezemelerinde mevcuttur. Mesnevi'nin, tezhipli unvan sayfaları dışında başka bezemeli alanı yoktur. Sayfaların hepsi altın ile cetvelenmiş, yazı alanı cetvellerle dörtlü sütunlara ayrılmıştır. Eserin tezhiplerinde genel olarak aynı kompozisyon ve renklerin kullanıldığı ve birinci bölümün bezemesinin diğerlerine göre daha yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Bu bölümün ilk iki sayfasında yine diğer bölümlerde yer almayan beynessutur bezeme bulunmaktadır. Bunun dışında bölümler arasında sadece paftaların formu ve cetvel renkleri gibi ufak değişiklikler görülmektedir. Eser cildi, hattı ve tezhipleri ile tutarlılık ve uyum içerisindedir.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Geleneksel Sanatlarda batı etkileri görülmeye ve bozulmalar oluşmaya başlamıştır. Bu devrin eserleri klasik dönemin sonu ile batılılaşma döneminin başına ait olması ve başka bir üsluba geçişin ürünleri olmasından dolayı büyük önem taşımaktadır. İncelenen eserde de klasik devrin etkileri sürdürülmeye çalışılmış, dönemin kural ve kaideleri bezemelerde itinayla işlenmiştir. Eser 17. yüzyıla tarihlendirilmekle beraber 16. yüzyıl bezeme özelliklerini taşımaktadır. Ancak mahfazanın ciltten farklı malzeme ve teknik kullanılarak yapılması, daha sonraki dönemlerde hazırlandığını düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

ACAR, M. Ş, Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Eğitim, Bilim ve Kültür Vakfı Yayınları: İstanbul, 2007.

ARSEVEN, C. E, Sanat Ansiklopedisi, Cilt IV, Milli Eğitim Basımevi: Ankara, 1993.

Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki 358 No'lu Mesnevi-İ Şerif'in...

BAYRAKTAR, N., Lugal M., Türkiye Yazma Eser Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerde Bulunan Yazmalarla İlgili Yayınlar, IRCICA Yayınları: İstanbul, 1995.

BİNARK, İ., Eski Kitapçılık Sanatlarımız, Kazan Türkleri Kültür Ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 1975.

DERMAN, Ç., “Osmanlı Asırlarında Üslup Ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt XI, s.108- 119, Yeni Türkiye Yayınları: İstanbul, 1999.

EFLAKİ, A., Ariflerin Menkıbeleri, Çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınevi: İstanbul, 2006.

ERSOY, A., Türk Tezhip Sanatı, Akbank Yayınları: İstanbul, 1988.

KABAKLI, A., Mevlana, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları: İstanbul, 2008.

KARADAŞ, C., “Tezhip Sanatı Örneklerinin İcrası ve Destekleme Projeleri”, *Gazi Üniversitesi I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, s.271- 279, 2008.

KESKİNER, C., “Türk Tezhip Sanatı”, *Art Decor*, yıl 4, sayı 39 (s.210- 213), 1996.

MAHİR, B., “Tezhip Sanatı”, *Geleneksel Türk Sanatları*, ed. M. Özel, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara, 1995.

ÖZCAN, Y., Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara, 1990.

ÖZCAN, Y., “Türk Tezhip Sanatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt XII (s.300- 307), Yeni Türkiye Yayınları: İstanbul, 2002.

ÖZEN, M. E., Türk Tezhip Sanatı, Gözen Yayınları: İstanbul, 2003.

ÖZKEÇECİ, İ., Türk Tezyini Sanatlar Ve Tezyini Motifler, Erciyes Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını: Kayseri, 1992.

ÖZKEÇECİ, İ., “Yazma Eserler Ve Düşündürdükleri”, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, Sayı 4, (2007), s.74- 79.

Has ve Etikan

YENİTERZİ, E., Mevlana Celaleddin Rumi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara, 1995.

YILMAZ, A., Türk Kitap Sanatları Tabir Ve İstılahları, Damla Yayınevi: İstanbul, 2004.

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 141-156.
www.inijoss.com

TEKİRDAĞ BÖLGESİ ÇİNGENELERİN KENDİ MÜZİKLERİNDE KULLANDIKLARI EZGİ YAPILARININ İNCELENMESİ*

Turan SAĞER

İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Müzik Bölümü, 44280,
Malatya/Türkiye
turansager@inonu.edu.tr

Ozan EROY

İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Müzik Bölümü, 44280,
Malatya/Türkiye
ozan.eroy@inonu.edu.tr

Özet

Bu araştırmada; Hicaz, Uşşak ve Karıcığar makamlarında Tekirdağ Bölgesi Çingene müziklerinden oluşan on eser, geleneksel Türk Sanat Müziği ses sistemi doğrultusunda incelenmiş, makamlar arasında benzer yapıda ezgisel yapıların olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada ilk olarak her bir eserin ses saha sınırı belirlenmiştir. Eserlerin ses saha sınırları belirlendikten sonra eserlerde kullanılan perdelerin süre ve frekans değerleri belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, eserlerin makamsal dizilimini meydana getiren perdelerin toplam süre değerleri, makamsal özelliklerine göre eserlerdeki en fazla süre ve frekans değerine sahip olan perdeler ve benzer yapıdaki ezgisel kalıplar bulunmuş olup araştırmayla ilgili öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Çingene Müziği, Makamsal Müzik.*

* Bu çalışma, Turan Sağer danışmanlığında, Ozan Eroy'un Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Bilimleri Ana Bilim Dalında Yaptığı Yüksek Lisans Tezinden oluşturulmuştur.

THE INVESTIGATION OF THE MELODIC STRUCTURES OF TEKIRDAG GYPSSYS' USED IN THEIR OWN MUSIC STYLE

Abstract

In this study; ten pieces from Tekirdag region gypsy music, in Hicaz, Uşşak and Karcıgar maqams are analyzed from the point of traditional Turkish maqam music scale system and the existence of the melodic similarities among these maqams are scanned. In the research, the field range of each piece is determined at the beginning. After this step, the duration and the frequency values of all pitches used in these pieces are measured. As a result; the total durations of the pitches forming the modal scales, the pitches that have the maximum duration and frequency values used in the pieces according to their modal properties and similar melodic patterns are identified. The related proposals are also brought forward.

Keywords: *Gipsy Music, Maqam Music.*

1.GİRİŞ

Tarih boyunca sürekli göçebe olarak yaşamış Çingeneler, her ülkede farklı isimlerle anılırlar. İngilizce' de "Gipsy", Rumca' da "Gyphos", İtalyanca' da "Zingari", Romence'de "Tigani", Kafkaslar' da "Basa", Suriye'de "Dom" kullanılan Çingene isimlerinden bazılarıdır (Sager, 2004:1).

Çingeneler dillerinde kendilerine "Romani" derler. "İnsan", "adam" anlamı taşımakta olan kelime, Sanskrit'çe Domba sözcüğünden türetilmiştir (Berger, 2000: 9).

1.1. Tarihte Çingener

Arayıcıya göre (2008:25) Çingener Hint asıllı olup, günümüzde de burada yaşayan Çingenerin Kuzey-Batı Hindistan'ın Rajasthan eyaletinde yaşadığı bilinmektedir.

Bercovici'ye (1928:10) göre; dilbilimcilerin çalışmaları sonucunda Hindistan'ın kuzeybatısında ki bölgede yaşayan insanların konuştuğu dille, Çingenerin konuştuğu dil, gramer yapı ve lehçe bakımından benzerlikler göstermektedir. Ayrıca Çingenerin İndus Nehri yakınında yaşayan "Jat" kabilesi ile akraba olduğunu, günümüzde de Jatlar'la Çingenerin konuştuğu dilin birbirine çok yakın olduğunu ve bu ortak dilin değişikliklere rağmen, Sanskritçe'ye benzediğini belirtmiştir.

Çingenerin Hindistan'dan ayrılışı ile ilgili olarak günümüzde bilinen en eski kayıt Firdevsi'nin "Şehname"(m.s.1000) adlı eseridir. Eserde Çingenerlere çok benzeyen bir kavim olan Luriler'den bahsedilir. Luriler, 4.yüzyılda 12.000 kişiyle Hindistan'ı terk etmiştir (Berger, 2000: 10).

9. yüzyıla gelindiğinde Kuzey Hindistan'da yaşayan Çingener yurtlarını terk ederek İran üzerinden Kafkasya, Rusya, Sibiryaya ve Kuzey Avrupa ülkelerine bir kısmı ise Anadolu üzerinden Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ülkelerine göç etmişlerdir (Arayıcı, 2008:28,29).

Son Çingene göçleri ise, 19. Yüzyıl sonları ve 20. Yüzyıl başlarında Avrupa'dan Amerika'ya olmuştur. Bugün dünyada 12 milyonun üzerinde Çingene nüfusunun olduğu tahmin edilmektedir (Sağır, 2004: 2).

Sağır ve Eroy

Anadolu toprakları üzerinde ilk Çingene topluluğuna Bizans kaynaklarında rastlanır. 835 yılında Kilikya’ da bulunan Anavarza kentinde bir Çingene grubunun varlığı tespit edilmiştir (Duygulu, 2006: 19).

Bir başka kaynak ise, Selçukluların Malazgirt Savaşı’nın ardından Anadolu topraklarına girmesiyle birlikte Çingenelerin Anadolu’ya geldiğini, bu bölge üzerinden de Balkanlara ve Avrupa’ya yayıldığını belirtir (Fraser, 2003: 45).

11 ve 12. yüzyıl Bizans belgelerinde ise imparator IX. Konstantinos Mohomas tarafından İstanbul’a getirilen Çingeneler, soyluların katıldığı av partilerinde yaralanan vahşi hayvanları öldürmekle görevlendirilmişlerdir (Duygulu, 2006:19,20).

Rumeli Çingenelerine ait Osmanlı kayıtlarında ise Müslüman ve Hıristiyan Çingenelerden ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Kayıtlardan yola çıkılarak Osmanlıların Balkanları fetihleriyle birlikte buraya getirilen Yörük ve Türkmenlerle birlikte bir grup Çingenenin de bu bölgeye yerleştirilmiş olabileceği ihtimalinde durulur (Yükselsin, 2000: 34).

1.2. Tekirdağ Bölgesinde Yaşayan Çingeneler

Tekirdağ bölgesinde Çingeneler yerleşik düzende yaşamaktadırlar. Yerli halkla iç içe yaşamazlar. Belirli bölgelerde yoğunlaşmışlardır. Yerleşke olarak, merkezde Aydoğdu, Tatalla ve Çiftlikönü Mahalleri, Çorlu’da Kore Mahallesi, Malkara’da Erenler Mahallesi, Şarköy’de Camikebir Mahallesi, Çerkezköy’de Kore Mahallesi, Saray’da Çalay Mahallesi, Hayrabolu’da Aydınlikevler ve Kahya Mahalleri Çingenelerin ikamet ettikleri bölgelerdir.

Tekirdağ Bölgesi Çingenerin Kendi Müziklerinde Kullandıkları Ezgi ...

Meslek olarak müzisyenlik, pazarcılık, sepetçilik, boyacılık, kalaycılık, bohçacılık yapmaktadırlar. Bu meslek gruplarından en fazla dikkat çeken müzisyenliktir. Bölgenin hemen hemen bütün düğünlerinde müzisyen Çingener çalmaktadır. Geçimlerini bu işten sağlayan Çingene sayısı diğer meslek gruplarında çalışan Çingenerden çok daha fazladır. Diğer Çingener ise, düzenli bir işte çalışmadıkları için ekonomik sıkıntı çekmektedirler.

Gündelik yaşantıları, bölge Çingenerinin genelinde aynıdır. Gelecek kaygısından uzak, bağımız ve günlük yaşarlar. Müzik, yaşamlarının vazgeçilmez bir parçasıdır. Hemen hemen her evden bir enstrüman sesi gelir.

Yaşadıkları sıkıntıların başında toplum tarafından aşağı görülme ve ayrımcılık gelmektedir. Yaşamın her alanında ikinci sınıf insan muamelesi görmektedirler. Yaşadıkları problemlere ek olarak, çoğunun sosyal güvencesi yoktur.

Eğitim durumları, çoğunun ilkokul veya ortaokul terktir. Çingene çocukların çoğu okula devamsızdır. Ailelerin ilgisizliği bu konuda ana etkindir. Bunun yanında, son zamanlarda Güzel Sanatlar Liselerinden ve Konservatuarlardan mezun olmuş Tekirdağlı genç müzisyen Çingener de bulunmaktadır.

Çingenerin müzik kültürüyle, yaşadıkları çevrenin müzik kültürü arasında yakın bir ilişki vardır. Bu bağlamda Çingenerin en büyük özelliği, yaşadıkları bölgenin müzikal karakterine hemen uyum sağlayarak kendi müzikal anlayışlarını bölge müziğiyle kaynaştırabilmeleridir. Bunun dışında, yöresel olmayan müzikleri de aynı şekilde kendi müzikal kültürleriyle bağdaştırırlar (Duygulu, 2006: 36).

Sağer ve Eroy

Müzisyen ingeneler, bölgede geçimlerini sadece bu işten sağladıkları için birçok müzik türünü icra etmektedirler. Ağırlıklı olarak Roman Havaları, Rumeli ve Trakya Türküleri, Arabesk ve Türk Sanat Müziği eserleri, repertuarlarında buldukları türlerdendir. Roman Havaları, ingenelerin kendilerine ait olan, 9/8lik ritim yapısında, kendi düğünlerinde ve bölge halkının düğünlerinde icra ettikleri eserlerdir. Rumeli ve Trakya Türküleri, bölgenin folklorik yapısını gösteren eserlerdir. Bu eserleri ingene müzisyenlerin dışında icra eden sayısının az olmasından dolayı, hem icracı, hem de aktaran konumundadırlar. Geriye kalan müzik türlerini ise eğlence mekânlarında icra etmektedirler.

Tekirdağlı ingene müzisyenler yöre halkının düğünlerinde “ince çalgı” olarak bilinen, klarnet, davul, cümbüş, darbuka ve kemandan oluşturdukları gruplarla müziklerini icra ederler. İnce algı grupları asgari olarak klarnet, davul ve cümbüşten oluşur. Kendi düğünlerinde ise bu enstrümanlara ek olarak org ve kanunu da orkestralarında kullanmaktadırlar.

1.3. Problem Durumu

Bu araştırmanın ana problem cümlesi "Tekirdağ Bölgesi ingene müziklerinin ezgisel yapı özellikleri nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu problemle birlikte araştırmanın alt problemleri aşağıda sıralanmıştır.

1.3.1. Alt Problemler

- Eserlerde kullanılan perdelerin perde frekans ve perde süre değeri yüzdeleri nedir?
- Eserlerde benzer yapılarda ezgisel kalıplar var mıdır?

1.4. Yöntem

Araştırmada, kayıt altına alınan eserlerin, ses frekans değerleri, ses süre değerleri ve ezgi örnekleri bakımından ayrıntılı olarak incelenip betimlenmeye çalışılmıştır. Bu bakımından araştırma betimsel nitelik taşımaktadır.

1.4.1. Verilerin Toplanması

Tekirdağ Bölgesi klarinet icracılarından Yaşar Demirdelen ile bireysel görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede Yaşar Demirdelen'in icra ettiği üç farklı makamda 10 eser teybe kaydedilmiştir.

1.4.2. Verilerin Analizi

Perde frekans değerlerinin hesaplanması: Eserde ki her bir perde, tek tek toplanmıştır. Daha sonra her bir perdeye ait olan sayısal değerler toplanarak eserlerdeki perdelerin toplam sayı adedine ulaşılmıştır. Perdelerin toplam sayı adedinin 100'e bölümünden çıkan sonuç en küçük yüzdesel değeri göstermiştir. Her bir perdenin sayı adedi toplamı, %1'lik değerle çarpıldığında perdelerin frekans değerlerinin yüzdesel oranlarına ulaşılmıştır.

Perde süre değerlerinin hesaplanması: 32'lik notaya 1 birim, 16'lık notaya 2 birim, 8'lik notaya 4 birim, 4'lik notaya 8 birim, 2'lik notaya 16 birim ve 1'lik notaya 32 birimlik değerler verilmiştir. Her bir perdeye ait farklı birimlerdeki süre değerleri toplanarak eserdeki perdelerinin toplam süre değerine ulaşılmıştır. Eserdeki toplam süre değerinin 100'e bölümünden çıkan sonuç en küçük yüzdesel değeri göstermiştir. Her bir perdenin toplam süre değerini gösteren sayısal değerler %1'lik değer ile çarpılarak, perdelerin süre değerlerinin yüzdesel oranlarına ulaşılmıştır.

II. BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde verilerden elde edilen bulgular tablolaştırılarak yorumlanmıştır.

2.1. Birinci Alt Probleme Ait Bulgular

2.1.1. Kürdi Makamındaki Eserler: Çalışma için derlenen Kürdi Makamına ait beş eserin perde-frekans ve perde-süre değerleri incelenerek aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 1: Kürdi Makamındaki Eserlerin Perde ve Frekans Yüzdeleri

Perde Adı	Sezen		Elma Attım Denize		Tepecikli		Biber Ektim		Serpil	
	Perde Frekans%	Perde Süre%	Perde Frekans%	Perde Süre%	Perde Frekans%	Perde Süre%	Perde Frekans%	Perde Süre%	Perde Frekans%	Perde Süre%
Hüseyini Aşiran			2,12	1,84						
Rast	4,32	1,96	2,12	1,84	2,12	0,98	1,05	0,48	0,52	0,24
Dügah	15,12	13,23	14,84	14,26	10,6	7,60	11,55	12,96	7,08	11,04
Kürdi	21,60	17,15	25,44	18,86	15,90	15,19	11,55	11,52	12,76	10,56
Buselik									1,04	0,48
Çargah	20,52	36,75	29,69	33,58	16,96	13,97	14,70	10,56	14,56	14,64
Nim Hicaz	2,16	1,96	20,14	23,46	7,42	7,35	3,15	1,44		
Neva	18,36	15,19	5,30	6,90	16,96	15,19	11,55	10,08	11,44	14,4
Nim Hisar									2,60	3,12
Hüseyini	11,88	10,29			23,32	21,07	10,5	12,96	23,92	24
Acem	5,40	2,94			14,84	14,7	11,55	15,84	15,60	9,60
Gerdaniye	1,08	0,49			4,24	4,41	14,70	16,32	4,68	3,60
Muhayyer							7,35	5,76	4,68	7,92
Sümbüle							2,1	2,88	1,56	0,48
Tiz Çargah									0,52	0,24

Tablo 1'e bakıldığında;

- "Sezen" isimli parçada; en fazla perde frekans ve perde süre değerine sahip olan perdeler, dügah, kürdi, çargah ve neva perdeleridir. Bu perdeler kürdi makamın dörtlüsünü oluşturmaktadır.

Tekirdağ Bölgesi Çingenerin Kendi Müziklerinde Kullandıkları Ezgi ...

- “Elma Attım Denize” adlı oyun havasında; Dügah, Kürdi, Çargah ve Neva perdeleri, perde frekans ve perde süre değerleri bakımından ez fazla kullanılan perdelerdir. Makamın yedeni olan Rast perdesi, Hüseyini Aşiran perdesi ile birlikte en az kullanılan perdedir.

- “Tepecikli” ‘de; Geleneksel Türk Müziği Kuramında Kürdi Makamının merkezleri olan Dügah(durak) ve Neva(güçlü) perdeleri frekans değeri bakımından, Hüseyini ve Çargah perdelerinden daha az kullanılmışlardır.

- “Biber Ektim Tarlaya” isimli eserde perde frekans ve perde süre değeri bakımından en çok kullanılan perdeler; Dügah, Kürdi, Çargah, Acem ve Gerdaniye perdeleridir.

- “Serpil” isimli eserde; Hüseyini perdesi %23,92 frekans değeri ve %24 süre değeri oranlarıyla en fazla kullanılan perdedir. Makamın yedeni Rast ve Tiz Çargah perdeleri eserde en az kullanılan perdelerdir.

2.1.2. Hicaz Makamındaki Eserler: Çalışma için derlenen Hicaz Makamına ait beş eserin perde-frekans ve perde-süre değerleri incelenerek aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 2: Hicaz Makamındaki Eserlerin Perde Frekans ve Perde Süre Yüzdeleri

Perde Adı	Gül Ali		İlde Roman Olsun		Soma Karşılması	
	Perde Frekans%	Perde Süre%	Perde Frekans%	Perde Süre%	Perde Frekans%	Perde Süre%
Rast	1,51	0,84	3,32	4,32	3,8	2,66
Düğah	17,44	18,9	21,58	16,2	13,68	17,36
Dik Kürdi	22,71	18,9	24,9	14,04	16,72	14,98
Nim Hicaz	25,74	25,2	29,88	27	18,28	18,9
Neva	28,76	30,24	25,73	22,68	19,38	17,08
Hüseyini	3,79	5,88	14,94	11,88	10,64	6,3
Acem			4,15	3,96	3,8	1,68
Eviç					1,9	1,12
Gerdaniye					4,18	3,08
Sümbüle					5,7	5,04
Muhayyer					0,38	0,14
Tiz Buselik					0,38	0,14

Tablo 2'ye bakıldığında;

- “Gül Ali” isimli eserde hicaz makamının merkezleri olan Dügah (karar) ve Hüseyini (durak) perdeleri süre ve perde frekans değerleri bakımından Neva, Nim Hicaz ve Dik Kürdi perdelerinden daha az kullanılmışlardır.

- “İlede Roman Olsun” isimli oyun havasında; Geleneksel Türk Müziği Kuramında Hicaz Makamının merkezleri olan Dügah (karar), Neva (güçlü) ve Hüseyini (durak) perdeleri süre ve perde frekans değerleri bakımından Nim Hicaz perdesinden daha az kullanılmışlardır.

- “Soma Karşılması” isimli eserde; Dügah, Dik Kürdi, Nim Hicaz ve Neva perdeleri süre ve perde frekans değerleri bakımından en fazla kullanılan perdelerdir.

2.1.3.Karcığar Makamındaki Eserler: Çalışma için derlenen Karcığar

Makamına ait beş eserin perde-frekans ve perde-süre değerleri incelenerek aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 3: Karcığar Makamındaki Eserlerin Perde Frekans ve Perde Süre Yüzdeleri

Perde Adı	Serbest Tulum		Abe Dana	
	Perde Frekans%	Perde Süre%	Perde Frekans%	Perde Süre%
Hüseyni Aşiran	10,08	8,32	1,37	1,52
Rast	3,36	2,6	2,74	2,28
Düğah	17,92	26,52	8,22	9,12
Segah	37,52	25,48	13,7	13,68
Çargah	24,64	18,20	21,92	23,56
Neva	5,60	3,38	10,96	7,6
Hisar	4,48	2,34	2,74	3,04
Eviç	2,24	1,30	4,11	34,0
Gerdaniye	1,12	0,52	5,48	4,56
Muhayyer	1,12	0,52	13,7	18,24
Sümbüle	1,12	0,52	12,33	12,16
Tiz Çargah			2,74	1,52
Tiz Nim Hicaz	0,56	0,26		

Tekirdağ Bölgesi Çingenelerin Kendi Müziklerinde Kullandıkları Ezgi ...

Tablo 3'e bakıldığında;

- “Serbest Tulum” da; Dügah, Segah ve Çargah perdeleri oranla frekans değeri bakımından en çok kullanılan üç perdedir.

- “Abe Dana” isimli oyun havasında; Segah, Çargah, Neva, Muhayyer ve Sümbüle perdeleri frekans değeri bakımından %72,61 oranla en fazla kullanılan perdelerdir. %1,37 oranla, Hüseyini Aşiran perdesi ise parçada en az kullanılan perde konumundadır.

2.2. Araştırmanın İkinci Alt Problemine Ait Bulgular

2.2.1. Kürdi Eserlerde Benzer Yapıdaki Ezgisel Kalıplar

Aşağıdaki şekil cetvelinde Kürdi makamındaki eserlerde ortak olarak kullanılan ezgisel kalıplar görülmektedir. Dügah, Kürdi ve Çargah perdeleri bu ezgisel kalıplar içerisinde kullanılan perdelerdir.

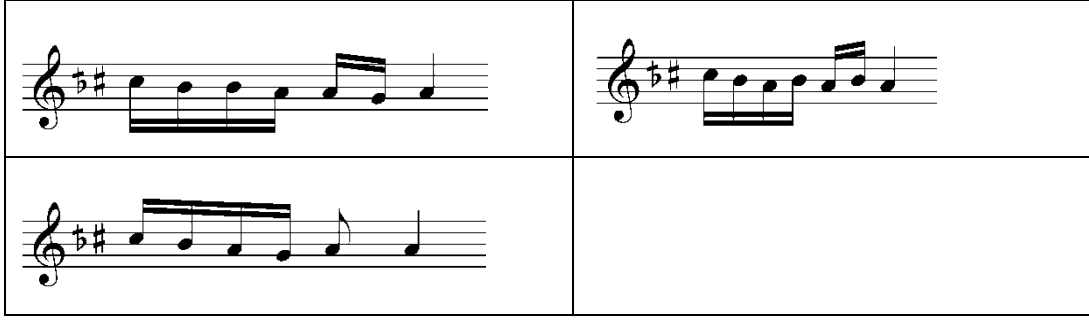

Şekil 1: Kürdi Eserlerde Benzer Yapıdaki Ezgisel Kalıplar

Sağır ve Eroy

2.2.2.Hicaz Eserlerde Benzer Yapıdaki Ezgisel Kalıplar

Şekil 2'de, Tekirdağ bölgesi müzisyen Çingenelerinin Hicaz makamındaki eserlerde çokça kullandığı ezgisel kalıplar görülmektedir.

Şekil 2: Hicaz Eserlerde Benzer Yapıdaki Ezgisel Kalıplar

2.2.3. Karcıgar Eserlerde Benzer Yapıdaki Ezgisel Kalıplar

Aşağıdaki ezgi örnekleri, Hüseyini, Uşşak ve Karcıgar makamlarında 9/8'lik usül yapısında ağır tempoda çalınan eserlerde ortak kullanılan ezgisel kalıplardandır. İcracılar özellikle ağır tempolu eserlerde oyun havasını çalmaya başlamadan önce aşağıdaki ezgisel örnekleri çalarak esere hazırlık yaparlar ve eserin icrasına başlarlar.

Şekil 3: Karcıgar Eserlerde Benzer Yapıdaki Ezgisel Kalıplar

Tekirdağ Bölgesi Çingenerin Kendi Müziklerinde Kullandıkları Ezgi ...

Aşağıdaki örnek ise yöredeki Çingenerin Karcıgar makamında en çok kullandıkları ezgisel yürüyüşlerdendir.

Şekil 4: Çingenerin Karcıgar Makamında En Çok Kullandıkları Ezgisel Yürüyüşü

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

3.1. Sonuç

- Kürdi Makamındaki eserlerde Dügah, Kürdi, Çargah ve Neva perdeleri süre ve frekans değeri bakımından en çok kullanılan perdelerdir.
- Hicaz makamındaki eserlerde Dügah, Neva ve Hüseyini perdeleri süre ve frekans yüzdesi bakımından en çok kullanılan perdelerdir.
- Karcıgar makamında ki eserlerde ise Segah ve Çargah perdeleri süre ve frekans değeri bakımından en çok kullanılan perdelerdir.
- Üç farklı makamda da benzer yapıda ezgisel yürüyüşler vardır.
- Eserlerdeki icralar geleneksel Türk Sanat Müziğinin seyir özelliklerine uygun olarak yapılmıştır.

3.2. Öneriler

- Türkiye genelinde yaşayan Çingelerin, müziklerinin usul, makam ve icra özelliklerine göre incelenip, bölgelere göre olan benzerlik ve farklılıklarının belirlenip Türkiye'deki Çingene müziğinin özellikleri içeren bir kaynak oluşturulması,
- Çingene müziklerinin farklı icracılar tarafından yorumlanarak, Çingene icracılar ile Çingene olmayan icracıların, icrasal fark ve benzerliklerini gösteren bir çalışma ortaya konulması,
- Türkiye'deki Çingene Müzikleri, notaya alınıp derlenerek, bununla ilgili bir repertuar oluşturulması önerilir.

KAYNAKÇA

- ARAYICI, A., Avrupa'nın Vatansızları Çingeler, Kalkedon Yayınları: İstanbul, 2008.
- BERCOVİCİ, K., Story Of The Gypsies, J.J. Little and IVES Company: New York, 1928.
- BERGER, H., Mythologie der Zigenier, Ayraç Yayınevi: İstanbul, 2000.
- DUYGULU, M., Türkiye' de Çingene Müziği, (Birinci Baskı), Pan Yayıncılık: İstanbul, 2006.
- FRASER, A., The Gypsies, Blackwell Publishing: Berlin, 2003.
- SAĞIR, T., Çukurova Bölgesindeki Çingene Müzisyenler ve Ülkemizin Müziksel Yaşantısına Katkıları, Folklor Kurumu, Folklor Dergisi, 2004.
- Yükselsin, İ. Y. "Batı Türkiye Romanlarında Kültürel Kimlik, Profesyonel Müzisyenlik ve Müziksel Yaratıcılık" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir, 2000.

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 157-182.
www.inijoss.com

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ AÇIK VE İŞSİZLİK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN VAR TEKNİĞİ İLE ANALİZİ

Necati ÇİFTÇİ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, Bilecik/Türkiye
necati.ciftci@bilecik.edu.tr

Rıdvan ÇAPKIN

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD,
Bilecik/Türkiye (Yüksek Lisans Öğrencisi)
ridvancapkin@hotmail.com

Özet

Literatürde cari açık ile çeşitli ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen çok sayıda çalışma olmasına karşın cari açığın işsizlik ile ilişkisi ihmal edilmiştir. Bu çalışmada, cari açık ile işsizlik arasındaki ilişki ele alınmıştır. Türkiye için 1988-2012 yıllarına ait verilerin kullanıldığı çalışmada VAR yöntemi ve eşbütünleşme tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu amaçla önce cari açık ve işsizlik serilerinin durağanlığı ADF ve PP testleri ile araştırılmıştır. İkinci aşamada cari açık ile işsizlik oranları arasındaki uzun dönem ilişkisi Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme yöntemi ile incelenmiş ve seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Son olarak cari açık ile işsizlik arasında nedensellik ilişkisini incelemek üzere Granger nedensellik testi uygulanmış ve % 1 anlam düzeyinde işsizlikten cari açığa doğru bir nedensellik olduğuna ilişkin bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Cari açık, İşsizlik, VAR, Eşbütünleşme, Granger nedensellik testi.

JEL Classification Codes: E24, F16, F32.

THE RELATIONSHIP BETWEEN CURRENT ACCOUNT DEFİCİT AND UNEMPLOYMENT IN TURKİSH ECONOMY BY USİNG "VAR" METHOD

Abstract

Although there are many studies which examine the relationship between current account deficit and various economic variables in the literature, the relationship between current account deficit and unemployment has been neglected. In this study, the relationship between current account deficit and unemployment is discussed and, VAR and co integration techniques used for Turkey for the years 1988 to 2012. For this purpose, firstly the time series properties of current account deficit and unemployment rate were investigated by using ADF and PP unit root procedure. Secondly, the long-run relationship between current account deficit and unemployment rates was examined in the context of the Engle-Granger and Johansen framework. Results indicate one order of integration of the series. The results of the co integration tests suggest that there is a long-run relationship between current account deficit and unemployment rate. Finally, Granger causality tests applied to the series. The results from Granger causality tests indicate that unemployment rate causes current account deficit for Turkey.

Keywords: *Current account deficit, unemployment, VAR, Co integration, Granger causality test.*

1.GİRİŞ

Bretton-wood sisteminin çökmesiyle birlikte çoğu gelişmekte olan ülkede dış ticaret ve sermaye hareketleri önündeki engeller kaldırılmış ve bu ülkeler dış ticaret açıklarının finansmanı konusunda daha geniş imkanlara kavuşmuştur. Bu nedenle birçok ülkenin cari işlemler hesaplarında yüksek açıklar ortaya çıkmıştır. Doğu Bloğunun dağılması ve sonrasında küreselleşme olgusunun etkisiyle birlikte yaşanan gelişmeler ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizler, ödemeler dengesi mekanizmasının işleyiş biçimini, dolayısıyla cari açık probleminin daha çok tartışılmasına neden olmuştur.

Bu kapsamda cari açığın belirleyicilerinin ne olduğu konusunda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Buna karşın, işsizlik ile cari açık arasındaki ilişki

araştırmacılar tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. İşsizlik ile dış ekonomik ilişkiler arasındaki bağlantılar daha çok doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve teknoloji transferi ile verimlilik farklılıkları çerçevesinde ele alınmıştır. Küreselleşmeyle beraber işsizlik düzeyi üzerinde etkili olabileceği düşünülen uluslararası ticaret, uluslararası emek hareketleri ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi konularla ilgili yapılan ampirik çalışmalar oldukça fazladır. Bununla birlikte en önemli iktisadi sorunlardan birisinin işsizlik olmasına karşın, liberal dış ticaret modellerinin, esnek ücretler ve tam istihdam varsayımlarını içermesi nedeniyle, dış ticaret ile işsizlik arasındaki doğrudan ilişki ihmal edilmiştir. Bunun en önemli nedeni uluslararası iktisat teorisine katkı sağlayan iktisatçıların çoğunun, dış ticareti, işsizliği belirleyen önemli etkenlerden biri olarak dikkate almamalarıdır.

2. LİTERATÜR

2008 yılında ABD’de Mortgage krizi şeklinde başlayıp hızla küresel bir nitelik kazanan son krizde gerek gelişmekte olan ve gerekse gelişmiş ülkelerde işsizlik hızla artmıştır. Oluşan finans krizi sırasıyla kredi, likidite ve güven krizine dönüşmüştür. Yaşanılan krizin 1929 Büyük Buhran’dan sonra yaşanan en büyük ekonomik kriz olduğu konusunda birçok iktisatçı hemfikirdir (Alptekin, 2009: 5; Torun ve Arıca, 2011: 167).

İktisat teorisinde, dış ticaret politikaları ve bunun bir sonucu olarak cari işlemler açığı bağlamında yapılan tartışmalarda, cari açığın işsizlik üzerindeki etkisinin ihmal edilmesi çeşitli nedenlere dayandırılmaktadır. Buna göre, dış ticaret, mikro iktisadi bir konu iken, işsizlik makro iktisadi bir sorun olarak ele alınmıştır. Dışa açık ekonomilerde, kaynak dağılımında etkinliğin nasıl sağlandığı mikro iktisadın inceleme kapsamına girmektedir. İşsizlik ise ekonominin toplam performansı ile yakından ilişkilidir (Davidson, Martin & Matusz, 1999: 272).

Dış ticarete liberalleşmeye karşı olanlara göre yerli üreticiler, daha düşük maliyetle üretim yapan ve serbestçe yerli piyasalara girebilen yabancı firmalar ile rekabet edememekte ve bu durum, yurtiçinde üretim hacminin düşmesine ve işsizliğin artmasına yol açmaktadır. Serbest ticareti savunanlara göre ise, serbest ticaret ihraç piyasalarını genişletecek, içsel ve dışsal ekonomiler yoluyla maliyetlerin azalmasını sağlayacak ve yerli firmaların ürünlerine olan talebi artıracaktır. Böylece yerli üretim ile istihdam düzeyi artacak ve işsizlik azalacaktır. Bir diğer görüş ise dış ticaretin işsizlik üzerindeki etkisinin belirsiz olduğunu iddia etmektedir.

Çiftçi ve Çapkın

Dış ticaret ile işsizlik arasındaki ilişkinin bir diğer boyutu ise dış ticaretin verimlilik üzerindeki etkisi bağlamında ortaya çıkmaktadır. Nispi olarak dışa kapalı bir ekonomide genellikle üretim ölçeği küçük ve işgücü verimliliği düşüktür. Ekonominin serbest ticarete açılmasıyla birlikte verimliliği düşük olan küçük firmalar, yerini verimliliği yüksek olan büyük firmalara bırakmakta ve bu da işsizlik oranında artışa neden olmaktadır (Janiak, 2006:5-8).

Dış ticaret ve işsizlik ile ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğer nokta da işgücünün vasfıyla ilgilidir. Krugman, Cooper ve Srinivasan (1995) ABD ve İngiltere’de dış ticaret sonucunda düşük vasıflı işgücü ücretlerinin azaldığı ve bu alanda işsizliğin arttığına yönelik (işgücünün homojen olmaması nedeniyle Stolper-Samuelson teoreminin aksine) bulgular elde etmişlerdir.

Ravenga (1997) ise çalışmasında, dış ticaretteki korumacılığın azaltılması sonucunda istihdam düzeyinde bir değişme olmayacağı sonucuna varmıştır.

Davis (1998) ABD ile Avrupa’daki emek piyasalarında ücret esnekliğinin ticaret sonucunda işsizlik üzerinde belirleyici olduğu sonucuna varmıştır. Buna göre daha esnek bir ücret sisteminin uygulandığı ABD’de ticaret sonrasında işsizlik azalırken, ücret katılığının olduğu Avrupa’da işsizlik artmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin serbest ticarete açıldıkça üretim için gerekli girdilerin artan oranda ithalat yoluyla karşılanması da işsizliği artıran bir diğer nedendir. Özellikle tasarruf açığına sahip gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermaye çekmek amacıyla uyguladıkları yüksek faiz ve düşük kur politikaları sanayi yapısının ithal girdiler lehine bozulmasına neden olmaktadır. Bu politikalar sonucunda ithalat ucuzladığından, yerli üretim için gerekli olan ara malları ithalat yoluyla karşılanmakta ve bu da yurt içi katma değer düşmesine, yerli sanayinin dışa bağımlılığının artmasına, cari açığın büyümesine ve işsizliğe neden olmaktadır. Bu etkenlere ek olarak, ekonominin dış rekabete açılması sonucunda yerli firmalar yabancı firmalar ile rekabet edebilmek için maliyetlerini azaltıcı ve verimliliklerini artırıcı faaliyetler yapmak zorunda kalmaktadır. Bu amaçla yapılan Ar-Ge faaliyetleri ticarete serbestleşmeyle birlikte vasıflı işgücü talebinde artışa, vasıfsız işgücü talebinde ise bir azalmaya neden olacaktır. Toplam işsizlik oranı üzerindeki net etkinin ne olacağı ise belirsiz olmaktadır (Şener, 2001; Moore ve Ranjan, 2005). Serbest ticarete açılan ülkede nispi olarak vasıflı işgücü vasıfsız işgücünden fazla ise serbest ticaret sonucunda net işsizlikte bir azalma olması beklenebilir.

Kalkan ve Başdaş (2009), küresel ekonomiye entegre olmuş, ihracat odaklı ülkelerin, ihracatlarını gerçekleştirdikleri ülkelerde meydana gelen ekonomik krizlerden çok etkilendiğini, bunun da istihdam kayıplarına neden olduğunu belirtmiştir.

Polat ve Uslu (2010), Türkiye imalat sanayinde dış ticaretle istihdam arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, uzun dönemde dış ticaretin istihdam üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını, kısa dönemde ise istihdam üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu görmüştür.

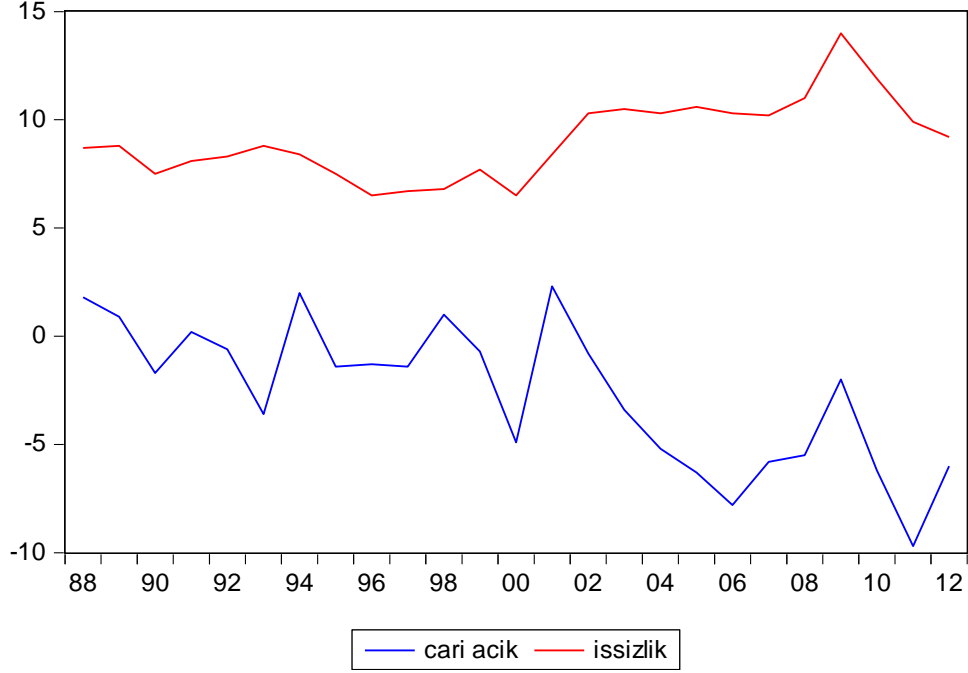
2000 sonrası dönemini sınır testi yaklaşımıyla araştıran Peker ve Göçer (2010) ise, doğrudan yabancı yatırımlarının (DYY), işsizlik üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgusunu elde etmiştir (Göçer vd. 2013: 108).

3.TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK VE CARİ AÇIK

Türkiye’de işsizlik oranının gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında yüksek olmasının en önemli nedeni tarım dışı işgücü arzının yıllık büyüme oranının yüksek olmasıdır. Bu sonucun ortaya çıkmasındaki temel faktör her yıl çalışabilir nüfusa katılımın yüksek olması ile tarımsal sektörde verimlilik artışı ile birlikte tarımda istihdam düzeyinin düşmesidir. Bu faktörlere ek olarak kamunun tarımsal destekleri azaltması ve bunun bir sonucu olarak da iş gücünün tarım sektöründen tarım dışı işgücüne aktarılması söylenebilir (Gürsel vd. 2004: 17-18). Ayrıca son yıllarda kadın nüfusun iş gücüne katılım oranındaki artışlar da işsizliğin artmasında önemli rol oynamaktadır. Türkiye’de tarım sektöründeki dönüşüm ve yapısal sorunlar nedeniyle zaten yüksek olan işsizlik 2008 yılında başlayan Küresel ekonomik kriz sonucunda iki haneli rakamlara ulaşmıştır (Keskin ve Şen, 2010: 201; Kesici, 2011: 78; Tiryaki & Özkan, 2011: 174).

Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlar nedeniyle kırılgan olması ve piyasa mekanizmasında karşılaşılan aksaklıklar nedeniyle, bir dış şok veya kriz karşısında istihdam düzeyi önemli ölçüde azalmakta ve işsizlik oranları hızla artmaktadır. Türkiye’nin önemli ticaret ortaklarında meydana gelen bir kriz Türk firmalarının ihracat piyasalarında pazar kaybetmesine ve içeride işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Bu durum bir yandan dış talebin azalması nedeniyle cari açığın artmasına neden olurken öte yandan işsizlik oranında da artışa yol açmaktadır (Cengiz, 2009: 329).

Şekil 1. Türkiye’de Cari İşlemler Açığı ve İşsizlik Oranları (1988-2012)

Kaynak: TCMB.

Türkiye'nin üretim için gerekli girdileri ithalat yoluyla karşılaması da işsizliği artıran bir diğer nedendir. Özellikle tasarruf açığına sahip olması ve bu açığı gidermek üzere yabancı sermaye çekmek amacıyla zaman zaman yüksek faiz ve düşük kur politikası uygulaması sanayi yapısının ithal girdiler lehine bozulmasına neden olmaktadır. Bu politikalar sonucunda ithalat ucuzladığından, yerli üretim için gerekli olan ara malları ithalat yoluyla karşılanmakta ve bu da yurt içi katma değer düşmesine, yerli sanayinin dışa bağımlılığının artmasına, cari açığın büyümesine ve işsizliğe neden olmaktadır. Tüm bu politikalar sonucunda daha önce yurt içinde üretilen birçok ara malın, daha ucuz olması nedeniyle ithal edilmeye başlanması cari açık üzerinde negatif etki yapmaktadır.

Şekil-1’de 1988-2012 yılları arasında Türkiye’de cari açık ile işsizlik oranlarının seyri gösterilmektedir. Şekilden de kolaylıkla görülebileceği gibi 2001 krizinden sonra işsizlik, 2011 ve 2012 yılları dışında, % 10’un üzerinde seyretmiştir. Bir diğer dikkat çekici nokta ise genellikle cari açığın yüksek olduğu yıllarda işsizlik oranları da yüksek gerçekleşmektedir.

4. METODOLOJİ VE VERİ SETİ

Çalışmada, 1988-2012 yılları arasında Cari Açık (CAD) ile İşsizlik oranı (UNEMP) arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve TC Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden derlenmiştir. Cari açık için Cari Açığın Gayrisafi Milli Hasıla'ya Oranı alınmıştır.

Çalışmada ekonometrik yöntem olarak zaman serileri kullanılmış ve analizler Eviews 7 paket programı ile yapılmıştır. Değişkenler arasında kurulan ekonometrik modelin anlamlı olması için modelde kullanılan zaman serilerinin durağan olması önem taşımaktadır. Bu amaçla öncelikli olarak değişkenlerin zaman serisi özellikleri incelenmiştir. Çünkü zaman serisi özelliklerinin incelenmemesi durumunda yapılacak tahminler gerçekte var olmayan ilişkilerin varmış gibi görünmesine neden olarak sahte regresyon sorunu ortaya çıkartabilecektir (Granger ve Newbold, 1974; MacKinnon, 1991: 266-267). Cari açık ile işsizlik arasındaki ilişkiler incelenirken değişkenlerin durağanlığı ADF (Augmented Dickey-Fuller, 1981) ve PP (Phillips-Perron, 1988) birim kök testleri ile test edilmiştir.

Ekonometrik modelde kullanılan seriler durağan hale getirildikten sonra aralarındaki ilişkiler kısa ve uzun dönemli olarak ayrıca incelenmektedir. Uzun dönemli ilişki hakkında bilgi elde edebilmek maksadıyla seriler aynı derecede durağan olduklarından Engle-Granger ve Johansen Eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Bunun için önce kısıtsız VAR tahmini yapılmış ve bu VAR üzerinden uygun gecikme sayısı belirlenmiştir. Analizde uygun gecikme sayılarına göre eş bütünleşme testi sonucunda bir eş bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Bu nedenle VAR modeli yerine VECM (Vector Error Correction) modeli tahmin edilmiştir. Analizde kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiler VECM modeli çerçevesinde yapılmıştır. Kurulan modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ile birlikte nedenselliği de araştırılmaktadır. Bu maksatla çalışmada Granger Nedensellik testi kullanılmış ve bu testin sonuçları da raporlanmıştır.

Aşağıda çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemler tanıtıldıktan sonra bu ekonometrik yöntem sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

4.1. Birim Kök Testleri

Serilerin durağanlığı araştırılırken ADF ve PP birim kök testleri uygulanmıştır. ADF testi oto korelasyon sorununu ortadan kaldırmaktadır. PP testi ise oto korelasyonun giderilmesinde parametrik olmayan bir düzeltme

Çiftçi ve Çapkın

uygulayarak hata terimlerinin değişen varyansa sahip olması durumunda bile geçerli olmaktadır. (Barkoulas ve Baum, 1997: 8).

Her iki birim kök testinde her bir seri için hata terimi beyaz gürültü (Whitenoise) yapacak gecikme uzunluğu belirlenmektedir. Birim kök testlerinde gecikme uzunluğunun belirlenmesinde çok sayıda bilgi kriteri kullanılmaktadır. En yaygın olarak kullanılan bilgi kriterleri, Akaike (ACI), Schwarts (SIC), son tahmin hatası- Final Prediction Error (FPE), Hannan-Quinn (HQ) ve (LR) dir (Johansen, 1995; Enders, 1995).

ADF Birim Kök Testi

ADF testinde sıfır hipotezi serilerin durağan olmadığını alternatif hipotez ise serilerin durağan olduğunu ifade etmektedir. Sabitli ADF testi (1) nolu deklemler ile gösterilebilir (Asteriou & Hall, 2007: 297);

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1} \phi_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

ADF testinde sıfır hipotezi reddedilebiliyorsa Y değişkeninin orijinal seviyesinde durağan olduğuna, aksi halde durağan olmadığına karar verilir. Orijinal düzeylerinde durağan olmayan serilerin durağanlaştırılması için bu serilerin farklarının alınması gerekir. (1) nolu denklem bu kez serilerin birinci farkları için tekrarlanır. Seriler birinci farklarında durağanlaşmış ise bu durumda seri için birinci derecede bütünleşik denilir (Kennedy, 2006: 356). Bu süreç seriler durağanlaşmaya kadar tekrarlanır. (1) nolu denklemde hesaplanan t istatistiği, MacKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılarak serinin durağan olup olmadığına karar verilir. Bu şekilde hesaplanan t istatistiğinin mutlak değeri, çeşitli anlam düzeylerinde MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçükse serinin durağan olmadığı, büyük ise serinin durağan olduğu sonucuna varılır (Tarı, 2005; 395; Yılmaz ve Akıncı, 2011: 369)

PP Birim Kök Testi

Phillips-Perron (PP) birim kök testi ADF birim kök testinin tamamlayıcısı niteliğindeki bir testtir. ADF testi denklemdeki hata terimlerinin istatistiksel olarak bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğunu varsaymaktadır. PP birim kök testi, ADF testinin varsayımları ile karşılaştırıldığında daha esnek varsayımlara sahiptir. PP birim kök testinde de sıfır hipotezi birim kök olduğu yani serinin durağan olmadığını alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu ifade

etmektedir. PP durağanlık testi (2) ve (3) nolu denklemlerde gösterilmiştir (Enders, 1995: 237);

$$y_t = \beta_0 + \delta_1 y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$y_t = \beta_0 + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 (t - T / 2) + \varepsilon_t \quad (3)$$

(2) ve (3) numaralı denklemlerde T gözlem sayısını, ε_t hata terimlerinin dağılımını, y_t testin uygulandığı seriyi, α , β ve t trend değişkenini göstermektedir. PP testinde hata terimleri arasında zayıf bir bağımlılık ve heterojen dağılım olduğu varsayımı kabul edilmiştir. PP testinde oto korelasyonu ortadan kaldırmak üzere regresyon sonucu elde edilen Newey-West tahmincisi ile düzeltme yapılmaktadır.

ADF ve PP birim kök testleri analizi neticesinde elde edilen bulgular ışığında; Cari Açığın Gayrisafi Milli Hasılaya Oranı (CAD) değişkeninin, seviye düzeyinde hiçbir formda durağan olmadığı; fakat birinci farkları alındığında serinin hem sabitsiz trendsiz, hem sabitli trendsiz, hem de sabitli ve trendli formlarda en ideal düzey olan %1 önem düzeyinde durağanlaştığı gözlenmiştir.

Tablo.1 Cari Açık Birim Kök Testi Sonuçları

	Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Test İstatistiği		Philips- Perron (PP) Test İstatistiği		Test Kritik Değerleri (%1)
	Seviye Değeri	1.Fark	Seviye Değeri	1.Fark	
(Sabitsiz ve Trendsiz)	0.90	-5.86*	-1.15	-7.61*	-2.68
(Sabitli ve Trendsiz)	-2.11	-6.07*	-1.91	-11.43*	-3.74
(Sabitli ve Trendli)	-4.19	-6.32*	-4.18	-15.05*	-4 40

Çiftçi ve Çapkın

NOT: (1) Uygun gecikme uzunlukları ADF durağanlık testinde Akaike Bilgi Kriteri ve Schwartz Bayesian Kriteri, PP durağanlık testinde Newey-West Bandwidth kriterine göre otomatik seçim ölçümü kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi ADF ve PP için % 1 ($p<.01$) ve %5 ($p<.05$) değerleri için alınmıştır.

(2) * işareti %1 anlamlılık seviyesinde, ** işareti de %5 anlamlılık düzeyinde serinin birim kök içerdiği boş hipotezinin reddedildiğini belirtmektedir.

Yapılan ADF ve PP birim kök testleri analizi neticesinde elde edilen bulgular ışığında; İşsizlik Oranı (UNEMP) değişkeni serisinin seviye düzeyinde hiçbir formda durağan olmadığı; fakat birinci farkları alındığında serinin tüm formlarda en ideal düzey olan %1 önem düzeyinde durağanlaştığı görülmektedir.

Tablo.2 İşsizlik Oranı Birim Kök Testi Sonuçları

	Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Test İstatistiği		Philips- Perron (PP) Test İstatistiği		Test Kritik Değerleri (%1)
	Seviye Değeri	1.Fark	Seviye Değeri	1.Fark	
(Sabitli ve Trendsiz)	-0.19	-4.45*	-1.18	-4.43*	-2.68
(Sabitli ve Trendsiz)	-1.69	-4.34*	-1.70	-4.33*	-3.78
(Sabitli ve Trendli)	-2.68	-4.23**	-2.16	-4.22**	-4.46

NOT: (1) Anlamlılık düzeyi ADF ve PP için % 1 ($p<.01$) ve %5 ($p<.05$) değerleri için alınmıştır.

(2) * işareti %1 anlamlılık seviyesinde, ** işareti de %5 anlamlılık düzeyinde serinin birim kök içerdiği boş hipotezinin reddedildiğini belirtmektedir.

4.2. Eş Bütünleşme Testleri

Literatürde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığı çeşitli eşbütünleşme testleriyle sınanmaktadır. Bu testler arasında Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme testi, Engle-Yoo üç aşamalı eşbütünleşme testi, Saikkonen eşbütünleşme testi, Johansen maksimum olabilirlik vektör otoregresif yöntemi, Johansen eşbütünleşme testi ve Johansen-Juselius eşbütünleşme testi sayılabilir. Çalışmada cari açık ile işsizlik arasındaki denge ilişkisi ve uzun dönemli ilişkinin varlığı Engle-Granger ile Johansen eşbütünleşme testleri kullanılarak incelenmektedir.

Engle Granger Eş bütünleşme Testi Sonuçları

Kolay uygulanması sebebiyle en sık kullanılan eş bütünleşme testlerinden biri iki aşamalı Engle-Granger (1987) testidir. Bu test hata teriminin kalıntılarına dayalı yapılan bir testtir. İlk defa Engle-Granger tarafından ortaya atılan eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli, Engle-Granger (1987) çalışmalarında geliştirmişlerdir. Engle-Granger (1987), iki değişken arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını modelde kullanılan tüm değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olduğunu varsaymaktadır. Bu nedenle her bir değişken için uygulanan durağanlık testinde ele alınan serilerin birinci dereceden bütünleşik yani I(1) olması gerekmektedir. Modele dahil edilen değişkenlerin farklı dereceden durağan olması veya düzeyde durağan olması durumunda Engle-Granger (1987) eşbütünleşme testi kullanılamaz (Yılancı, 2009: 209).

Engle-Granger eşbütünleşme testinin ilk aşamasında, x ve y şeklinde iki değişken arasında (4) ve (5) numaralı denklemlerde yer alan modeller, en küçük kareler yöntemine göre tahmin edilmekte ve hata terimleri elde edilmektedir.

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 x_t + \varepsilon_{1,t} \quad (4)$$

$$x_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_t + e_{2,t} \quad (5)$$

Testin ikinci aşamasında 4 ve 5 nolu denklemlerin tahmini sonucunda elde edilen hata terimleri için durağanlık sınaması yapılır. Durağanlık sınamasının ADF testi ile yapılması durumunda sabitsiz ve trendsiz model kullanılmalıdır. Yapılan durağanlık testi sonucunda hata terimlerinin her ikisinin de kendi seviyesinde durağan olduğunu gösteriyorsa, seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilebilir (Yüksel ve Songur, 201: 375).

Çiftçi ve Çapkın

Tablo-3’de görüldüğü üzere analiz sonucunda hata terimleri serisinin hem düzeyde hem de birinci farkı alındığında tüm formlarda durağan olduğu gözlenmiştir. Yani değişkenler eş bütünleşik olup, uzun dönemde ilişkilidirler. Ayrıca sahte regresyon olasılığının da ortadan kalktığını ifade etmek mümkündür.

Tablo.3 Engle-Granger Eş bütünleşme Testi (ADF) ve (PP) Testi Sonuçları

	Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Test İstatistiği		Philips- Perron (PP) Test İstatistiği		Test Kritik Değerleri (%1)
	Seviye Değeri	1.Fark	Seviye Değeri	1.Fark	
(Sabitli ve Trendsiz)	-2.63**	-5.93*	-2.53**	-8.02*	-2.68
(Sabitli ve Trendli)	-2.55**	-6.02*	-2.44**	-12.00*	-3.78
(Sabitli ve Trendli)	-4.40*	-6.17*	-4.39**	-15.41*	-4.46

NOT: (1) Anlamlılık düzeyi ADF ve PP için % 1 ($p < .01$) ve %5 ($p < .05$) değerleri için alınmıştır.

(2) * işareti %1 anlamlılık seviyesinde, ** işareti de %5 anlamlılık düzeyinde serinin birim kök içerdiği boş hipotezinin reddedildiğini belirtmektedir.

Johansen Eş bütünleşme Testi Sonuçları

Analizde kullanılan serilerin zaman serisi özelliklerinin incelenmesinin ardından seriler aynı derecede durağan olduklarından I(1) Johansen eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Bunun için önce değişkenlerin düzey değerlerinde kısıtsız VAR tahmini yapılmış ve bu VAR üzerinden uygun gecikme sayısı belirlenmiştir. VAR analizi modelde yer alan değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin çok yönlü olarak incelenmesine olanak vermektedir (Özer ve Coşkun, 2011: 76; MacKinnon, 1993: 685). İlk kez Sims tarafından uygulanan VAR yöntemi Granger nedensellik testinin geliştirilmiş bir şeklidir. VAR modelinde herhangi

bir kısıt olmaksızın içsel değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler tahmin edilmektedir (Sims, 1980: 1-49). Eş anlı denklem modeline dayalı VAR analizinde her içsel değişken hem kendi ve hem de modelde yer alan diğer değişkenlerin gecikmeli değerleriyle açıklanmaktadır. İki değişkenli standart bir VAR analizinde kullanılan denklemler şu şekildedir;

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{11i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{12i} X_{t-1} + u_{1t} \quad (6)$$

$$X_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{21i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{22i} Y_{t-1} + u_{2t} \quad (7)$$

6 ve 7 nolu denklemde yer alan α_{i0} sabit terim, α_{ijk} i'inci denklemdeki j'inci değişkenin k gecikmesine ait parametre, u_{it} hata terimi ve p gecikme sayısıdır (Tarı, 2010: 452; Kılavuz ve Dumrul, 2012: 252). VAR yönteminde değişkenlerin gecikme uzunluğu, modeldeki simetrinin korunması ve EKK tahmincisinin etkin olabilmesi için aynı olmalıdır. VAR modellerinde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike (ACI), Schwarts (SIC), son tahmin hatası- Final Prediction Error (FPE), Hannan-Quinn (HQ) ve (LR) bilgi kriterleri kullanılmaktadır (Johansen, 1995; Enders, 1995).

Engle-Granger eş bütünleşme testi yardımıyla eş bütünleşik olduğu belirlenen seriler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı ve eş bütünleşik vektörlerin sayısının belirlenmesi için, ayrıca Johansen ve Juselius tarafından geliştirilen çoklu eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Bunun için iz (trace) ve maximum öz değer (eigenvalue) test istatistiği kullanılmaktadır.

Her iki testte de kullanılan kritik değerler Johansen ve Juselius tarafından oluşturulmuştur. Bunun için tahmin edilecek modele geçilmeden önce en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir.

Tablo.4 VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluklarının Seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-94.50682	NA	33.63326	9.191125	9.290604	9.212715
1	-75.08174	33.30014*	7.769855	7.722070	8.020505	7.786838
2	-69.14192	9.051144	6.554858*	7.537326*	8.034718*	7.645273*
3	-65.17478	5.289521	6.805031	7.540455	8.236804	7.691581
4	-64.97625	0.226891	10.43371	7.902500	8.797805	8.096804

LR: Ardışık Modifiye Edilmiş Likelihood Ratio (LR) Test İstatistiği, **FPE:** Son Kestirim Hatası (Final Prediction error), **AIC:** Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criteria), **SC:** Schwarz ilgi Kriteri (Schwarz Information Criteria), **HQ:** Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (Hannan-Quinn Information Criteria). Modelin gecikme uzunluğunun belirlenmesinde FPE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterlerine göre uygun gecikme sayısı 2'dir.

AIC kriteri, ortalama hata karenin minimizasyonunu baz alan ve daha ziyade ileriye yönelik öngörülerde göz önüne alınan bir değer iken; HQ kriteri, tutarlı gecikme düzeyinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulan bir değerdir (Lütkepohl, 1993:130-133). Dolayısıyla analiz neticesinde, yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 2 gecikme uzunluğunun kararlı olduğu gözlenmiştir.

Tablo 5. İki Gecikmeli VAR Modeli Tahmini

	Cari Açık (CAD)	İşsizlik (UNEMP)
CAD(-1)	0.023293 (0.21194) [0.10990]	-0.167198 (0.13456) [-1.24255]
CAD(-2)	0.077918 (0.21031) [0.37048]	-0.138588 (0.13353) [-1.03790]
UNEMP(-1)	-0.281756 (0.44074) [-0.76795]	0.910043 (0.27982) [3.90677]
UNEMP(-2)	-1.082423 (0.44074) [-2.45593]	-0.472106 (0.27982) [-1.68715]
C	9.823239 (2.47216) [3.97355]	4.410071 (1.56957) [2.80973]

Tablo.6 VAR Modeli Köklerin Büyüklüğü ve Gecikme Uzunluğunun Kararlılık Testi

Çiftçi ve Çapkın

Modulus
0.944561
0.720772
0.720772
0.380665

Tespit edilen gecikme uzunluğu için köklerin “1”den küçük olduğu Tablo-6’de yer alan değerlerden gözlenmiştir. Dolayısıyla “2” gecikme uzunluğunun kararlı olduğu sonucuna varılmıştır.

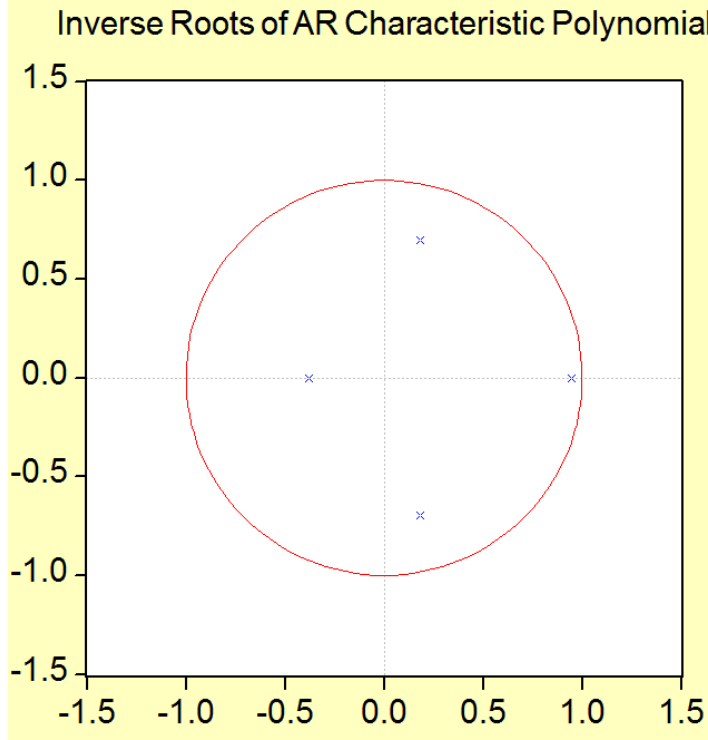
Tablo.7 VAR Hata Kalıntıları Otokorelasyon LM Testi Sonuçları

Lags	LM-Stat	Prob
1	3.963077	0.4110
2	4.727028	0.3165
3	5.188319	0.2685
4	1.895734	0.7549
5	0.717518	0.9492
6	2.416423	0.6597
7	2.909591	0.5731
8	2.422062	0.6586
9	9.030376	0.0603
10	4.559137	0.3356

Tahmin edilen VAR modelinin yapısal bir sorun içerip içermediğini tespit edebilmek üzere otokorelasyon sınaması yapılmıştır. Otokorelasyon testine ilişkin sonuçlar Tablo 7’de yer almaktadır.

LM testinde boş hipotez (H_0) “ hata terimleri arasında Oto korelasyon yoktur” şeklindedir. Hata yapma olasılığın %5 anlamlılık düzeyinden büyük olması durumunda, H_0 hipotezi kabul edildiğinden; bu bulgular ışığında hata terimleri arasında Oto korelasyonun bulunmadığı ifade edilebilir.

Şekil 2. VAR Modeli Durağanlık Grafiği

AR Karakteristik polinomunun ters köklerinin tümünün birim çember içinde yer alması modelin istikrarlı olduğu sonucunu desteklemektedir.

Tablo.8 Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

H₀ Hipotezi Denklemin Sayısı	İz (Trace) İstatistiği		Maksimum Özdeğer (Max-Eigen) İstatistiği	
	Test İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Test İstatistiği	Kritik Değer (%5)
0	20.4963	15.4947	20.0689	14.2646
1	0.4275	3.8415	0.4275	3.8415

Johansen eş bütünleşme testi için uygun gecikme sayılarının belirlenmesinden sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı Johansen eşbütünleşme testi ile sınanmaktadır. Tahmin edilen VAR denklemi kullanılarak Johansen eşbütünleşme olup olmadığı araştırılmış ve test sonuçları Tablo 8 da verilmiştir. Eş bütünleşme test istatistikleri incelendiğinde; test istatistiği değerlerinin kritik değerlerden büyük olduğu, bu nedenle de Ho hipotezlerinin reddedildiği, bir adet eşbütünleşme vektörünün olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak en ideal normalize edilmiş eş bütünleşik vektörü sonuçları aşağıda gösterilmektedir.

Tablo.9 Johansen-Juselius (JJ) Eşbütünleşme Analizi Normalize Edilmiş Eşbütünleşme

	CAD	UNEMP
CAD = f (UNEMP)	1.000000	1.577741
		(0.231411)

Parantez içerisindeki değerler parametrelerin standart hatalarını göstermektedir.

Vektör el ifade aşağıdaki on yedi numaralı eşitlikte verilmektedir.

$$\mathbf{CAD}=0,29 - 1.58\mathbf{UNEMP}$$

Uzun dönemli ilişkiyi ölçen parametrelere göre; cari açık (**CAD**) işsizlik oranından (**UNEMP**) negatif yönde etkilemektedir. İşsizlik oranındaki %1 değişme cari açık oranını negatif yönde % 1.58 oranında etkilemektedir.

4.3. Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger Nedensellik Testi

Uzun dönemde birlikte hareket eden iki serinin kısa dönem dinamiklerini araştırmak amacıyla hata düzeltme modeli VECM tahmin edilmektedir. Elde edilen eş bütünlüşme denklemleri Granger nedensellik testine tabi tutulmuş ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönü ortaya konulmuştur.

VEC modeli aşağıdaki eşitlik ile gösterilmektedir;

$$\Delta y_t = \Pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta y_{t-i} + Bx_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I, \quad \Gamma_i = - \sum_{j=i+1}^p A_j$$

y_t vektöründeki değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olması durumunda, $\text{rank}(\Pi) = r < k$ olur. $\Pi = \alpha\beta'$ eşitliğini sağlayan α ve β gibi iki $k \times r$ matris mevcuttur. Bu matrislerden α , ayarlanma hızı katsayılarından, β ise eş bütünlüşme vektörlerinden oluşur (Erdoğan, 2008: 218; Johansen, 1991: 1551).

Değişkenler arasında bir eşbütünlüşme ilişkisi tespit edildiği için VECM tahmin edilmiştir. Bu tahminden elde edilen eşbütünlüşme ilişkilerini gösteren denklemler daha sonra Granger nedensellik testinde sınanacaktır.

Değişkenler arasındaki nedenselliği araştırmak üzere çalışmada Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Granger nedensellik testinde denklemlerdeki bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin anlamlılıkları test edilmektedir (Granger ve Clive, 1969: 424-438).

Tablo.10 Vektör Hata Düzeltme Modeli

Error Correction:	D(CAD)	D(UNEMP)
CointEq1	-0.793025	-0.562970
	(0.28536)	(0.16145)
	[-2.77905]	[-3.48688]

CointEq1 hata terimidir. Bağımlı değişkenin (CAD) mutlak değer olarak t-değeri >2 olarak gözlenmiştir. Ayrıca, değişken parametresi de negatiftir. Yani dengeleyici hata terimi çalışmaktadır. Bu şartlar altında; değişkenler arasında kısa dönemli bir dengesizlik olduğunda, bir başka ifadeyle değişkenler arasındaki kısa dönemli bir şok olduğunda, bu şokun uzun dönemde normalleşeceğini ifade etmek mümkündür. Bu şok neticesinde kısa ve uzun dönem denge değeri arasında oluşan farkın, her dönem %79'ünün ortadan kalkacağını ve yaklaşık olarak 1.3 yıllık bir süreçte de düzeleceğini ifade etmek mümkündür.

Bununla birlikte işsizlik değişkeninin cari açık üzerinde kısa dönemde etkili olup olmadığına yönelik yapılan işsizlik parametresinin Wald testi sonucu aşağıda görülmektedir.

Tablo.11 Kısa Dönem Wald Testi Analiz Sonucu

Test Statistic	Value	df	Probability
t-statistic	2.276046	16	0.0369**
F-statistic	5.180384	(1, 16)	0.0369**
Chi-square	5.180384	1	0.0228**

(* , ** , ***) işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo.11'da da görüldüğü üzere; işsizliğin cari açık üzerinde kısa dönemde anlamlı olup olmadığına yönelik yapılan Wald testi sonuçları incelendiğinde; gerek t değerinin, gerekse F istatistiği ile Ki-Kare istatistiğinin %5 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle, işsizliğin kısa dönemde cari açık üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 12. Granger Nedenselliği/Wald Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: CAD			
	Ki-Kare Değeri	Ser. Derecesi	Olasılık (p)
İşsizlik Oranı (UNEMP)	19.89771	2	0.000*

Bağımlı Değişken: UNEMP			
	Ki-Kare Değeri	Ser. Derecesi	Olasılık (p)
İşsizlik Oranı (CAD)	4.83911	2	0.089

Tablo.12'den görüldüğü üzere; işsizlik oranından (UNEMP) cari açık oranına (CAD) doğru % 1 anlam düzeyinde bir nedensellik gözlenmektedir. Bir başka ifadeyle işsizlik, cari açığın Granger nedenidir denilebilir.

4.5. Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki Fonksiyonları

Tablo.13 Cari Açık Oranının Varyans Ayrıştırma Sonuçları

DÖNEM	CAD	UNEMP
1	100.0000	0.000000
2	97.08612	2.913878
3	58.51243	41.48757
4	45.49643	54.50357
5	44.71723	55.28277
6	44.62600	55.37400
7	42.57827	57.42173
8	39.82935	60.17065
9	38.16270	61.83730
10	37.43616	62.56384

Çiftçi ve Çapkın

Cari açık oranının oranı değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi sonuçlarına göre; değişkeni kısa dönemde, yaklaşık %97 oranında kendisinden, yaklaşık %3 oranında da işsizlik oranından etkilenmektedir. Fakat uzun dönemde ise; cari açık oranında meydana gelecek bir değişimin yaklaşık %37'si kendisinden ve yaklaşık %62'si ise işsizlik oranından etkilenmektedir. Uzun dönemde cari açık oranındaki değişimin üzerinde, işsizlik oranının gittikçe artan değeri göze çarpmaktadır.

Tablo.14 Cari Açık Oranının Etki tepki Analizi Sonuçları

DÖNEM	CAD	UNEMP
1	1.818839	0.000000
2	-0.038435	-0.315172
3	-0.157440	-1.504963
4	0.158435	-1.288565
5	0.539453	-0.698884
6	0.412755	-0.477585
7	0.182529	-0.675805
8	0.134322	-0.807471
9	0.225003	-0.711775
10	0.266862	-0.564370

Cari açık değişkeninin Etki-Tepki Analizi sonuçları incelendiğinde; cari açık oranında oluşacak bir standart sapmalık şoka, değişkenin kendisinin ilk dönem tepkisi 1.81 birimdir. Diğer dönemlerde ise, değişkenin kendisinin tepkisi önce azalan, sonra artan, tekrar azalan ve tekrar artan şekildedir.

İşsizlik oranında oluşan bir standart sapmalık şoka; cari açık oranının tepkisi ise, ikinci dönemde -0.31 birim, müteakip dönemlerde ise azalan yöndedir.

5. SONUÇ

Çalışmada, 1988-2012 yılları arasında işsizlik oranı ile cari açık arasındaki ilişkiler incelenmiştir. İşsizlik oranındaki %1 değişme cari açık oranını negatif yönde % 1.58 oranında etkilemektedir. Bu sebeple cari açığın kapatılması açısından da işsizlik üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kuramsal ve uygulamalı araştırma sayısı işsizlik ve cari açık ilişkisini açıklamaya yetecek derecede bulunmamaktadır.

Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamak üzere kurulan modelin varsayımlara uygun olduğu görüldükten sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi incelemek için sırasıyla Engle-Granger ve Johansen eş bütünleşme testleri uygulanmıştır. İki aşamalı Engle-Granger testinde önce seriler regresyona tabi tutulup, hata terimleri serisi çekilerek birim kök sınaması yapılmıştır.

Engle-Granger eş bütünleşme testi yardımıyla eş bütünleşik olduğu belirlenen seriler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı ve eş bütünleşik vektörlerin sayısının belirlenmesi için, ayrıca Johansen ve Juselius tarafından geliştirilen çoklu eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Johansen-Juselius (JJ) Eş bütünleşme Analizi neticesinde değişkenlerin eş bütünleşik oldukları gözlenmiştir. Bir başka ifadeyle değişkenler uzun dönemde birbiriyle ilişkili olup aynı yönde hareket etmektedir. Bu noktada Engle Granger Eş bütünleşme ve Johansen-Juselius Eş Bütünleşme analizleri aynı yönde sonuç vermiştir. Johansen eş bütünleşme yöntemiyle elde edilen en ideal normalize edilmiş eş bütünleşik vektör sonuçlarına göre uzun dönemde işsizlik oranı ile cari açık arasında ters yönlü bir ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisinin en kırılgan yanı cari açık ve işsizlik sorunudur. Son on yıldır uygulanan faiz ve kur politikaları sonucunda ithalat artış hızı ihracattan fazla olmuş ve bunun sonucu olarak da cari açık sorunu önem kazanmıştır. Son yıllarda Türkiye ekonomisinde elde edilen istihdam yaratmayan yüksek büyüme oranları ile yüksek cari açık arasında yakın bir ilişki olduğu bilinmektedir. 2002 sonrası Türkiye'nin sağladığı nispeten yüksek büyüme oranları yüksek cari açık verilmesi nedeniyle gerçekleşmiştir.

Türkiye sanayisinin üretim yapısı büyük ölçüde ithal ara ve yatırım mallarına bağımlı olduğu için iç ve dış talepte meydana gelen artışlar ithalatta artışa neden olarak cari açığı artırmaktadır. Uzun yıllara dayalı olarak uygulanan yüksek faiz ve düşük kur politikaları sanayinin ara ve yatırım malları açısından dışa bağımlılığının artmasındaki nedenlerin başında gelmektedir. Sanayi yapısını ise

Çiftçi ve Çapkın

kısa zamanda dönüştürmek yani üretim için ihtiyaç duyulan ara mallarının yerli üretimini artırmak mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla orta ve uzun vadeli kapsamlı bir sanayileşme ve istihdam politikası uygulanması, faiz ve kur politikalarının bu amaç doğrultusunda kullanılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığı nedeniyle bu bağımlılığı azaltmak üzere yerli kaynaklara öncelik veren bir enerji politikası izlenmesi de cari açığı olumlu etkileyebilecek bir diğer unsur olarak göze çarpmaktadır. Kısa dönemde cari açığı azaltabilecek bir diğer unsur da verimlilik artışıdır. Verimlilik artışı bir yandan daha az kaynak kullanılarak üretim yapılmasına olanak sağlarken öte yandan uluslararası rekabet gücünde de artışa neden olacak, ihracatın ithalatı karşılama oranını arttırarak ve cari açığın azalmasını sağlayacaktır.

Çalışmanın literatürde az yer alan bir konuya eğilmesi diğer çalışmalar için bir başlangıç teşkil edebilir. İşsizliğin özellikle yatırım ve tasarruf kanalı ile cari açığı etkileyebileceği göz önünde bulundurularak çalışmaya diğer değişkenler ilave edilerek yenilenebilir.

KAYNAKÇA

- ASTERİOU, D., Hall, S.G., *Applied Econometrics*, Palgra ve Macmillan: New York, 2007.
- CENGİZ, S., “Ekonomideki Kur Belirsizliği ve Şokların İşgücü Piyasası Üzerine Etkisi: 1989-2006”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 23, S. 1 (327-343): 2009.
- DAVIDSON, C., Martin, L. ve Matusz, S.J., “Trade and Search Generated Unemployment”, *Journal of International Economics*, 48, (271-299): 1999.
- DAVIS, D.R., “Does European Unemployment Prop Up American Wages? National Labor Markets and Global Trade”, *American Economic Review*, 88(3), (478-494): 1998.
- ENDERS, W., *Applied Econometric Time Series*, John Wiley & Sons Inc.: New York, 1995.
- ERDİNÇ, Z., “İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye’de 1950-2005 Yılları Arasında Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi İle İncelenmesi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 8, sayı 1(ss.209-222): 2008.
- GOZGOR, G., Piskin, A., “İşsizlik ve Dış Ticaret: Türkiye’deki Bölgeler İçin Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-Dinamik Panel Veri Yaklaşımı”, *Business and Economics Research Journal* , Vol. 2, no. 3, (pp. 121-138): 2011.

Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Var Tekniği ile Analizi

- GÖÇER, İ., Mercan, M., Peker, O., “İhracat, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İşsizlik: Türkiye Örneği”, *Business and Economics Research Journal*, c.4, s.1, (103-120): 2013.
- GRANGER, C.W.J., Newbold, P.,”Spurious in Econometrics” *Journal of Economics*, s.2, (111-120): 1974.
- GRANGER, W., J. Clive, “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, c.37, s.3 (424-438): 1969.
- JANIÁK, A., “Does Trade Liberalization Lead to Unemployment?, Theory and Some Evidence”, *ECARES Universite Libre de Bruxelles Job Market Paper*, (pp.1-50): 2006.
- JOHANSEN, S., “Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models”, *Econometrica*, 59, (1551-1580): 1991.
- JOHANSEN, S., Likelihood-based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models, Oxford University Pres: England: 1995.
- KALKAN, S. ve Başdaş, Ü., “Kriz döneminde ihracat yapısının işsizlik üzerindeki etkileri”, *TEPAV Politika Notu*, Eylül: 2009.
- KESİCİ, M. R., “Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye'nin Uyumu”, *Çalışma ve Toplum*, 1, (75-115): 2011.
- KESKİN, A., Şen, H., “Beveridge Eğrisi: Teori ve Türkiye Uygulaması”, *TİSK Akademi Dergisi*, 2, (199-219): 2010.
- KILAVUZ, E., Dumrul, Y. “İkiz açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Teori ve Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt: 26, Sayı: 3-4 (239-258): 2012.
- KRUGMAN, P., Cooper, R.N. ve Srinivasan, T. N., “Growing World Trade: Causes and Consequences”, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1 (327-377): 1995.
- LÜTKEPOHL, H., Introduction to Multiple Time Series Analysis, (2.Ed.). Springer-Verlag: Berlin: 1993.
- MACKINNON, J., “Critical Values for Cointegration Tests” R.F. Engle, C.W.J.Granger (Ed.), in *Long-Run Economic Relationship: Readings in Cointegration*, (267-276), Oxford University Press: New York: 1991.
- MOORE, M.P. ve Ranjan, P., “Globalization vs. Skill-Biased Technological Change: Implications for Unemployment and Wage Inequality” *The Economic Journal*, 115 (391–422): 2005.
- ÖZER, M., Coşkun, İ. O., Sustainability of Turkish Current Account Deficit in the Post-Crisis Period”, *NIBES Transactions*, vol. 5, no. 2 (67-82): 2011.
- PEKER, O. & Göçer, İ., “Yabancı Doğrudan Yatırımların Türkiye'deki İşsizliğe Etkisi: Sınır Testi Yaklaşımı” *Ege Akademik Bakış*, cilt: 10, sayı: 4 (1187 – 1194), 2010.

Çiftçi ve Çapkın

POLAT, Ö., Uslu, E. E., “Türkiye İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi” *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt. 9, sayı: 3 (489 -504): 2010.

RAVENGA, A., “Employment and Wage Effects of Trade Liberalization: The Case of Mexican Manufacturing”, *Journal of Labor Economics*, C.15, S.3 (20-43), 1997.

SİMS, C., “Macroeconomics and Reality”, *Econometrica*, 48 (1-49): 1980.

ŞENER, F., “Schumpeterian Unemployment, Trade and Wages, *Journal of International Economics*, C.54, S. 1 (119-148): 2001.

TARI, R., *Ekonometri*, (3. Baskı), No: 172. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi Yayınları: Koceli, 2005.

TARI, R., Kumcu, F. S., “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983 – 2003Dönemi)”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, S. 1 (156-179): 2005.

TİRYAKİ, A., Özkan, H. N., “Economic Activity and Unemployment Dynamics in Turkey”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Ekim 2011, c.6, s.2 (173-184): 2009.

TORUN, M., Arıca, F., “2008 Global Ekonomik Kriz’in Genç İşsizlik Açısından Değerlendirilmesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, c.9, s.1 (162-177): 2011.

YILANCI, V., “Fisher Hipotezinin Türkiye İçin Sınanması: Doğrusal Olmayan Eşbütünlüşme Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c.23, s.4 (205-213): 2009.

YILMAZ, Ö, Akıncı, M., “İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.15, s.2 (363-377): 2011.

YÜKSEL, C., Songur, M., “Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010)”, *Maliye Dergisi*, S.161 (365-380): 2011.

<http://www.tcmb.gov.tr>

<http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>

<http://tuik.gov.tr/>

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 183-190.
www.inijoss.com

İSA VE SOKRATES* (JESUS AND SOCRATES)

William F. Bostick

Çev: Mehmet ÖNAL

İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Felsefe Bölümü, 44280, Malatya/ Türkiye
mhtbv63@gmail.com

Şimdiye kadar muhtemelen İsa ve Sokrates ikilisi kadar kimse mukayese edilmemiştir. Böylesi bir mukayese aşırı tumturaklı olmaması ve gerçeklere riayet etmesi şartıyla her ikisini de daha iyi anlamamıza imkân sağlamaktadır. Sayın Bostick'in buradaki yazısı da bu iki büyük şahsiyetin hayatlarına dair ilgiyi canlandırmasından ötürü böylesi bir mukayeseyi kapsamaktadır.

* * *

Bu çalışma, bu iki büyük ahlak öğretmenin bazı benzerlik ve farklılıklarını belirlemektedir. Bu iki karakterin hayatları arasında göz alıcı paralellikler vardır. İkisi de küçük coğrafyaya sahip kasabalardan gelmelerine rağmen büyük başarı göstermişlerdir. Sokrates kültür seviyesinin yüksek olduğu, halk kütüphanesine sahip ilk kentlerden biri olan Atina vatandaşıydı. İsa ise dindar kentlerin ilkinden olan Kudüs şehri vatandaşıydı. Sokrates'in babası heykeltıraş iken İsa'nın babası marangozdu. İkisi de halktan gelmiş ve ikisinin de soylu kuşakla alakası yoktur. İkisi de halkın içinden biri olup öğretmendiler ve

*William F. Bostick'in yazdığı "Jesus and Socrates" adlı bu makale, 1916 yılında *The Biblical World*, Vol. 47, No. 4. ss. 248-252'de yayımlanmıştır.

William F. Bostick/Mehmet Önal

nereye gittilerse halktan kimseler tarafından sevilmişlerdir. İkisi de hiçbir şey yazmamıştır. Bildiğimiz kadarıyla İsa'nın yazdığı tek şey Ferisilerin cezalandırılmak üzere kendisine getirdikleri kötü yola düşmüş bir kadınla ilgili yere çiziktirdikleridir. Bir gün Sokrates'e neden sözlerini yazıya dökmeyeceği sorulduğunda "O yazıları canlı bir insanın kalbine yazmayı, ölmüş bir koyun derisine yazmaya tercih ederim" demiş. İkisi de hayatla ilgili konuşmalar yapmıştır. İsa ara sıra vaaz vermiştir ama daha sıkça takipçileriyle karşılıklı konuşma (diyalog) yapmıştır. Yuhanna İncil'i çoğunlukla İsa'nın bireysel olarak insanla yaptığı özel konuşmalarını yazmıştır. Bir keresinde Sokrates "iyiliksever bir kişiliğim var, içimi herkese dökmek için eğer başka bir yol bulamazsam para bile verip bunu yaparım" demiştir.

Her ikisi de sıradan bir hayat sürmüştür. İsa bir keresinde "Semada uçan kuşun yuvası ve tilkinin bile bir ini varken insanoğlunun kafasını sokacak bir yeri yoktur." demiştir. Sokrates hayatını sıradan yiyecek ve içeceklerle sürdürmüştür. Onun ayağına giyecek bir çift ayakkabısı bile yoktu, bütün yıl yaz ve kış demeden giydiği tek bir elbisesi vardı. Bir gün dünya nimetlerinden mahrum kalması ile alay edildiğinde, O, "Şu iki askerden hangisinin iradesi tercih edilebilir, hayatını pahalı şeylerle sürdürmeye alışan ya da azla yetinmeye alışan mı? Diye karşılık vermişti.

Her ikisi de pratik maneviyatçı ve dinlerinin peygamberleri olan kimselerdi. Her ikisi de maneviyatın ve insanın yüce yönünün önemini öğretti. İsa "Önce Tanrı'nın krallığını ve daha sonra adaletini arayın" demiştir. Bir insan maneviyatını (ruhunu) kaybettikten sonra o bütün dünyaya sahip olsa ne değişir (kazanmış olur) ki. O'na göre, o adam ahırlar dolu olan ve sadece maddi refahını düşünen bir aptaldan başka biri değildir. İsa kalp temizliğini açıkladı ve sonsuz

hayata nasıl ulaşılabileceğini öğretmiştir. Sokrates kendi hemşerilerine şunları açıkladı.

Atina'nın insanı sana saygı duyuyor ve seni seviyorum ama senden çok Tanrı'nın kurallarına uymalıyım ve gücüm olduğu müddetçe ve hayatta olduğum sürece felsefe yapmayı ve öğretmeyi bırakmayacağım ve gördüğüm insanları yüreklendireceğim ve bir şekilde şöyle diyerek ikna edeceğim. "Ey benim büyük, güçlü ve bilge Atina yurttaşı arkadaşım, niçin bu kadar çok para, onur ve ün peşinde koşarken bilgelik, doğruluk ve ruhunu çokça geliştirmek hususunda bu kadar alakasız kalıp kafa yormuyorsun."

İsa kendisinin ve Tanrı'nın bir (tek) olduğunu savunmuş ve tanrı ne verdi ise onları tebliğ ettiğini savunmuştur. "Bana hangi söz verilmişse ben de onlara ilettim." Sokrates Tanrı tarafından bir ruhun, bir cinin kendisine arkadaş olduğunu ve doğruların kendi anlayışına vahyedildiğini bildirmiştir. Her ikisi de sonunda peygamber-katili olarak bilinen hemşerileri tarafından öldürülmüştür. Her ikisi de kendi şehirlerini biliyordu. İsa Kudüs'e karşı ağlayarak: "Ey Kudüs sen ki sana gönderilen peygamberleri öldürtür ve taşlatırsın. Ne kadar daha seninle olacağım, bir tavuğun civcivleriyle geçirdiği süre kadar (da) mı olmayacak (bu)." Bir seferinde Sokrates Atina'nın zulmetme gücünden bahsederken: "Eğer Atina devletinde bir şeyden ıstırap çeken bir adam var da ben ondan habersiz isem, benim aptal olmam gerekir." Her ikisi de yanlışlıkla bozguncu ve sapkınlık doktrinlerinin öğretmenleri olarak damgalandı ve her ikisi büyük hizmetler yaptıkları kendi şehirleri tarafından öldürülmüştür.

İsa, kendi çağındaki vaizleri münafıklık ve menfaatçilikle suçlamasıyla düşmanlık kazanmıştı. Onlar, onun Tanrı karşıtı olduğunu çünkü kendini Tanrı'nın oğlu ve Mesih olarak adlandırdığı için ölümü hak ettiğini söylemiştir. Sanhedrin Hahamı (Yüksek din mahkemesi) İsa'ya Mesih olup olmadığı konusunda yemin

William F. Bostick/Mehmet Önal

ettirmiştir. Ne zaman ki İsa buna "evet" deyince, yüksek din adamı elbisesini yırttı ve konsül oylayıp onu ölüm cezasına çarptırıldı. Düşmanları, o ruhi ideallerle, ruh imparatorluğu kurmak istediği için ondan nefret ediyorlardı çünkü onun Mesihliği kendilerinin istediği dünyalık değil aksine ruhaniydi. Plate'yi razı ettikten sonra İsa'yı Calvary'e getirip çarmıha gerdiler. Onun son sözü düşmanları için dua etmek, annesi ve arkadaşlarına Tanrı'ya teslim olmaları hususunda nasihat etmekte. Romalı Yüzbaşı onun ölümü ile ayağa kalktı ve "Bu gerçekten Tanrı'nın oğluydu" diye bağırdı.

Sokrates düşmanlar edindi, çünkü şişirilmiş bilgilerle insanları etkilemiş olan kendini beğenmişlerin bilgi balonunu patlatmaya başlamıştı. O, insanların bildikleri sandıkları şeylerin yarısını bile bilmediklerini ispat etmek için sorularla onları dürtüyordu. O, insanlara sosyal ve politik hayatta, doğru ve erdemli, dürüst ve karakter sahibi olması için telkinde bulunuyordu. İsa gibi o da insanların kuşaktan kuşağa gelen gelenekleri sorguladı. Ne zaman ki etrafındaki bir adam eski inançlarla ilgili bir soru yöneltse, o bir problemle karşılaşır. İsa eğitim için Kudüs İlahiyat Okulu'nda bir kez dahi bulunmamasına rağmen Ferisilerin yüzüne karşı Hz. Musa'nın otoritesini sorguladı ve kendisinin Musa'dan daha büyük bir otoriteye sahip olduğunu iddia etti. Bu, Kudüs'ün Ortodoks otoriteleri için sineye çekilmesi (yutulması) oldukça zor olan bir şeydi. Sokrates çok tanrılı Yunan inancının varlığını sorguladı ve tek bir kadir-i Mutlak varlığa iman savundu. İsa gibi (O da) geleneksel yerlere, ibadet saatlerine riayet etti, fakat bireysel ve toplumsal olarak açıktan bazı eski dini gelenekleri eleştirdi. Aynen İsa gibi, Sokrates kendisiyle ilgili husumete sebep oldu. Düşmanları onu, tanrılara inancı ortadan kaldırmak ve Atinalı gençlerin ahlakını bozmakla suçlamışlardır. Çünkü o insan ahlak konularında doğru düşünmesi ve insanın ahlak ve ruh tabiatını her şeyden çok üstün tutması gerektiğini savunduğu için bozguncu olarak adlandırıldı.

İsa gibi, Sokrates resmi olarak mahkeme edildi ve haksızca suçlandı. “Eğer o, hasımlarının istediği gibi, yatıştırıcı bir (ses) tonuyla konuşsaydı kurtulacaktı, fakat o, hatalı olmadığından emin olduğu için, ses tonunu düşürmeyi ve insanlara dalkavukluk etmeyi reddettiği için az bir oy farkıyla baldıran zehrini içmeye mahkûm edildi. Onun ölüme yaklaştığı son an gelince, hapisanede bulunan arkadaşlarının huzurunda, elinde içeceği zehir kabını tuttuğu halde, ululara bu dünyadan öbür dünyaya geçişte başarılı olması için dua etti ve hiçbir korku emaresi göstermeden dikkatlice zehri içti. Huzurunda bulunan arkadaşları ağlayıp dövünmeye başlayınca güzel adam sordu: “Bu acayip ağlama sesi de ne? Ben kadınları en çok böyle davranabilirler diye (eve) yollamadım mı? Çünkü ben, bir insan huzur içinde ölmeli, dendiğini duydum. Öyleyse sessiz olun ve sabredin.” Hücrelerinde birkaç volta attıktan sonra zehir eklem yerlerinde tesirini hissettirmeye başladı. Yatağına yatırıldı ve elbisesiyle yüzü kapatıldı, zehir kalbini ürpertene kadar bekledi. Yalnızca bir kez, kısa bir süreliğine yüzünü açarak, “Krito, Askelpos’a bir horoz adağım var: Borcumu öder misin?” dedi. Güven dolu bir yüz ifadesiyle son nefesini verdi” Platon: “O bizim, dünyanın en bilge, en adil ve bildiğim insanların en iyisi olarak bildiğimiz arkadaşımızın sonuydu” der.

Sokrates ve İsa arasında göze çarpan farklılıklardan biri Sokrates’in hiçbir şey bilmediğini savunmasıdır. O cahil olduğunu biliyordu ve şunu kanıtladı ki, doğruyu bildiğini savunan kimse yalnızca bilgisinden dolayı kibirlenendir. O, biz Tanrıdan bize doğru yolunu gösterecek birini göndermesini beklemeliyiz. Bizim doğruyu bilmedeki cahilliğimizin itirafının aksine, İsa 19 asırdır dünyayı tatmin eden hakikat ve kesinlik doğrulaması ile çıkar. “Ben doğruluk ve hayat yoluyum.” “Dünya ve gök yok olacak, fakat benim sözüm yok olmayacak.” İsa bazı konularda cehaletini itiraf etmiş olmasına rağmen, yine de, ahlak konusuna ve

William F. Bostick/Mehmet Önal

dürüstlüğe, insan-insan, insan-Tanrı ilişkisinde hakkaniyete gelince onun ifadeleri hep pozitiftir.

Sokrates insanlığı kurtarmak için başını, İsa kabini ortaya koydu. Sokrates, eğer insan doğruyu bilirse, eğer onun doğruluk anlayışı gerçekse, o doğru olanı yapacaktır. Kurtuluş, doğruluk, erdem bilgi ile aynileştirildi. İnsanın aklının hatalarını düzeltirsen, onları daha doğru hale getirmiş, onları iyi (kimseler) yapmış olursun. Sorgulama ile o insanların, merhamet, adalet, ölçülülük ve cesaret gibi şeylerin içeriğini keşfetmelerini istedi; eğer insanlar kafalarında bu şeylerin tam tanımlarını formüle ederlerse bunları (doğru da) yapacaklardı. Hiçbir insan kötülüğü istemez, derken o şunu demek istiyordu, kötü davranış cahillik üzerine kurulmuştur. Erdem ve doğruluk belki insanlara cahilliklerini öğreterek doğrunun ne olduğuna dair tam bir bilgi verecektir. “Kendini bilmek” onun hayat parolasıydı. Sokrates’in başarısızlığının sebebi irade ve onun ahlaki davranıştaki olağanüstü yeri ile ilgili ciddi eksikliği idi. O kendi içgüdülerini tamamen kontrol altına almasını sağlayan çok güçlü bir iradeye sahipti ki, bu onu diğerlerinin irade gücünün başarısızlığından çıkan önemli sonuçlarını ihmal etmesine yol açtı. Genel olarak, Yunanlılar ve onlarla birlikte Sokrates hiçbir zaman insanın zihinsel ve ahlaki kalitesi arasında açık bir çizgi çizemediler. İnsanlara yardım etmek için insanların doğruluğun tam olarak ne anlama geldiğini bilmeleri gerekir, fakat bu salt bilgi insana daha iyi davranışlar için yardım etmede yeterli değildir. Avrupa’nın kurtuluş yolu olarak adapte ettiği Yunan felsefesi ile değil de, Hıristiyanlık ile daha başarılı bir şekilde insana doğru olma konusunda yardım etmiş olması bunu ispat etmektedir. Hıristiyanlık yeni bir ideal oluşturana kadar, pagan dünyada Sokrates ahlaki mükemmelliğin modeliydi.

Sokrates’in anahtar kavramı “bilgi” iken İsa’nınki “iman”dır. Kendini bilmek yerine İsa “Bu sonsuz bir hayattır, onlar bunu bilmeli, yalnız hakikat olan

Yüce Tanrı ve İsa Mesih'tir ki onu gönderen de O'dur. Cahilliğin kötülüğün kaynağı olması yerine İsa bütün kötülüklerin insanın kalbinden çıktığını öğretmiştir. Kurtuluş anlamayı sağlamaya yönelik eğitimden değil, samimi bir tövbe ve Tanrı'nın gücüyle kalbi değiştirmekten geçer. Burada İsa temel ahlak yetisi olan iradeye değinir. Tövbenin özü akı ve iradeyi değiştirmedir. Günahkârın iradesini değiştirmek için gerekli olan şey Tanrı ahlakıdır. Günah Tanrı'yı kızdırır ve aynı zamanda kardeşlerimizi incitir. Tanrı günahı nefret eder fakat günahı dönenleri affetmeyi sever. İsa'nın hayatına ve ölümüne yansıdığı gibi, Sevgi ve Tanrı ahlakı neyin yanlış olduğunu göstermekle insanı muhafaza etmeye yardım eden bir faktördür. Affetme merhameti ve Tanrı sevgisine inanma insanın güçsüz özünü Tanrı'nın merhameti ile çarpmasına yardım eder ki, O, onların davranışlarında şifa gücü, affetme, yenmek (üstesinden gelmek) ve başarmak olarak ortaya çıkar.

Sokrates gücünü doğru davranış üzerine yönlendirirken İsa insanlığa dair problemlerin üstüne gidip "Hakikat Benim, ben yani İsa". İsa bizi doğru yolun göstergesi olmasıyla dolayısıyla etkilemiştir. Sokrates ise doğru bilgiye dair kavrayışın insanoğlunu doğru yola götüreceğini göstermiştir. İsa kararlı bir teslimiyetle kendisinin takip edilmesinin insanı doğru kılacağını öğretti. Sokrates bilgiyi ruhun en üst bölümü yaparken, İsa imanı en üst bölüme koydu. "İnanıldığı her şey onun için mümkündür. Eğer o bir hardal çekirdeğini yeşertmek isterse, bu dağa onu çıkart (yetiştir) der ve o da yetişir." Cömert oğul (İsa) irade gücünü şöyle tanımlar: "Ben yükseleceğim" derken Tanrı'nın affedici sevgisine inandığımı söylüyorum. "Her ne iş yapacaksak Tanrı işi olarak yapmalıyız" diyen Yahudilere "Bu Tanrı işidir, Tanrı'nın oğluna inanırsınız" diye cevap verdi. İsa'ya inanmamak büyük bir günah olarak kınandı. İsa'ya inanmak bizi kurtarır. Akıl insanın bakışını sınırlandırır, iman onu büyütür. Akıl der ki, "Ben bir Tanrının ve

William F. Bostick/Mehmet Önal

ölümsüz ruhun var olup olmadığını bilmiyorum”. İman ise doğrular. Kişinin nefsiyle olan ilişkisi onu sınırlar, kişinin kendi benliğine dayanması onun nefsini kabartır. İrademiz sadece nefsin gizil taraflarına hitap eder; iman ise bizim idrak kapasitemizin ötesinde olan Tanrı'nın şahsına hitap eder. Takipçileri “Rabbim imanımızı arttır” diye dua ettiler, bilgimizi arttır diye değil. İmanın dinamizmi, ahlaki başarı açısından bilgi dinamizminin yerini aldı ve onu yarıştı gölgede bıraktı. Sokrates dünyaya dört asır yol gösterdi. İsa geldikten sonra biz Sokrates’i İsa’nın dünyasına götüren bir öğretmen olarak görmeye başladık.

YAZIM KURALLARI

I. AKTARIMLAR

A. DOĞRUDAN AKTARIM:

1. Doğrudan kısa aktarım: Doğrudan bir aktarım 3 satır veya 30 sözcükten az ise, çalışmanın normal metninin bir parçası olarak “tırnak içinde” 12 punto ile yazılır, ancak, bundan fazla ise, bu kısım çalışmanın normal metnine göre soldan 1,5cm içerden başlayan 10 puntoluk bağımsız bir paragraf şeklinde yazılır.

... Ancak ifadelerinde onun bilgi ile inancı eşdeğer anlamda kullandığı saptanabilir. Hume der ki “**ben bilgi ile fikirlerin karşılaşmasından doğan güveni kastediyorum.**”(1993, 5) Burada ‘güven’ kavramına dikkat edilmesi gerekir. Çünkü Hume bir varlığa inanma ile onu bilme arasındaki farkı, bir tavır farkına indirgemıştır.

2. Doğrudan uzun aktarım:

Her şeyi bilmek ancak Allah’a mahsustur görüşü, Yeniçağ felsefesinin babası olarak tanınan Descartes (1596-1650) tarafından da savunulmuştur. Nitekim bir eserinde o diyor ki:

Hakikatte yalnız ve ancak Tanrı’dır ki, tam olarak bilge (hakîm) dir. İnsanlar ise, hakikatler hakkında az veya çok bilgi sahibi oldukları ölçüde bilgelik sahibidirler. Çünkü böyle düşünenlere göre sofos yani hikmete sahip olmak, insanlığın boyutlarını ve gücünü aşan bir şeydir. (Descartes, 1999, 12)

B. DOLAYLI AKTARIM

Çalışmada geçen bir bilgi, bir kaynaktan düşünce olarak alınmış, özetlenmiş veya yazarının kendi ifadeleri ile aktarılmış ise, bu, dolaylı bir aktarım olarak adlandırılır. Dolaylı bir aktarım durumunda aktarımın kaynağı ya metin içi referans gösterme yöntemi kullanılarak ya da dipnot ile referans gösterme şeklinde belirtilerek gösterilir.

- Gazali (1966: 52) bir köpeğin, bir kere değnekle dövüldü mü, artık değneği her gördüğünde, hemen kaçacağını söylemekle, bazı hayvanlarda bir tür hafıza ve basit anlamda öğrenme olduğunu savunmuş olur.
- Hikmet kelimesinin sözlük anlamı itibarıyla felsefeye yakınlığı kolay fark edilmese de Tan (2007: 105), hikmet kelimesinin bilmek, anlamak, kavramak, manalarına geldiğini belirtmekle onun felsefeye yakın bir zihni etkinlik olduğuna işaret etmektedir.
- ... (Yavuz, 2000: 27)’de belirtildiği üzere, özellikle bedensel gelişim açısından bakıldığında, büyüme ve değişme daha çok kalıtım faktörünün etkisi altındadır.

II. REFERANS GÖSTERME

A. METİN İÇİ REFERANS GÖSTERME

APA yöntemi olarak bilinen metin içi referans gösterme, referans gösterilen eserin sahibinin soyadı, eserin yayın tarihi, eserin ilgili sayfa numarası gibi kısa bilgilerin parantez içinde belirtilmesi şeklinde yapılır. Referans gösterilen eserin ayrıntılı bilgileri (tam künyesi) kaynakçada verilir.

1. Tek yazarlı kitap: Referans, cümle başında ya da cümle içinde gösterilecekse, yazarın soyadı, parantez içinde veya dışında verilebilir. Her iki durumda da kitabın yayın tarihi ve sayfa numarası parantez içinde verilir.

Yazarın Soyadı (Basım Yılı: Sayfa numarası)... : Gazali (1966: 52) bir köpek bir kere değnekle dövüldü mü, artık değneği her gördüğünde hemen kaçır, diyerek bazı hayvanlarda bir tür hafıza ve basit anlamda öğrenme olduğunu ima etmektedir.

... (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa numarası)... :... (Yavuz, 1984: 32)de belirtildiği gibi olgunluk bir yetişkin özelliği olarak, yapısal değişikliklerin tamamlanması sonunda ulaşılan bir durumu ifade eder.

Bir kitaptan, yazarın adı zikredilmeden, bir bilgi, fikir ya da özet aktarılıyor ise:

... (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa numarası).

... Batı'da, 17. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan hükümet biçimleri Osmanlı kurumlarının gelişimini etkilemiştir (Mardin, 1999: 234).

Referans gösterme bir eserin tümüne yönelik ise:

... (Yazarın Soyadı, Basım Yılı)

... XVIII. yüzyıla ait metinlerin nasıl okunacağı ile ilgili tartışmalara Halepli Edib'in cinaslı kafiyelerindeki fonolojik özellikler önemli katkı sağlamıştır (Mum, 2003).

2. İki yazarlı kitap:

Birinci yazarın Soyadı, Adının İlk Harfi., ve İkinci yazarın adının ilk Harfi., Soyadı (Basım Yılı: sayfa no/sayfa aralığı).

Babinger, F., ve F. Köprülü (2003: 12-37) Anadolu'daki erken dönem İslamiyet'i anlatmaktadırlar.

3. Üç ve daha fazla yazarlı kitap:

İlk yazarının Soyadı vd., (Basım yıl, Sayfa numarası)

Güven vd., (2010, 150) eğitimin milli yönünün ancak bir ülkenin dahil olduğu medeniyetin klasikleri aracılığı ile kazandırılabilceğini savunmaktadır.

4. İkinci kaynaktan aktarma:

Yazarının soyadı (Basım yılı'ndan aktaran Soyadı, Basım yılı: Sayfa numarası) ...

... Karakoç (1993'den aktaran Kabadayı, 2012: 112) medeniyetinin hem zahiri hem de batin yönlerini birlikte tanımak gerektiğini vurgulamaktadır.

5. Çeviri kitap: Çeviriler için aynen diğer metinlerde olduğu gibi kitabın asıl yazarı üzerinden referans gösterilir. Ancak tahkikli metinlerin dipnot gösteriminde çeviren mutlaka belirtilmelidir.

Eserin asıl yazarının Soyadı, (Basım yılı, Sayfa numarası)

Buda'ya göre (1976, 28) mutlu bir hayat yaşamak büyük ölçüde sükûnete ermekle mümkündür. ...

6. Ansiklopedi, derleme ve kitapta bölüm:

Ansiklopedi maddelerini, derlemedeki makaleleri ve kitap bölümlerini referans gösterme, ilgili madde, makale veya bölüm yazarının soyadı üzerinden yapılır. Sonra ilgili madde, makale ve bölümün içinde yer aldığı kaynağın ayrıntılı bilgileri (tam künyesi) bu kılavuzun sonuna eklenecek kaynakçada verilir.

(Yazarının soyadı, Basım Yılı: Sayfa numarası)

Tefekkür sadece İslam felsefesi açısından değil diğer bütün *İslami* bilimler açısından da çok büyük bir önem taşır. Çünkü her türlü fikir üretimi tefekkür yoluyla sağlanır. (Keklik, 1982: 158)

7. Birden fazla kaynağı birlikte gösterme:

... (İlk kaynak yazarının Soyadı, Kaynağın basım yılı: Sayfa numarası; İkinci kaynak yazarının Soyadı, basım yılı: Sayfa numarası; ...)

Bu konuya ayrılmış çok sayıda eser (Dora, 2007: 5; Ulu, 2010: 10; Taka, 2013: 80) insan tabiatının daima iyiye yönelme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir.

8. Yazarı belirsiz kitap:

Yazar yerine kitap adı tırnak içine alınarak basım yılı ve sayfa numarası ile birlikte parantez içinde verilir.

(“Kitap adı”, Basım yılı: sayfa numarası) (“Yabancı Dil Öğretimi ve Kültür”, 2000: 59).

9. Yazarsız Kurum kitabı: Kurum adları çalışmada ilk geçtikleri yerde tam ad olarak, daha sonraki geçtikleri yerlerde ise kısaltılarak (TDK ve TTK gibi) verilmek kaydıyla referans gösterilir.

(Kurum adı, Basım Yılı: Sayfa numarası)

... (Türk Tarih Kurumu, 2009: 24) ... ; ... (TTK 2009: 24)...

... (Türk Dil Kurumu, 2002: 55)... ; ... (TDK 2002: 55)...

10. Aynı yazarın birden çok kitabı:

Yazarının soyadı (Birinci kitabın basım yılı, sayfa numarası; İkinci kaynağın basım yılı: Sayfa numarası)

Keklik'in (1982, 23; 1984: 52) çalışmalarında Türk-İslam düşünürlerinin felsefe konusundaki görüşleri ayrıntılı örnekler halinde sunulmaktadır.

Ancak, aynı yazarın aynı yıl içinde basılan birden çok eseri referans gösteriliyor ise, her biri bu eserden yalnızca birine mahsus olmak üzere a, b, c gibi harfler yayın yılına eklenir.

(Yazarının Soyadı, Birinci kaynağın basım yılı (a): sayfa numarası; İkinci kaynağın basım yılı (b): Sayfa numarası)

Keklik'in eserlerinde (1982a: 23; 1982b: 33) Türk-İslam düşünürlerinin varlık, bilgi ve değer konusundaki görüşleri örnek fragmanlarla açıklanmaktadır.

Aynı yazarın aynı yılda yayımlanan üç kitabı için ise şu örnek sunulabilir.

Yazar, (2000a)da estetik, (2000b)de etik, (2000c)de ise bilim üzerinde yoğunlaşmıştır.

11. Araştırma raporu:

(Yazarın Soyadı, "Raporun Başlığı" Basım yılı) (Ergil, "Doğu Raporu" 1995)

12. Mahkeme kararı: Çalışmada geçen bir mahkeme kararı ilk geçtiği yerde ayrıntılı olarak, daha sonra atf yapıldığında ise kısaltılarak referans gösterilir.

Karar veren makamın adı Karar tarihi ve Karar Esası Karar sayısı...

Danıştay 8. Dairesinin 16.01.1990 tarih ve 1990/1900 Esas ve 1990/3033 Karar sayısı ile verdiği kararı.

D.8.16.01.1990 T., 1990/1900 E.; 1990/3033 K.

13. Arşiv belgesi:

Arşivin tutulduğu Kurum adı, (yıl: arşiv no) Devlet Planlama Teşkilatı, (1993: 5)

14. Mülakat (gazete, televizyon ve radyo):

Görüşülen kişinin adı (Mülakat biçimi, gün, y, yıl)...

Gürel'in (Yüz yüze mülakat, 01. 05. 2010) açıkça ifade ettiği gibi "....."

15. Film, dizi, televizyon programları: İki farklı şekilde referans gösterilebilir.

“Filmin adı”, Yönetmenin Soyadı (Yapım yılı)...

... “Çağrı” adlı filmde Akkad (1976) İslamiyet'in doğuşunu ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini çok farklı bir tarzda işlemiştir.

Yönetmenin Soyadı (Yapım yılı) "Filmin adı"...

Akkad (1976) “Çağrı” adlı filmde İslamiyet'in doğuşunu ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini çok farklı bir tarzda işlemiştir.

Referans olarak verilen bir dizi ise, dizinin yılı ve kaçınıcı bölüm olduğu vurgulanmak kaydıyla iki farklı biçimde gösterilir.

a) (Yönetmenin Soyadı “Dizinin adı” Gösterim yılı: bölüm. sayısı) (Sınav, “Deli Yürek” 1998: b. 10)

b) “Dizinin adı”, Yönetmenin soyadı (Gösterim yılı: bölüm. sayısı)... “Deli Yürek”, Sınav (1998: b. 10)

Referans olarak verilen bir televizyon programı ise,

(Program yapımcısının Soyadı, Program Adı) Kanal adı, yayım tarihi (ay, gün, yıl).

(Yakut, Açık Ekran) Kanal X, 15. 05. 2012.

16. İnternet kaynağı:

Tam internet adresi (erişim tarihi -gün-ay-yıl). www.felsefelik.com (15.10.2010).

17. Tek yazarlı makale: Atıf makalenin tümüne ise makalenin kaynaktaki geçen sayfa aralıklarına, tek bir sayfa ya da belli sayfa aralığına ise o sayfa ya da sayfa numaraları da verilir.

(Yazarın Soyadı, basım yılı: Sayfa aralığı)

Baharçipek (2000: 271-280) aynı zamanda savası dış politikayı dizayn eden bir enstrüman olarak ele alıp değerlendirmektedir. ...

Aynı referans aşağıdaki gibi de verilebilir:

... Savaş dış politikayı dizayn eden bir enstrümandır (Baharçipek, 2000: 271-280).

Atıf tek bir sayfaya ise:

(Yazarın Soyadı, basım yılı: Sayfa no)

Baharçipek (2000: 275) savası dış politikayı dizayn eden bir enstrüman olarak ele alıp değerlendirmektedir.

18. İki yazarlı makale:

İlk yazarın Soyadı ve ikinci yazarın Soyadı (Basım Tarihi: Sayfa no)

Tarık ve Can (2005: 85) da olaya diğer bir açıdan yaklaşarak, metodun araştırmaları etkilediği gibi zaman zaman araştırma sonuçlarının da metodu şekillendirdiğini ortaya koymaktadırlar.

19. İki'den fazla yazarlı bir makale:

(İlk yazarın Soyadı vd., basım tarihi: sayfa no) Şahin vd. (1999: 12)

20. Çeviri makale:

Asıl yazarın Soyadı, (Basım tarihi: sayfa no)

Brostick'e göre (2008: 15) Sokrates ile İsa bazı ortak özelliklere sahip iki tarihi figürdür.

21. E-dergi makalesi:

(Yazarın Soyadı, yayın yılı: sayfa no) ... (Burak, 1998: 5).

22. Gazete makalesi:

Yazarın soyadı (Gazete adı gün. ay. yıl).

... Ekinci, "Planlarla Müellif Denetimi" adlı makalesinde (Cumhuriyet 07.08.2001)...

23. Müzik ve diğer ses kayıtları:

Söz yazarının Soyadı, (şarkının Adı, telif hakkı alındığı yıl) Yaşar (Hayat Yolları, 2010)

Eğer söz yazarı ve yorumcu farklı ise: söyleyenin soyadı ölçü alınır)

Albüm adı (CD, Plak, DVD, Kaset) Sanatçı/Besteci, Kayıt Yeri: Müzik Firmasının Adı (kayıt tarihi).

Love Me or Leave Me [CD], Kahn, G. ve Donaldson, W., Nashville: Stardust Records (1936)

24. Bildiri kitabında basılan bildiri ve poster:

Yazarın soyadı (Yayın yılı: Sayfa aralığı) Erdem (2005: 54-63)

25. Yayınlanmamış bildiri ve poster:

Yazarın soyadı, (Bildiri tarihi ve bildiri Yeri) ... Atay, (2010, Malatya)

26. Yayınlanmamış lisansüstü tez:

Yazarın Soyadı (Hazırlandığı üniversite, Kabul yılı: Sayfa no)

Açıkgöz (University of Aberdeen, U.K., 1995: 98)

B. DİPNOT İLE REFERANS GÖSTERME

Bir kaynak dipnot ile referans gösterilirken: Kaynağın ilk kez referans gösterildiği dipnotta, ayrıntılı ya da uzun künyesi verilir. Aynı kaynağa yönelik daha sonraki referanslarda ise kısa künye verilir. Bir sonraki dipnotta verilen kaynak bir önceki kaynağın aynısı "a.y." veya "a.g.y" gibi kısaltmalar kullanılmalıdır. Ancak Türkçe yapılmış bir çalışma, İngilizcedeki "op. cit." veya "Ibid" gibi kısaltmalar kullanılmaz.

1. Tek yazarlı kitap:

Yazarın Soyadı, Adı, Eser adı, (Kaçıncı baskı) Yayınevi: Yayın Yeri, yayın yılı, sayfa no.

Ülken, Hilmi Ziya, Aşk Ahlakı, (1. basım), Ülken Yayınları: İstanbul, 1981, 27.

2. İki yazarlı kitap:

İki yazarlı kitap:

Birinci Yazarın Soyadı, Adının İlk Harfi. ve İkinci Yazarın Adının İlk Harfi. Soyadı, Kitabın Adı, (Kaçıncı baskı), Yayınevi: yayın Yeri, yayın tarihi, sayfa no.

Babinger, F. ve F. Köprülü, Anadolu'da İslamiyet (2. baskı), İnsan Yay.: İstanbul, 2003, 30-33.

3. İkidenden fazla yazarlı kitap:

İlk yazarın Soyadı, Adı, vd. Kitap Adı, (baskı no), Yayınevi: Yayın Yeri, yayın yılı, sayfa no.

Güven, Mehmet, vd. Alman İstihbaratı, (1. baskı) Nadir Yayınları: İstanbul, 2010, 150.

4. İkinci kaynaktan aktarma:

Bilgi aktarılan yazarın Soyadı, Adı, Kitabının Adı, (Kaçıncı baskı), Yayınevi: Yayın yeri, Yayın yılı, Sayfa numarasından aktaran, Soyadı, Kitap adı, Yayınevi: Yayın Yeri, yayın yılı, sayfa no.

Ülken, Hilmi Ziya, Aşk Ahlakı, (1. basım) Ülken Yayınları: İstanbul, 1981, 27'den aktaran, Nihat Keklik, Felsefenin İlkeleri, (1. basım), Doğuş Yayınları: İstanbul, 1982, 149.

5. Çeviri kitap:

Yazarın Soyadı, Adı, Kitabının Adı, (çev. kişinin Adı Soyadı), (kaçıncı baskı), Yayınevi: yayın Yeri, yayın yılı, sayfa no.

Descartes, René, Metot Üzerine Konuşma, (çev. Mehmet Karasan), (1. baskı), MEB: Ankara, 1944, 32.

6. Ansiklopedi maddesi, derleme ve kitapta bölüm:

Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi, "Ansiklopedi Maddesi, Derleme/Kitapta bölüm", Kitap adı (Kitap Editörü), (Kaçıncı baskı), varsa (çev. Kişi) Yayınevi: yayın Yeri, yılı, sayfa no.

Birinci, N. "Türkmenler" İslam Ansiklopedisi, (ed. komisyon), (1. baskı), ME Basımevi: İstanbul, 1988, 665.

7. Birden fazla kitabın birlikte kaynak gösterilmesi:

İlk yazarın Soyadı, Adı, Kitabının Adı, (Kaçınıcı baskı), Yayınevi: Yayın yeri, Yayın yılı, Sayfa numarası; İkinci Yazarın Adı Soyadı, Kitap adı, Yayınevi: Yayın Yeri, yayın yılı, sayfa no.

Ülken, Hilmi Ziya, Aşk Ahlakı, (1. basım) Ülken Yayınları: İstanbul, 1981, 25; Nihat Keklik, Felsefenin İlkeleri, (1. basım), Doğu Yayınları: İstanbul, 1982, 49.

8. Yazarı belirsiz kitap:

Kitabının Adı, (varsa çev. Adı Soyadı), Kurum/Yayınevi: Yayın Yeri, yayın yılı, sayfa no.

Güneydoğu Kalkınma Raporu, DPT: Ankara, 1994, 15.

9. Kurum adına yayımlanan kitap:

Kitabının Adı, (Kaçınıcı baskı), Kurum/Yayınevi Adı: yayın Yeri, yayın yılı, sayfa numarası.

İlk kez geçtiğinde: Yeni Yazım Kılavuzu, (6. Baskı), Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1980, 120.

Daha sonra geçtiğinde: TDK, 1970, 105.

10. Aynı yazarın birden çok kitabını kaynak gösterme:

Ülken, Hilmi Ziya, Aşk Ahlakı, (1. basım), Ülken Yayınları, İstanbul, 1981, 27; Ülken, H.Z. İslam Felsefesi, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 1967, 43.

11. Araştırma raporu:

Yazarın Adı Soyadı, "Raporun Başlığı", Yayın Yeri, Yayın Tarihi.

Ergil, Doğu, "Doğu Raporu", İstanbul, 1995.

12. Mahkeme kararı:

Karar veren makamın adı, Karar tarihi., Karar Esası, Karar sayısı.

İlk kez geçtiğinde: Danıştay 8. Dairesinin 16.01.1990 tarih ve 1990/1900 Esas ve 1990/3033: Karar sayısı ile verdiği kararı.

Daha sonra geçtiğinde: D. 8.16.01.1990 T., 1990/1900 E., 1990/3033 K.

13. Arşiv belgesi:

İlk kez geçtiğinde: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Defteri, 26. **Daha sonra geçtiğinde:** BOA, TD, 26.

14. Mülakat (gazete, televizyon, radyo):

Mülakat Yapılan Kişinin Soyadı, Adı, "Mülakatın Başlığı," Mülakatın yer aldığı Radyo/Kanal Adı, Kent, Tarih (gün, ay, yıl).

İsmet Özel ile 12 Nisan 2006 yılında yapılan yüz yüze mülakat.

15. Televizyon programı, dizi, film ... :

**Program yapımcısının Adının ilk Harfi, Soyadı, "Dizi/film Ad"ı, (yayın Türü),
Yayımlandığı TV., Yayın Yer, Yayımlandığı Tarih.**

K.S. Bright, "Friends", Televizyon Dizisi, İstanbul, DIGITURK, Dizi Max, 1994.

16. İnternet kaynağı:

**Yazarın Adının ilk Harfi, Soyadı, "Bildiri Adı" Konferans Adı, web adresi (Erişim Tarihi,
ay-gün-yıl).**

D. Tanışlı ve A. Özdeş (2006), "**Validity and Reliability of Patern Test**" *I. Avrupa Uygulamaya Dayalı ve Uygulayıcı Araştırma Konferansı*, <http://bildiri.anadolu.edu> (28.05.2009).

17. Tek yazarlı makale:

Yazarın Soyadı, Adı, "Makalenin Adı" Dergi Adı, Yıl/Cilt (sayı): sayfa aralığı.

Baharççek, Abdulkadir, Bir Dış Politika Aracı Olarak Savaş, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2000, 14 (1-2), 171-180.

18. İki yazarlı makale:

**İlk Yazarın Soyadı, Adı, İkinci Yazarın Adı Soyadı, "Makalenin Adı" Dergi Adı, Yıl/Cilt
(sayı): sayfa no.**

Saygın, Tuncay, Mehmet Önal, "Kant'ın Yetiştığı Dini Atmosfer ve Tanrı İnancı" İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/2 (1): 105-126.

19. İkiyden fazla yazarlı makale:

İlk Yazarın Soyadı, vd. ... "Makalenin Adı" Dergi Adı, Yıl/Cilt (sayı): sayfa no.

Saygın, Tuncay, Mehmet Önal, "Kant'ın Yetiştığı Dini Atmosfer ve Tanrı İnancı" İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/2 (1): 105-126.

20. Çeviri makale:

**Yazarın soyadı, Adı, "Makale adı", (çev. Kişi), Dergi Adı, Sayısı, Yayın yılı/cilt (sayı), Sayfa
aralığı.**

Bostick, William F., "Jesus and Socrates", (çev. Büşra Önal), X Dergisi, 10, 2008, 15-25.

21. E-dergi makalesi:

**Yazarın Soyadı, Adı, "Makale Adı", Dergi Adı, Yayın yılı/cilt, sayı: sayfa no, web sayfası,
erişim tarihi.**

Efil, Şahin, Nurettin Topçu'da İrade Felsefesi", İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2012/2,1: 1-36, inijoss.com.tr (25.12.2013).

22. Gazete makalesi:

Yazarın Soyadı, Adı, "Makale Adı", Gazete Adı, tarih.

Ekinci, Oktay, "Planlarla Müellif Denetimi", Cumhuriyet, 07.08.2001.

23. Müzik ve diğer ses kayıtları:

Söz yazarının Soyadı, Adı, Şarkı adı, Telif hakkı alındığı yıl. Yaşar, Hayta, Yar Yolu, 2010.

24. Bildiri kitabında basılan bildiri ve poster:

Yazarın soyadı, Adı, "Makale adı", Akademik Etkinlik Adı, Yayınevi, Yayın yeri, Yayın yılı, Sayfa aralığı.

Burak, Jale, "Televizyonların Tüketici Üzerindeki Etkisi", *Tüketici Dergisi*, s. 4, Erişim Tarihi: 22.12.1998.

Bildiri Web'de yayımlanmış ise web adresi ve erişim tarihi de eklenmeli.

... <http://www.tuketici.org.tr/tuketici/wap44291.html>

25. Yayımlanmamış bildiri ve poster:

Yazarın Soyadı, Adı, "Makale adı", Akademik etkinlik adı: Yayın yeri, Yayın tarih.

Anka, Ali, "Sosyal Bilimlerde Metot", Beydağı I. Akademi Toplantısı: Malatya, 02-04 Ocak 2010.

26. Yayımlanmamış lisansüstü tez:

Yazarın soyadı, Adı, Tezin adı, (Yayımlanmamış doktora/yüksek lisans tezi), Hazırlandığı üniversite ve şehir, Tarih.

Açıkgöz, Hacı Mustafa, *An Investigation of the Question of Human Agency and Freedom in Thomas Reid's Philosophy of Action*, (Yayımlanmamış doktora tezi), University of Aberdeen, Department of Philosophy: Aberdeen (U.K.), 1995.

III. KAYNAKÇA HAZIRLAMA

1. Tek yazarlı kitap:

Yazar Soyadı, Adının ilk harfi., Kitabın Adı, (Kaçıncı baskı), Yayınevi: yayın Yeri, Yılı.

Taşdelen, V., Kierkegaard'ta Benlik ve Varoluş, (1. baskı), Hece Yayınları: Ankara, 2004.

2. İki yazarlı kitap:

Birinci Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi., ve İkinci Yazarın Adının ilk harfi., Soyadı, Kitabın Adı, (Kaçıncı baskı), Yayınevi: yayın Yeri, Yayın yılı.

Babinger, Franz ve F., Köprü, Anadolu'da İslamiyet, (2. baskı), İnsan Yayınları: İstanbul, 2003.

3. İki'den fazla yazarlı kitap:

İlk yazarın Soyadı, Adının ilk harfi., vd., Kitabın Adı, (Kaçıncı baskı), Yayınevi: Yayın Yeri, Yılı.

Anadol, Cemal, vd., Türk Kültür ve Medeniyeti, (1. baskı), Bilge Karınca Yayınları: İstanbul, 2002.

4. İkinci kaynaktan aktarma:

Bilgi aktarılan yazarın Soyadı, Adının ilk harfi., (Yayın yılı) Kitabın Adı, (Kaçıncı baskı), Yayınevi: Yayın yeri; Sayfa numarasından aktaran kişinin Soyadı, Adının ilk harfi., Kitabın adı, Yayınevi: Yayın Yeri, Yayın yılı.

Ülken, H. Z., Aşk Ahlakı, (1. basım) Ülken Yayınları: İstanbul; 27'den aktaran, N. Keklik, (1982) Felsefenin İlkeleri, Doğuş Yayınları: İstanbul, 1981.

5. Çeviri kitap:

Yazar Soyadı, Adının ilk harfi., Kitabın Adı, çev. çevirenin Adı Soyadı, (varsa editörün Adı Soyadı), (Kaçıncı baskı), Yayınevi: yayın Yeri, Yayın yılı.

Aristoteles, Metafizik, Çev. Ahmet Arslan, (3. baskı), Sosyal Yayınları: İstanbul, 2012.

6. Ansiklopedi maddesi, derleme ve kitapta bölüm:

Yazar Soyadı, Adının ilk harfi., "Yazı Başlığı", Ansiklopedi/Derleme/Kitap Adı, (Kaçıncı baskı), (varsa ed. Editör/ çev. çevirmenin Adı Soyadı), Yayınevi: Cilt no, yayın Yeri, yılı.

Utku, A., "Değer Perspektivizmi", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, Cilt 4, Ebabil Yayınları: İstanbul, 2006.

Madde ya da bölüm yazarı belli değilse:

Madde/bölüm adı, Ansiklopedi/Derleme/Kitap Adı, (Kaçıncı baskı), (varsa Editör ve çevirmenin. Adı Soyadı), Yayınevi: Cilt no, yayın Yeri, yayın Yılı. Wisdom, *Encyclopaedia Britannica*, (15. Baskı), Britannica: XIV: Chicago, 1987.

7. Birden fazla kitabın birlikte kaynak gösterilmesi:

İlk kitabın yazarının Soyadı, Adının ilk harfi., Kitabının Adı, (Kaçıncı baskı), Yayınevi: Yayın yeri; İkinci Yazarın Adının ilk harfi., Soyadı, Kitap adı, Yayınevi: Yayın Yeri, Yayın yılı.

Ülken, H. Z., (1981) Aşk Ahlakı, (1. basım) Ülken Yayınları: İstanbul; N., Keklik, (1982) Felsefenin İlkeleri, (1. basım), Doğuş Yayınları: İstanbul.

8. Yazarı belirsiz kitap:

Kitap adı, (Y.B.D), Yayınevi: yayın Yeri, Yayın yılı. Kırgızlar, (Y.B.D.), Memluk: Ankara, 2000.

9. Kurum adına çıkan kitap:

Kurum Adı, Kitap Adı, (varsa editör/çevirmen veya yazar/yazarların Adının ilk harfi., Soyadı) Yayın evi: yayın Yeri, Yayın yılı.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı, DPT Yayını: Ankara, 1998.

10. Aynı yazarın birden çok kitabını kaynak gösterme:

Yazar Soyadı, Adının ilk Harfi., (Yayın yılı) Kitabın Adı, (Kaçınıcı baskı), Yayınevi: yayın Yeri; Yazar Soyadı, Adının ilk harfi., İkinci kitabın Adı , (Kaçınıcı baskı), Yayınevi: yayın Yeri, Yayın yılı.

Ülken, H. Z., Aşk Ahlakı, (1. basım), Ülken Yayınları: İstanbul; Ülken, H. Z. (1967) İslam Felsefesi, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 1981.

11. Araştırma raporu:

Yazarın Soyadı, Adının ilk Harfi., "Rapor Adı", (varsa Yayınevi veya Kuruluş): yayın Yeri, Yayın yılı.

Ergil, D., Doğu Raporu", Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği: İstanbul, 1995.

12. Mahkeme kararı:

Danıştay 8. Dairesinin 2012 tarih ve 5257 Esas sayılı kararı.

Anayasa Mahkemesinin 12.06.2005 tarih ve 2005/5612 Esas ve 2006/1325 Karar sayılı kararı.

13. Arşiv belgesi:

Arşiv adı ve (varsa) tarihi, (varsa) belgenin adı, (varsa) fon kodu veya katalog numarası, (varsa) varak/yaprak/yer/ dosya numarası.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (15.08.1933), 03010, 198 352 11.

NOT: Cumhuriyet öncesi arşiv metinlerinde rumi veya hicri takvim mutlaka "h." ve "r." şeklinde kısaltılmalıdır.

14. Mülakat (Gazete, televizyon ve radyo):

Mülakatı yapan kişinin Adı Soyadı, Mülakat yapılan kişinin Adı Soyadı, Mülakatın Yayımlandığı Yer, Mülakat biçimi, Mülakat tarihi (gün, ay, yıl).

Kübra Büşra, İlber Ortaylı, Yüz yüze görüşme, Yeni Şafak, 27.02.2011.

15. Televizyon, dizi, film vb. görüntülü kaynaklar:

Program yetkilisinin Soyadı, Adı, Program Adı, Kanal adı, yayın tarihi (gün,ay, yıl).

Bardakçı, Murat, Tarihin Arka Odası, HABERTÜRK, 20. 05. 2012.

16. İnternet kaynağı:

Tam internet adresi, (Gün, ay, yıl olarak erişim tarihi).

Epictetus, The Internet Encyclopedia of Philosophy (<http://www.iep.utm.edu/e/epictetu.htm>), (15.10.2010).

17. Tek yazarlı makale:

Yazarın Soyadı, Adının ilk Harfi., "Makale Adı", Dergi adı, cilt/yıl, (sayı), sayfa aralığı.

Mum, C., "Divan Şiirinde Hazâniye ve Bâki'nin azâniyesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Bahar 2006, (4), 127-151.

Aylık/Haftalık Bir Dergide makale:

Yazar Soyadı, Adının ilk Harfi., "Yazı Başlığı", Dergi Adı, cilt/yıl, (sayı), sayfa aralığı.

Önal, Mehmet, "Sokrates Bir Peygamber miydi?", *Tabula Rasa*, 2007, (19), 65-80.

Dergide Yazarsız Makale:

"Yazı Başlığı", Dergi Adı, Tarih,(sayı), sayfa aralığı.

"Körfez Savaşı Sendromu", *Aktüel*, Haziran 1994, 143, 13-17.

18. İki ve daha fazla yazarlı makale:

Birinci yazarın Soyadı, Adının ilk Harfi, İkinci yazarın Adının ilk harfi., Soyadı, "Yazı Başlığı", Dergi Adı, cilt/yıl, (sayı), sayfa aralığı.

Önal, Mehmet, Tuncay Saygın, "Kant'ın Yetiştığı Dini Atmosfer ve Tanrı İnancı", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 2/2011 bahar, (1), 105-126.

19. İkiden fazla yazarlı makale:

İlk Yazarın Soyadı, Adının ilk Harfi., İkinci Yazarın Adının ilk Harfi., Soyadı, Üçüncü yazarın Adının ilk Harfi., Soyadı, (varsa diğerleri için) vd. ..., "Makalenin Adı" Dergi Adı, Yıl/Cilt, (sayı), sayfa aralığı.

Saygın, T., M. Önal, "Kant'ın Yetiştığı Dini Atmosfer ve Tanrı İnancı" İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/2, 1, 105-126.

20. Çeviri makale:

Yazarın soyadı, Adının ilk harfi, "Makale Adı", (çev. Adı Soyadı), Dergi Adı, Cilt/yıl, (sayı no), basım yılı, sayfa aralığı,

Haltmayer, S., "Bilgide İlerleyişin Teknolojisi Olarak Bilim Felsefesi", *Felsefe Arkivi*, (çev. Akın Etan), 1991, (28), 139-146.

21. E- dergi makalesi:

Yazarın soyadı, Adı, "Makale adı", *Dergi adı*, yıl/cilt, (sayı no), (varsa DIO nosu) sayfa aralığı, tam internet adresi, erişim tarihi (gün, ay, yıl).

Sinanoğlu, A. Faruk, "Yeniden Yapılanma Sürecinde Üst Kimliğin Belirginleşmesi: Alevilik ve Sünnilik", *Hikmet Yurdu*, 2008/1, (doi: 10.1039/ 0066-3555.134.2.358.) 25-35, <http://www.hikmetyurdu.com/index.php/ads/article/view/257> (26.12.2013).

22. Gazete makalesi: İki şekilde alıntılanır.

Yazar Soyadı, Adı, "Makale adı", *Gazete Adı*, tarih (ay, gün, yıl).

Ekinci, Oktay "Planlara Müellif Denetimi" *Cumhuriyet*, 07.08.2001.

***Gazete adı*, "Makale adı", Yazarın Adı Soyadı, tarih (ay, gün, yıl).**

Bugün, "Arakan Vahşetinin Benzeri Yok", Esra Uçar, 02.06.2013.

23. Müzik ve diğer ses/görüntü kayıtları:

Söz yazarının Soyadı, Adı, Şarkının adı, Telif hakkı alındığı yıl.

Yaşar, Hayta, Yar Yolu, 2010.

24. Bildiri kitabında basılan bildiri ve poster:

Yazarın soyadı, Adının İlk harfi, "Makale adı", *Akademik Etkinlik Adı*, (varsa *Yayınevi*), yayın Yer, yayın tarih, sayfa aralığı.

Burak, J., "Televizyonların Tüketici Üzerindeki Etkisi". *Tüketici Dergisi*, İstanbul, 1998, (4), 291-307.

Bildiri bir web sayfasında yayımlanmış ise, referansın sonuna internet adresi konur

... <http://www.tuketici.org.tr/tuketici/wap44291.html> (22.12.1998).

25. Yayımlanmamış bildiri ve poster:

Yazarın Soyadı, Adının ilk Harfi. (Yayın tarihi) "Bildiri Adı", *Akademik Etkinlik Adı*: Yer, tarih (ay, gün, yıl).

Anka, Ali, "Sosyal Bilimlerde Metot", *Beydağı I. Akademi Toplantısı*: Malatya, 02-04 Ocak 2010.

26. Yayımlanmamış lisansüstü tez:

Yazarın Soyadı, Adının ilk Harfi, (Yayın yılı) *Tez Adı*, (Yayımlanmamış doktora/yüksek lisans tezi), Hazırladığı Üniversite: Şehir/Ülke.

Açıkgöz, H. M., (1995) *An Investigation of the Question of Human Agency and Freedom in Thomas Reid's Philosophy of Action* (Yayımlanmamış doktora parantezi), University of Aberdeen, Department of Philosophy: Aberdeen (U.K.).

AMAÇ VE İLKELER

1. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi *mijoss*, yılda iki kez (Yaz ve Kış) yayımlanan, disiplinler arası hakemli bir dergidir. Dergide: Edebiyat, Felsefe, Hukuk, İktisat, İşletme, Güzel Sanatlar, Psikoloji, Sosyoloji, Tarih sosyal bilim alanlarındaki araştırma makalelerine, çevirilere ve kitap tanıtımlarına yer verilir.
2. Yayın için gönderilen çalışmalar, içinde iletişim bilgilerinin (telefon, e-mail, mektup adresi) yer aldığı bir başvuru dilekçesi ile birlikte iletilmesi gerekir.
3. Gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayım için başka bir dergiye gönderilmemiş olmalıdır. Çalışmanın içeriği ile ilgili her türlü sorumluluk yazara aittir. Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
4. Dergide, herhangi bir konferans, ya da kongrede sunulan fakat tam metin olarak kongre kitapçığında yayımlanmamış olan çalışmalara da yer verilir. Ancak bu tür yazıların sunulduğu etkinlik adı, yeri ve tarihi mutlaka ilk sayfada dipnot ile belirtilmelidir.
5. Bir araştırma kurumu ya da fonu tarafından desteklenen çalışmaların yayımlanması talep edilir ise mutlaka desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje numarası yine ilk sayfada dipnot olarak verilmelidir.
6. Dergiye verilen yazıların dergi yazım kılavuzuna göre hazırlanmış olması gerekir. Editör, yazım kurallarına uymayan yazıları yazarına iade etme ya da düzeltilmesi için yazara tekrar gönderme yetkisine sahiptir.
7. Editör veya editörlerin ön değerlendirmesinden geçen bir çalışma içerik bakımından incelenmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlerin olumlu görüş bildirmesi durumunda çalışma yayımlanmak üzere yayın kuruluna gönderilir. Hakemlerden birisi olumsuz görüş bildirir ise makale bir üçüncü hakeme gönderilir. Bu hakem de olumlu görüş bildirir ise makale yayımlanmak üzere yayın kuruluna iletilir, aksi halde makale yayımlanmaz.
8. Hakemler tarafından düzeltme önerilmiş ise çalışma yazara tekrar yollanır. Ancak hakem, "**makale düzeltildikten sonra görmek isterim**" derse yazarın düzelttiği makale tekrar aynı hakeme yollanır ve oluru alındıktan sonra yayın kurulunun onayıyla yayımlanır. Düzeltilmiş metnin belirtilen sürede dergiye ulaşımamasından yazar sorumludur.
9. Yazarlar, çalışmalarını yayımlanmak üzere Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisine göndermekle, telif haklarını İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine devretmiş sayılırlar.
10. Dergide yayınlanan çalışmaların içeriğinden kaynaklanan yasal sorumluluklar yazar(lar)a aittir. Dergide yazısı yayımlanan yazarlara ve sayı hakemlerine birer adet ücretsiz dergi yollanır.

AIMS AND PRINCIPLES

1. The Inonu University International Journal of Social Sciences, *Inijoss*, is an interdisciplinary journal with referees published twice a year (summer and winter). In the journal, the articles of research, translated texts and book reviews from the fields of Literature, Philosophy, Law, Economics, Business Administration, Fine Arts, Psychology, Sociology, History and other fields of the social sciences are within the scope.
2. The studies posted for publication are needed to be sent along with a letter of application which includes the contact information (phone, e-mail, address of correspondence)
3. The studies sent should be unpublished and posted to no other journal for publication before. All the responsibility related to the content of the study belongs to the author.
4. In the journal, the studies which have been presented in a conference or a convention without being published as the complete text are also given place. Nevertheless, the name, place and the date of the activity in which the study has been presented must be stated in the footnote of the first page.
5. If a study sponsored by an institution of research or fund is demanded to be published, the name of the foundation and the project number must be stated in the footnote of the first page.
6. The texts posted to the journal must be checked in terms of the spelling rules of the journal. The editor has the authority to completely return or send back the texts, which do not comply with the spelling rules, to the author for correction.
7. Any study which succeeds through the pre-evaluation of the editor(s) is sent to at least two referees to be examined in terms of form and contents. If the referees state a positive view, the study is sent to the board of publication to be published. If one of the referees states a negative view, the study will be sent to a third referee. If the third referee states a positive view, then the study will be delivered to the board of publication to be published.
8. If there is any correction advised by the referees, the study is send back to the author. However, if the referee wishes “to review the article after the correction”, the corrected version of the article will be sent to the same referee and the board of publication decides to publish the article only after the positive view of the referee. The author bears the responsibility of the delivery of the article before the deadline.
9. By sending their studies to the *Inijoss* for publication, the authors accept to willingly pass the copyright of the text to the *Inijoss*, the Inonu University International Journal of Social Sciences.
10. The legal responsibilities related to the contents of their published texts belong to the author(s). A free copy of the journal will be sent to the referees of the number and the authors who have their texts published.